

7916

ԸԶԳԱՅԻՆ ՄԱՏԵՆԵԳՐԱՆ

ԿՁԷ.

ՈՍԿԵԱՆ ԵՒ ՄԸՍԸՐԼԵԱՆ
ԳԵՐԴԱՍՏԱՆՆԵՐԸ

ԳՐԵՑ

Հ. ԵՓՐԵՄ Վ. ԳՕՂՈՍԵԱՆ

ՄԽԻԹ. ՈՒԼՏԷՆ

ՎԻԵՆՆԱ

ՄԽԻԹԱՐԵԱՆ ՏՊԱՐԱՆ

1953

929

7-79

ԱՊՐԱՅԻՆ ՄԱՏԵՆԵՐԱՐԱՆ
ՀԱՏՈՐ ՃՀԷ

NATIONALBIBLIOTHEK
BAND 177

DIE FAMILIEN OSKIAN UND MISSIRLIAN

VON
P. EPHREM POGHOSSIAN
MECHITHARIST

WIEN
MECHITHARISTEN-BUCHDRUCKEREI
1953

929

7-79

ՈՍԿԵԱՆ ԵՒ ՄԸՍԸՐԼԵԱՆ ԳԵՐԴԱՍՏԱՆՆԵՐԸ

ԳՐԵՑ

Հ. ԵՓՐԵՄ Վ. ՊՕՂՈՍԵԱՆ

ՄԽԻԹ. ՈՒԽՏԷՆ

ՎԻԵՆՆԱ

ՄԽԻԹԱՐԱՆՆ ՏՊԱՐԱՆ

1953

Արտատպումը շեղանկա ձևաօրինակն 1953, թ. 7—9,
էջ 385—415 և թ. 4—6, էջ 241—276:

54346-uh

2004

41357-68 8

Ա.

ՈՍԿԵԱՆ ԳԵՐԴԱՍՏԱՆԸ

ՈՍԿԵԱՆ ԳԵՐԳԵՍՏԱՆԸ

Անոնք որ առիթ ունեցած են թերթերու Պոլսոյ «Բուրաստան Մանկանց»ը, «Մասիս»ը, «Երկրագունդ»ը, «Պատկեր»ը, և այլն, հանդիպած են պարբերաբար երեւցող բանաստեղծական թնթուշ հոգիի մը — Կարապետ Ոսկեանի — առինքնող լարերուն, ուր ամենափեմ հոգեկան զգածումներն ու սրտի թրթռացումները մարմին կը զգենուն կատարելագոյն արուեստով մը:

Անոնք որ Պոլսոյ Հայտար Փաշայի «Երկաթուղւոյ Ընկերութեան» և կամ նոյն Ընկերութեան Հայ անդամներու կազմած «Հայ Պաշտօնեաներու Ազգօգուտ Միութեան» անդամ եղած են՝ զնահատած են ազգասիրական գործունէութիւնը Յարութիւն Ոսկեանի, որ ա՛յնքան Հայերու պաշտօն և գործ գտնուի պատճառ եղած է:

Ոսկեան անունը ոչ միայն սիրելի, այլ և յարգելի ու պատկասելի դարձուցած է սակայն Ոսկեան Գերդաստանի մեծագոյն զէմքը — Գրիգոր Ոսկեան — Մաքսատան Գրաքննիչի և Կրթական Նախարարութեան մէջ Ընդհանուր Գննիչի պետական պաշտօններով, որոնց մէջ իր միակ ուրախութիւնն եղած է ամէն կերպով օգտակար հանգիստնալ իր ջեղակիցներուն:

Գոհ ենք որ ատիժ կը տրուի մեզ Հայ
Կաթողիկէ Համայնքի մէկ փառքը կաշմոյ
Գերդաստանի մը հակիրճ պատմութիւնը ծա-
նօթացնելու առիթ յայն շրջանակներու :

II. ԳԵՐԳԱՍՏԱՆԻ ՆԱԳՈՒՄԸ ԵՒ ԲՆԱԳԱՌԱՅԸ

Ոսկեան Գերդաստանի հայրենիքն եղած
է Անատոլուի Կուտիմա (Քէօթահա) քա-
ղաքը, ուսկից Գերդաստանի մէկ ճիւղը
1840ին Պոլիս փոխադրուած եւ հոն հաստա-
տուած է :

Գերդաստանի ծաղումի եւ անոր նախ-
նիքներու մասին ստոյգ տուեալներ չունինք :
Մեզի կը թուի թէ կրնանք սակայն ստանց
սխալելու Կուտիմայի Կաթողիկէ Ոսկեանն-
քու հնութիւնը գտնէ մինչեւ ժ.՝ զարու
կէսերը բարձրացնել : Ան սոց մեր ունեցած
կուսանն է՝ գոյութիւնը երկու կարևոր դէմ-
քերու, որոնք 1770ական թուականներուն
Կուտինահայ Կաթողիկէներու մէջ աշխատու
ղեր մը կը կտատարեն եւ կը կոչուին «Եղրար
Ոսկեանք, Դէորգ եւ Պարոն Գրիգոր» :

Բարերախառութիւն մըն է հաստատելը թէ
ուսումնասէր Մխիթարեան մը՝ Հ. Պետրոս
Նիսիսիւրեանց, իր «Պատմութիւն քաղաքին
Կուտինայի» Զեռագիր գործին մէջ¹ պատ-

¹ Վիեննայի Մխիթարեան Մատենադարանի Զե-
ռագրաց բաժնի մէջ 518 թիւը կը կրէ սոց Զեռագիրը :
Փոքրագիր տետրակ մը՝ 49 էջով, նոսրագիր : Պրտւած
է ժ.՝ զարու վերջը կամ 1800ի սկիզբը :

Տեղով Կուտինա Հայոց ժ-Ը. զարու կրած կրօնական հալածանքը՝ առանդած է նաև քանի մը կարեւոր ծանօթութիւններ Կուտինայի Հայոց ներքին կեանքէն, որոնց մէջ նաև Ոսկեանց յիշատակութիւնը: Օգտուելով Շիրաքիւրեանցի վերոյիշեալ գրութենէն՝ պիտի տանք համառօտ ակնարկ մը 1750—1790ի շրջանին Կուտինայի Հայոց վիճակի մասին, ուր պիտի տեսնենք նաև թէ ի՞նչ պարագաներու մէջ երևան կու գայ, առաջին անգամ, Ոսկեանց անունը:

1760—1770ին Կուտինա Հայաչառ քաղաք մը կը ներկայանայ, ուր կան Ս. Աստուածածին Մայր—եկեղեցիէն զատ՝ Վարի քաղի Ս. Սարգիս և Վերի քաղի Ս. Թէոդորոս եկեղեցիները: 1755ին համար իբր Առաջնորդ յիշատակուած Աքանաս վարդապետէն² վերջ քաղաքը երկար ատեն Առաջնորդ չէ ունեցած: «Ռամկախօս» ժողովուրդը զուրկ է ե՛ւ «քանին կենաց» քարոզէ ե՛ւ լոյս ու գիտութիւն ջամբող դպրոցէ:

Ահա այս միջոցներուն է որ Գաղատիոյ և Գարահիսարի վրայէն անցնելով Կարնէն Կուտինա կը հասնի Յովհաննէս Տէտէ անունով վարդապետ մը, ուսած Պոլիս՝ Պաղատաս Գալֆայի դպրոցը (Ձեռ., էջ 11): Յովհաննէս Վ. Կուտինա կը մտնէ 1766ին, դիմաորուելով քաղաքին Հայ քահանաներէն ու

² Բիւրակն, Կ. Պ. 1900, էջ 372:

Իշխաններէն, որոնք կ'առաջնորդեն զինքը Ս. Սարգիս եկեղեցին: «Ապա սկսանի մեծաւ սիրով քարոզել եւ օգտակար բանիւք խրատել զժողովուրդն ի սէր աստուածային պատուիրանաց»: Շարաթ մ'անցած՝ Յովհաննէս Վ. զպրոց կը բանայ, սկսելով նախ մէկ, յետոյ երկու, երեք, շորս... Հարիւր եւ երկու հարիւր աշակերտով: Ուսուցման գիւրուացց մեքոսը սիրելի կը դարձնէ ուսումը եւ փոքրերու հետ մեծեր ալ խառնուած՝ կը կարդան ու կ'օրինակեն «Կտակարան», «Նարեկ», «Սարգսոս», «Քերական», եւ այլն: «Ի դուռնաքեայ ժամանակի, կը գրէ պատմիչը, մանկունք եւ աղջկունք Կուտինա քաղաքին եւ եւս մեծամեծ զոյիւրքն, այլ եւ ալեւոր մարդիկ սմանք եւ ի քահանայից սմանք ընդ փոքրագոյն մանկանց հետ ի դաս նստեալ՝ ուսանէին զգիտութիւնս» (անդ՝ էջ 6):

Ուսման վայրն է եկեղեցւոյ դասիթը, ուր խրաքանչիւր աշակերտ բերած է իր «խշտին», շտաւեր նաեւ իրենց ուսուցիչը եւ նստած գետնի վրայ:

Դասը կը տեւէ մինչեւ կէսօր, որմէ վերջ կը սկսի տրամաբանութեան դասընթացքը, իսկ մեծերու համար մասնակի դասեր՝ կը տեւեն մինչեւ կէսգիշեր ու «մատեալ լուսով» տուն կը դառնան:

Ս. Սարգիս եկեղեցւոյ զպրոցի այս ընթացքը կը տեւէ 3 տարի «եւ բարեպաշտօն իշխանաց եւ քահանայից օգնութեամբ» «գիտութիւնք տարածեցան ի քաղաքն Կուտինա»:

«մանկանցն ուսումնասիրաց սակեզոծ ժամանակ մի եղև, որք ի միջոցին այնմիկ եղևն ստացեալ զգիտութիւնս բազումս եւ արհեստս զանազանս» (անդ՝ էջ 7) :

1769—1770ին Վերի թաղի քահանան — Տէր Ստեփանն Կոստանդնուպոլսեցի — կր հրաւիրէ Յովհաննէս Վ. ր իւր թաղը, հոն եւս բանալու համար զպրոց մը. «ստեալ տաբաւ ի վերին եկեղեցւոյն եւ նստեցոյց. եւ սկսաւ ժողովել զմանկունս բազումս. մեծաւ ըղձիւ սկսան զրել եւ ընթեանալ, ի գտնիթ որոյ եկեղեցւոյն, զի եղանակն ամասն էր» (անդ՝ էջ 7) :

Իսկ ձմեռը անկարելի ըլլալով այդտեղ շարունակել զասերը՝ քահանան ընդարձակ գեանի մը վրայ կը շինէ «զպրատուն մանկանց մեծ եւ վայելուչ» :

Քահանան օր մը տեսնելով որ տղաք հաշիւէն (հայեւթիւր) չեն խօսիր՝ կը խնդրէ վարդապետէն որ փոքրերուն «հայեւթար լեզու» սորվեցնէ : Վարդապետին հաճելի ըլլալով այս առաջարկը՝ «սկսաւ ուսուցանել զհայեւթար լեզուն զփոքրագոյն մանկանց. երեք ամիս էանց ոչ էանց՝ սկսան մանկունքն խօսակցիլ ընդ միմեանս հայեւթար. զնալով զնալով ընաւ ընաւ բարձաւ ի զպրատանէն ռամկօրէն լեզու» (անդ) :

Մինչ այդ՝ մեծապէս աճած էր աշակերտներու թիւը եւ ծեր վարդապետը կը զժուարէր հասնիլ ամէնուն : Վարձքով ուսուցիչ կը բռնուի փոքրերուն համար Տիրա-

ցու Յարութիւն (անդ՝ էջ 8), իսկ մեծերու գասերուն կը նայի Յովհաննէս Վ., միշտ անպակաս ընելով նաև ժողովուրդի խօսած բարոյը:

Յովհաննէս Վ. ինք տարի կը շարունակէ Կուսինայի մէջ սկսած գաղտնական այս աշխատանքը: 1775ին իր հասցուցած աշակերտներուն յանձնելով շարունակութիւնը՝ ինքը կը մեկնի Պոլիս, ուր 1777ին կը մեանի (անդ՝ էջ 21) և Պայրզլըի գերեզմանատունը կը թաղուի:

Յովհաննէս Վ.ի առաջին յաջորդը կ'ըլլայ Տիրացու Յարութիւն, որ տարի մը միայն կը վարէ գաղտնական գործերը: Ասոր կը յաջորդէ 1776ին Մահտեսի Սահակ Աւագ Սարկիսազ, որուն անօրէնութիւնը կը տևէ երկու տարի և 1778ին ծաղած Կուսինայի մեծ հալածանքին կը փակուի գաղտնքը, որուն վրայ քիչ յետոյ:

Karl Ritter³ խօսելով հոյ հին բարձրագոյն վարժարաններու վրայ՝ կը յիշէ Կարնեցի Յովհաննէս Վ.ի Կուսինայի մէջ հիմնած այս գաղտնքը, գրելով թէ «1770ին Կուսինայի մէջ հիմնուեցաւ հոյ վարժարան մը»: Հիմնումի տարին, ինչպէս յիշեցինք, 1766 է և տեղի ունեցած Վարի թաղի կամ Ս. Սարգսի թաղին մէջ:

Կուսինայի Հայոց հալածանքը մաս կը կտորմէ Կաղզուանցի Զաքարիա փոփոզեալի

³ Die Erdkunde, X. 633.

(1773—1799) և Յովհաննէս Համատանցի
(1781—1782) Պատրիարքներու հանած հա-
յրածանքին ⁴:

Կուսինայի հայրածանքը տեղի ունեցած
է, ըստ յիշեալ Ձեռագրին, հետեւեալ պա-
րագաներու մէջ:

1777 Դեկտ. 17ին վարժարանի տեսուչ՝
Մահտեսի Սահակ Աւագ-Սարկաւագ դասի
մէջ կը գտնուէր, երբ Հայոց կողմէ գրկուած
հրաւիրակ մը գինքը թուրք դատաւորին առ-
ջեւ կը հանէ: Առանց պատճառը յայտնելու՝
դատաւորը կը բանտարկէ Սահակը, թիչ յե-
տոյ բերել տալով և բանտարկելով նաեւ Տէր-
Աստուածատուր անունով քահանայ մը և
վերոյիշեալ Տիրացու Յարութիւնը: Երեւան
կ'ելլէ որ բանտարկեալները ամբաստանուած
են «վասն ուղղափառութեան և վասն ուսում-
նարանին», «զի սոքա ի ձեռն ընթերցողու-
թեան գրոյրք քաղաքն մեր ի Ֆրանք դար-
ձուցին» (Ձեռ. էջ 22):

Իրիկուան դէմ երաշխաւորութեամբ
կ'արձակուին բանտարկեալները, պայմանա-
որ առաւ դարձեալ գան: Յաջորդ օրը 600
Հայերու գլուխ անցած Տէր Յովհաննէս Պա-
րամեան և Տէր Պօղոս՝ թուրք դատաւորին
կ'ամբաստանեն բանտարկեալները, բտելով
թէ «սոքա Ֆրանք և Մոսկով են». պահան-
ջելով որ մէջտեղէն վերցնէ գանոնք. «կա'մ
սոքա կեցցեն կա'մ մեք» (Ձեռ. էջ 22):

⁴ Աւետիս Պէրպէրեան, Պատմ., էջ 2-3:

Թուրք դատաւորը համոզուելով թէ եղածը լոկ ներքին, կրօնական խնդիր մըն է՝ կը հետաքրքրուի միայն անով թէ բանտարկեալները իրենց պետական տուրքը վճարած են: «Եւ իշխանքն տաճկաց, որք անդր նստեալ էին, ասեն. խարան կիւզարին սոքա քաղաքիս մերում այլ եւ բազմաց աղֆատաց զխարանն եւս տան յիւրեանց բաւկաց եւ փրկեն վասն սիրոյն Աստուծոյ»: Այն ատեն՝ ձեր խնդիրը ձեր «փաթրիք»ին գիտնալիք բանն է, կ'ըսէ Թուրքը, եւ երկու կողմէն ալ տուգանք դանձելով՝ կը հեռացնէ զիրենք:

Ամբաստաննոյ կողմը զօ՛հ չըլլալով սյդ եղածէն՝ պատգամաւորութիւն մը կ'ուղարկէ Պոլիս, Զաքարիա Պատրիարքին, մասնաւոր զեկուցադրով: Զաքարիա Պատրիարք իր փոխանորդը՝ Յովհաննէս Կեսարացի վարդապետը Առաջնորդ կարգելով՝ Կուտինա կը ղրկէ⁵: Յովհաննէս Վ. Կեսարացի Կուտինա հասնելուն՝ աստջին դարձը կ'ըլլայ փակել վարժարանը, ուր 230 սղաք կը շարունակէին իրենց ուսումը (Ձեռ. էջ 25), իսկ վարժապետները՝ Մահաւոսի Մահակ, Տիրացու Յարութիւն եւ Տէր Աստուածատուր Պոլիս՝ Պատրիարքին կը ղրկէ:

Վարժապետները 1778 Փետր. 23ին Կուտինայէ մեկնելով՝ Պիլէճիկ 17 օր մնալէ

⁵ Մկրտիչ Վ. Ազատեանի թանկանոթ եղած է այս Յովհաննէս Վ. ը, որուն համար ալ իր կողմած ցանկին մէջ (Թիւրակն, 1900, էջ 371—374) պակաս է այս տեսեր: Յովհ. Վ. Կուտինա կը հասնի 1778 Փետր. ին:

վերջ՝ կը հասնին Պոլիս: Հոս մէկ կողմէ ժանտամաշը, միւս կողմէ հալածանքը տխուր միջնորդութեամբ տանդած էին: Մարդիկ այդ երկուքին վախէն չէին համարձակեր իրենց անէն դուրս ելլելու: Աքսորականները Բերայի մէջ տուն մը վարձելով՝ շորսուկէս ամիս կը նստին: Յետոյ, հալածանքի սաստկանալուն, ապահովութեան համար խալացի բնականիքի մը տունը կը փոխադրուին, ուր եօթուկէս ամիս կը մնան:

Այս միջոցին հինգ հոգի, կարծելով թէ հալածանքը մեղմացած է, Կուսինայէն Պոլիս կու գան՝ աքսորական վարժապետները Կուսինա տանելու համար: Ու մինչ իրար տեսնելով պահ մը կ'ուրախանային՝ ահա կը հասնի զինուորներու բնկերակցութեամբ եւ ձերբակալելու Ֆէրմանով շաուշ մը, որ կ'ուղէ ձերբակալել վարժապետները: Բարեբախտաբար տունը Վենետիկեան Պետութեան դռը կրելուն եւ գետնանական միջամտութիւնը օգնութեան հասնելով՝ բռնութիւն չեն կրնար ի գործ դնել: Վենետիկի գեսպանին միջոցաւ վարժապետները կ'ազատին ի վերջոյ եւ կը պահուին ապահով բնակարանի մէջ՝ փայլելով գեսպանին ասպնջականութիւնը (Չեռ. էջ 32):

Բարեխիտ մարդիկ խորհուրդ կու տան որ հանդիստ նստելով ազատութիւնը չի կրնար դալ. եթէ ազատի կ'ուղէք՝ ծանարտակ (խնդրադիր) մ'ալ դուք տուէք: Այս դադափարը լաւ գտնելով վարժապետները՝

կը հաւանին ծանարտակ տրուելուն: Հոս Զեռազքի հեղինակը կը գրէ բառատրատ. «Մեք եւս լաւ վարկանելով՝ մինն ի մէնջ, որոյ անունն էր Մահտեսի Գէորգ Ոսկեան[f], գնաց իւրովի ծանարտակ իմն գրեալ տուաւ ի ձեռս Մովսէսին եւ նա առեալ զխնդիրս մեր՝ հրովարտակ իմն ազատութեան տուեալ՝ հրամայեաց շրջել հրապարակաւ, ուր եւ կամիւք. մեք եւս սկսաք շրջել բացարձակ» (Զեռ. էջ 33):

Ազատութեան այս հրովարտակը կ'ելլէ 1779 Սեպտ. 29ին:

Մահտեսի Գէորգ Ոսկեան մին էր այն հինգ անձերէն, որոնք Կուտինայէն Պոլիս եկած էին՝ վարժապետները Կուտինա վերադարձելու համար:

Կը տեսնուի որ իբրեւ «սուղափառ» կամ կաթողիկէ հարածուած վարժապետներու բարեկամ, գաղափարակից եւ պաշտպան մըն է Գէորգ Ոսկեան, որ միւս կողմէ դորձունեաց եւ ազգեցիկ անձի մը տպաւորութիւնը կը թողու:

Կուտինայի վարժապետները ազատութիւն գտնելէ վերջ՝ իրենց բարեկամներուն հետ 1779 Նոյ. 12ին ճամբոյ ելլելով Պոլսէն՝ կը դառնան Կուտինա:

Դժբախտաբար հակառակութեան ոգին հանդարտած չէր տակաւին քաղաքին մէջ, իսկ վարժապետներու վերադարձը աւելի եւս կը գրգռէ իրենց հակառակորդները, որոնք որոշում կու տան չզի բարձցեն դանունն ուղ-

դաժանութեան: 1780 Յայտնութեան տօնին
«դեկտեմբերին իմն գրեալ քաճանայք հանդերձ
խշտանօք մատուցին ի ձեռս բանաւորին»,
այսինքն Եւլէն Ալի Փաշային, որ գինւորներու
միջոցաւ կաթողիկէներու գլխաւորներէն
վեց հօգի շղթայի գարնելով կը բանտարկէ:
Այդ վեցերն էին. «Մահաւախ Սահակն Կար-
նեցի, Մահաւախ Գէորգն, Մահաւախ Գէորգ
և Եղբայր նորին Պարոն Գրիգորն Ոսկեամբ,
Տիրացու Յակոբն, որ կոչուր Քիւրթ Օղլի,
Գէորգ, որ կոչի Բաթուր Օղլի» (Զեռ. էջ 36).
«այնուհետեւ գնալով պայման եղեալ են ընդ
Մովսէսի թէ ի ճրագայոց գիշերին ան-
պատճառ զմեզ սպանցէ»:

Խնդիրը մինչև հոգ չի հասնիր սակայն:
Քաղաքին թուրք մեծերէն մին կը միջամտէ.
«տիրութիւն արարեալ մեզ՝ շրջեցոյց զմիտս
Մովսէսին, ի ձեռն բազում կաշառաց փրկեաց
զմեզ... յետ ութ աւուրն փրկեաց զմեզ և
հՀան ի բանակ» (Զեռ., անդ): — —

Մեզ հետաքրքրող նիւթը, հօս, հալա-
ծանքի և եղբայր եղբօր զէմ մզումը ցաւալի
կոխները չեն, բնականաբար, որոնք շա-
տանց անցած գացած մեր պատմութեան
տիրուր մէկ էջը կը ներկայացնեն և որեւէ
իմաստ չկայ յամենալ անոնց քով:

Ոսկեան եղբայրը՝ Գէորգ և Պարոն Գրի-
գորի յիշատակութիւնը հօս՝ կարեւոր լու-
սարանութիւն մը կը համարինք մեր առաջա-
դիր ուսումնասիրութեան համար: Մինչ ու-
րիշ ոչ մէկ կողմէ ծանօթութիւն կրցած էինք

«ՅԱՆՈՒՆ ԵՒ ՄԵՐՈՒՆ»

41357-68

ձեռք բերել Կուսինաւոյ Ոսկեանց ծաղումի մասին՝ ահաւասիկ մեր Մատենադարանի Թ. 518 Ձեռագիրը կու գայ անակնկալ լոյս տեսել այս խնդրոյն վրայ։ Թէև ստուգութիւն չունինք, բայց շատ հաւանական կը թուի ընդունիլ թէ 1840ին Կուսինայէն Պոլիս անցած կաթողիկէ ԱԼԹՈՒՆԵԱՆ բնասանիք տղղականական սերտ աղերսի մէջ ըլլալու է 1770ական թուականներուն Կուսինայի Հայ կաթողիկէ Համայնքին մէջ աչքատու գիրք ունեցող Ոսկեաններու հետ, որոնց ներկայացուցիչ Գէորգ եւ Պարոն Գրիգոր Ոսկեան՝ Կուսինայի Հայ Կաթողիկէներու մէջ առաջնակարգ դէմքեր, Համայնքի գործերու հագարարձու եւ հալածանքի միջոցին առաջին զոհերն ու բանտարկուողներն են։ Մտկանունի հայ-թրքական ձեւերը — Ոսկեան-Ալբունեան — որեւէ զգուարութիւն չեն յարուցաներ։ Ոսկեան ձեւը կրնայ նախնականը եղած ըլլալ, իսկ Ալթունեանը (Ալթուն Օղլու) կրօնական հալածանքի հետեւանք։ Ասկէ դատ կրնայ ենթադրուիլ որ միեւնոյն Գերդաստանի մաս կազմող մէկ ճիւղը Ոսկեան, միւս՝ ճիւղը թրքածեւ Ալթունեան կոչուած ըլլայ։ վերջինս հասկնալի է մանաւանդ, երբ նկատի առնենք Կուսինաւոյ թրքաբարբառ չրջանակը։ 1840էն վերջ, Պոլիս անցնող ճիւղը, յատկապէս Արիստակէս Ոսկեանի մամանակ, վերջնականապէս Ոսկեան ձեւը իւրացուցած է։

Բ. ԲՍԿԵԱՆՔ Ի ՊԱՆԿՈՒ

Ինչպէս քանի մանդամ յիշեցինք՝ Կուսինաւոյ Սոկեան-Ալթունեան Գերդատանի մէկ ճիւղը 1840—1841ին Պոլիս անցած է։ Պոլիս փոխադրուող ընտանիքի անուններու ամբողջական ցանկը արձանագրուած ըլլալով Պոլսոյ Հոյ Կաթողիկէ Պատրիարքարանի մէջ գտնուող «Կուտինայի Մկրտելոց Տեութակ»ի մէջ՝ հաճեցաւ մեզ հաղորդել Վիճակին Առաջնորդ Արիապատի Պօղոս Արքեպ. Բիրէնեան։

Ահա այդ ընտանիքի անուններու ցանկը.

«Կուտինայի Մկրտելոց Տեութակ»ի արձանագրութիւնը կը սկսի 1830ին եւ տալին արձանագրուած անունն է «Ալքունեան Արիստակէս, որդի Կոմիտասայ եւ Պոլսեցի Տիրուհոյ, ծնեալ 1830»։ 1831ին կը ծնի Զաքարիա, 1833ին Անտոն, 1836ին Անդրէաս, 1839ին Կղեմէս եւ 1841ին Յովհաննէս։

Հետեւորար ընտանիքի հայրն է՝ Կոմիտաս, մայրը՝ Տիրուհի (Պոլսեցի) եւ տանց գաւակներն են. Արիստակէս, Զաքարիա, Անտոն, Անդրէաս, Կղեմէս եւ Յովհաննէս։

Ասոնց Պոլիս փոխադրութեան տարին հշտուած չէ. կ'ըսուի թէ Արիստակէս տասը տարեկան էր⁶, երբ ընտանիքը Պոլիս կ'անցնի։ Արիստակէս 1830ին ծնած ըլլալուն՝ 1840ին տասը տարեկան էր։ Սակայն ընտանիքի

⁶ Կարապետ Ա. Ոսկեան, Սրբ. Ժամեր, Կ. Պ. 1911. էջ 10 ծանօթ.։

կրտսեր զաւակը՝ Յովհաննէս՝ 1841ին ծնած է։ Յայտնի չէ թէ վերջնոյս ծնունդը Կուտինա՞ թէ Պոլիս ակդի ունեցած է։

Այն ստոյգ է որ ընտանիքի Պոլիս փոխադրուելու տակն՝ ընտանիքի հայրը միասին չէ եղած, այսինքն՝ Պոլիս չէ անցած։ «Արիստակէս Ոսկեան, կը զրէ Գրիգոր Ոսկեան⁷, բնիկ Կուտինացի, տասը տարեկան հասակին մէջ Կ. Պոլիս զաղթած է, իւր այրիացեալ մօր եւ իրմէ փոքր եղբարց հետ»։

Ընտանիքի հօր՝ Կոմիտասի մահուան թուականը անձանօթ է մեզ։ Հաւանօրէն Կուտինա մեռած եւ հոն թաղուած է։

Ոսկեան-Ալթուսեան Գերգաստանի Կուտինա մնացող անձերէն ծանօթ է նաեւ Կոմիտասի եղբայրը՝ «Ալբուն Օղլու Կարապետ», որ Կուտինա ամուսնացած եւ ունեցած է հետեւեալ զաւակները. Ալէքսան, Օննիկ, Չէչիլիա եւ Թագուհի, որոնք յետոյ մերթ Պոլիս գալով՝ այցելած են իրենց հօրեղբոր զաւակներուն ու թոռներուն։

Կոմիտասի եւ Կարապետի բոլոր՝ մայրն է Պօղոս Պետրոս Թերզեան Կարողիկոս-Պատրիարքի։

Կոմիտասի կինը՝ Տիկ. Տիրուհի Պոլիս փոխադրուելէ վերջ՝ իր 6 զաւակներուն հետ Բերա հաստատուած է։ Ինչպէս իր ծագումը, նոյնպէս Պոլիս հաստատուելէ յետոյ իր կեանքն ու մահը անձանօթ են։ Հաւանօրէն

⁷ Սբաթի մահեր, անդ՝ էջ 10 ծանօթ.։

Բանկալթիի Ազգ. Գերեզմանատունը թա-
ղուած է :

Գ. ԱՐԻՍՏԱԿԷՍ ՈՍԿԵԱՆ

Կամխատարի և Տիրուհիի անդրանկին,
Արիստակէսի կեանքը ծանօթ է մեզ: Արիս-
տակէսի եղբայրներու մասին որեւէ յիշա-
տակութիւն չ'ըլլար:

Արիստակէս Ոսկեան ծնած է Կուտինա
1830 Սեպտ. 26ին: Տառը տարեկան էր, երբ
մօրը և փոքր եղբայրներուն հետ Պոլիս կը
փոխադրուի: Բերա, թաղային վարժարանի
մը մէջ նախնական կրթութիւնը ստանալէ
վերջ՝ 1846ին Վիեննա՝ Միթիթարեան վանքը
կը դրկուի: Միթիթարեան Միարանութեան
ընդհանուր ցանկին մէջ եղած արձանագրու-
թեան համեմատ՝ իր մուտքն եղած է 1846
Օգոստ. 1ին: Անունը նշանակուած է սա-
ձեւով. «Արիստակէս Ալքուսինան, Կ. Պոլ-
սեցի», ստանց ծնողաց անունն և ծննդեան
թուականը: Վանքը մնացած է հազիւ երկու
ամիս և 1846 Սեպտ. 25ին ելած է վանքէն:
Պոլիս վերադարձէն յետոյ, 1847ին, Մաքսա-
տան մէջ պաշտօնի կը կոչուի և հետզհետէ
բարձրանալով՝ կ'ըլլայ Մաքսային Վերաուե-
յութեան Ընդհ. Քննիչ: Երեսուներկու տա-
րուան պետական պաշտօնավարութեամբ
միակերպ ծառայած է Օսմ. Կառավարութեան
ժինչիւ իր մահը (1879):

Հայ Կաթողիկէ ազգ. կեանքի մէջ շատ
ծանօթ դէմք և ժողովրդական անձ եղած է

Արխատակէս Ոսկեան: Անգամ Երեսփոխանական եւ Վարչական Ժողովներու՝ զործած է նաեւ կրթական եւ բարեգործական հաստատութիւններու խնամակալութեանց մէջ: «Համագղեաց Լճիկերութեան» զործօն անգամ եւ ժամանակակից գրադէտ գասակարգին, մանաւանդ Մ. Պէշիկթաշլեանի, Խ. Նարպէյի, Ս. Հէքիմեանի, Դոկտ. Շիշմանեանի, Ի. Թերզեանի, Է. Եսայեանի, Ա. Մ. Գարազաշի եւ Ռ. Պէրպէրեանի մտերիմն եղած: Կր գոյութի իրրեւ թուեղ ազգասէր, պերճախօս, բարեպաշտ եւ բարեաէր անձ:

1860ի առեւնները ամուսնացած է Օր. Մարիամ (Մարիոնգա) Թիւլպէնտնեանի հետ: Մարիամ գուսարն է Յարութիւն (Արքիմ) Թիւլպէնտնեանի, ա՛յն Թիւլպէնտնեաններու անէն, որոնք 1860ական թուականներուն հրաշակ ունէին իրրեւ քաջ եւ բարեպաշտ ճարտարապետներ^{*}: Մարիամ Թիւլպէնտնեանի ազգական է Ղալաթիոյ Ս. Փրկիչ Մայր-Եկեղեցւոյ երրեմի ժողովրդապետ Հ. Անտոն Զօհրապեան, Անտոնեան Միաբանութենէն:

Արխատակէս Ոսկեան Հաստատուած էր Բերա, ուր սեպհական տուն ունէր: 1870ին Բերայի մէծ հրդեհք իր տունն ալ այրած բլրալոյ՝ ընտանիքով Պնայր կղզի (Հայ կղզի, Փրոթի) կը փոխադրուի, ուր հայ եւ յոյն

^{*} Տե՛ս Հ. Յակոբ Ս. Վ. Քսեան, Փերիզմանտաւան Կաթողիկէ Հայոց Կ. Պոլսոյ, Վիեննա 1931. էջ 249:

ընակելիչներէն չառ սիրում և յարգում անձ մը կը դառնայ :

1874ին Եօթը գաւակ ունէր Արխատակէս Ոսկեան : Իր փափագն էր լաւ կրթութիւն մը տալ անոնց : Զաւակներու ուսման սէրը զինքը կը ստիպէ Յրթագիւղ փոխադրուիլ, ուր 5 գաւակները կը յանձնէ Հայ Կաթ . Ս . Գր . Լուսաւորչեան վարժարանը :

Հոն՝ 1876ի ձմեռը Տիկ . Մարիամ կը հիւանդանայ : Ընտանիքի բժիշկը, Դոկտ . Էլ-Բիմեան կը յանձնարարէ Գնալը կղզիի օդը : Հարկ կ'ըլլայ ընտանիքով փոխադրուիլ հոն : Հայիւ կղզիին վրայ տեղաւորուած՝ այս անգամ ինքը՝ ընտանիքի հայրն է որ հիւանդանարով անկողին կ'իյնայ : 1878ի ամբողջ տարին սրտի հիւանդութեամբ կը տառապի Արխատակէս Ոսկեան :

Հակառակ զինքը դարձանող նշանաւոր բժիշկներու՝ զոհ կ'երթայ ի վերջոյ անողոր հիւանդութեան՝ հազիւ 50 տարեկան : Մահը տեղի կ'ունենայ 1879 Դեկտ . 13ին : Կղզիի Հայ թաղականութեան ազնիւ բարեացակամութեամբ՝ թաղումը կը կատարուի կղզիի հայ գերեզմանատան մէջ : Շիրմին վրայ յետոյ պարզ մահաբժան մը կը կանգնեն իր զաւակները² :

Արխատակէս Ոսկեանի մահէն վերջ Տիկ . Մարիամ 31 տարե ալ կ'ապրի, սակայն սուղն

² Սրտի ծածկը, անդ և Ձեռագիր Գրիգոր Ոսկեանի :

ու շիւանը անպակաս կ'ըլլան ընտանիքէն ներս: Վշտաշարշար մայրը ետեւէ ետեւ հոգին կը յանձնէ սիրասուն զաւակներ, որոնց ցաւին տակ ի վերջոյ կը կտրէ ինքն ալ: Իր մահը տեղի ունեցած է 1910 Ապրիլ 5ին եւ թաղուած հաւանօրէն Գառըգիւղի աղղ. գերեզմանատունը:

Արիտտակէս Ոսկեանի լուսանկարը տեսած չենք տեղ մը: Տիկ. Մարիամինը հրատարակուած է «Արտի ժամեր»-ի մէջ (էջ 184):

Գ. ԱՐԻՍՏԱՔԷՍ ՈՍԿԵԱՆԻ ԸՆՏԱՆԻՊԷՆ ՆԵՐՈՒ

1870ի Բերայի ահակի հրդեհը անմասն նալի յիշատակ մը ձգած է պատմութեան մէջ: Հարիւրաւոր բարեկեցիկ ընտանիքներ քանի մը վայրկեանի մէջ մոխրոյ վրայ նստեցուցած է: Դէպքը տեղի ունեցած է հեռեւեալ պարագաներու մէջ:

1870 Մայիս 24, Կիրակի օր, Թաքսիմի ետեւը՝ Ֆէրիաիէ բնում փողոցը զոց տնէ մը կրակը բռնկելով եւ բռնն հովէն մտրակուելով՝ անբացատրելի արագութեամբ հարիւրաւոր տներ մէկէն կրակի ծով կը դարձնէ՝ մէկ կողմէ Թաքսիմի ետեւէն դէպի մեծ փողոց, միւս կողմէ դէպի վար՝ Նէնիշէհիւր եւ Փափաղքէօփրիւսի բնում թաղերը եւ երրորդ թեւով ալ դէպի Քոնաւուլա, Թաուլապաշի եւ Գալիսնճուլուլուք ընթանալով: Փայտաշէն տները յարգի պէս կը մոխրանան, իսկ ահագին քարաշէն տներ ալ շէնքեր, որոնք

Հրդեհի դէմ ապահով պատասպարաններ կը կարծուէին՝ աննշան ժամանակի մը մէջ աւերակ կը դառնան:

Պոլիս, Հրդեհներու դատական քաղաքը, այսպիսի Հրդեհ մը չէր տեսած: Եօթնազար շէնքեր տւերուէէ, անհաշուէի ընչից կորուստ պատճառուէլ գատ՝ 5—600 հոգիի ալ մարդու կորուստ պատճառած էր¹⁰:

Հայերու կրած նիւթական մեծ փաստին մաս կը կադմէ նաեւ Ոսկեան ընտանիքի կորուստը. ընտանիքը դրեթէ իր ամբողջ տնեցածը կը կորսնցնէր: Բարերախտարար անձի կորուստ չկար: Արիստակէս Ոսկեան հաւաքելով ընտանիքի անդամները՝ կ'անցնի Փրոթի կղզի, որուն զեղեցիկ բնութիւնը, ջինջ օդը եւ խաղաղաւէտ միայնութիւնը մոռցնել կու տան Հրդեհի ազդած տարերային աւերները: Քիչ տեսնէն ընտանիքը շրջապատուած կը զգայ կղզիի հայ եւ յոյն բնակչութեան սիրայիւր եւ ազնիւ վերաբերումէն, ուր Արիստակէս Ոսկեան շուտով տիրուած ու փնտռուած անձ մը կը դառնայ:

Յաջորդ տարի Արիստակէս Ոսկեան իր անդրանիկ գաւակը, Գրիգոր, գիշերօթիկ կը դնէ Քաղկեդոնի Մխիթարեան վարժարանը, իսկ 1874ին Հարկ կը համարի Օրթադիւզ անցնիլ ընտանիքով՝ միւս գաւակներուն կրթութիւնն ալ ապահովելու համար: Հոս կար հայ կաթողիկէ Ս. Գրիգ. Լուսաւորիչ վար-

¹⁰ Մասիս, Կ. Պ. 1870, №. 976:

ժառանգ՝ նախակրթարանի, Միջին և Երկրորդական ուսման ծրագրով: Վարժաբանը ծագկեալ շրջան մը կը բույրէր նախ Դոկա-Շիշմանեանի, յետոյ Դոկա-Հէքիմեանի Խնամակալութեան օրով: Ընտանիքի երէցը կը դառնէր երկրորդական բաժինը, իսկ 4 փոքրերը կը զետեղուին նախնական կարգերու մէջ:

1876ին Ոսկեան ընտանիքը կը գանձէր զարձեալ փրօթի (Գնալը կղզի) փոխադրուած, որուն տաղջնաբար օգը կազդոյր կը շնորհէր Օրթապիւղի խոնաւութենէն փնտռուած ընտանիքի մօր: Կղզիի փոքրաթիւ Հայութիւնը թէւ թաղային դպրոց մ'ունէր՝ սակայն ոչ մէկ կերպով կրնար գոհացնել ուսման ու կրթութեան ծարաւները: Հարկ կ'ըլլայ գոհանալ ներքին, սեփական ուժերով: Ընտանիքի անդրանիկը՝ Գրիգոր կը ստանձնէ փոքր եղբայրներու և քրոջ դաստիարակութեան գործը: Սենեակ մը կը յատկացուի դասարանի: Կը կազմուի ուսման ծրագիր մը և կանոնաւոր ժամանակացոյցի մը համեմատ կը սկսի դասընթացքը:

Կղզիի հայ և յոյն բնակիչները մեծ համակրութեամբ կը դիտեն կաթողիկէ միակ ընտանիքի օրինակելի կեանքը, որուն գլուխը՝ Արխատիկէս Ոսկեան՝ շատոնց սիրուած և փնտռուած անձ մըն էր իրենց համար: Այս համակրութիւնը կ'ընդարձակուի, երբ ամառնային շրջանին օդափոխութեան կու գան պոլսաբնակ հայ ընտանիքներ, որոնք իրենց դասակներու կրթութիւնը սիրով կը յանձնեն:

Ոսկեանց անային գոգրոցին, ուր աշակերտութեան թիւը կը բարձրանայ 30ի:

Փրօթի կղզին հայ կաթողիկէ եկեղեցի շէնծուելուն՝ Օրթագիւղի Անտոնեան Միաբանութենէն 2. Գէորգ Սրապեան մերթընդմերթ այցելելով ու մէկերկու օր հիւր մնալով՝ թէ՛ պատարագ կը մատուցանէ եւ թէ՛ բնտանիքի բոլոր հոգեւոր պէտքերը կը մատակարարէ:

Անդորր, խաղաղ ու երջանիկ էր Ոսկեան բնտանեկան կեանքը՝ իր նիւթապէս համեառ, բայց բարոյապէս հարուստ ու բարձր վիճակով: Ընտանիքի այս երջանկաւէտ կեանքը երկար առէն շարունակուելու սովէն երաշխիք ունէր ու չկար պարագայ մը, որ կարենար խանդարել անոր ներդաշնակութիւնը:

Անցաւ որ երկրիս վրայ ո՛ր կայ սակայն մնայուն երջանկութիւն:

Թէեւ բնտանիքի մայրը կատարելապէս բուժուած՝ այս անգամ տան սիրելի հայրն էր որ սրտի անողոք հիւանդութեան մը կը բռնուէր: Տարուան մ'ընթացքին դեղ ու դարման չէր մնացած որ չփորձուէր, բժիշկ չէր մնացած որ չկանչուէր՝ փրկելու համար թանկադին կեանքը սիրելի հօր եւ բնտանիքի նւայուկին: Ամէն բան կ'անցնէ ի դուր. 1879 Դեկտ. 13ին Արխատակէս Ոսկեան վերջին հրաժեշտը տուած էր իր բնտանիքին ու բաժնուած այս կեանքէն:

Իրենց վշտակցութիւնը յայտնելու եկող կղզիի բնակչութեան մէջ առաջինը կ'ըլլայ

Հայ եկեղեցիի թաղականութիւնը, որ ազնիւ
զանուելով՝ կ'առաջարկէ որ փոխանակ մե-
ռելը ձինձմեռին մինչեւ Բերա փոխադրելու՝
հայ կաթողիկէ քահանայի ձեռօք կղզիի հայ
գերեզմատունը թաղուի, ուր իրենք սիրով
գետին կը տրամադրեն: Մեծ սուգի մէջ
փոքրիկ սփոփանք մը չէր ասիկա նախապէս
ալ աննախանձելի վիճակ ունեցող բնականօրէն
համար:

Ծնորդակալութեամբ կ'ընդունի Արիստա-
կէսի այրին Հայ թաղականութեան այս ազնիւ
առաջարկը: Կը կանչուի Ղալաթիոյ Ս. Փրկիչ
Մայր-եկեղեցւոյ Մեծաւոր-Ժողովրդապետ
Հ. Անտոն Զօհրապեան: Չօհրապեան՝ քահա-
նայի մը, չորս զպիրներու եւ զպրապետի մը
հետ կը հասնի կղզի եւ Դեկտ. 14ի յետմիջ-
րէին տեղի կ'ունենայ թաղման յուղարկաւո-
րութիւնը՝ կղզիի հայ եւ յոյն բնակչութեան
մասնակցութեամբ:

1887ին Գրիգոր Ոսկեան մարմորէ շիրիմ
մը կը կանդնէ հօր գերեզմանին վրայ՝ ար-
ձանադրելով տղերս.

Աստ հանգչի
Արիստակէս Էփ. Ոսկեան
ծնեալ ի 26 Սեպտ. 1830
ի Տէր հանգուցեալ
ի 13 Դեկտ. 1879

Սրտաբույիս օրհնութեամբ
Յիշեցեմ անմոռաց
Կողակիցն յաւերժ ի սուգ
Զաւակունքն երախտագէտք

Արխատակէս Սսկեան բլլարով Մաքսային
Վերատեսչութեան Ընդհ. Քննիչ՝ Պետու-
թենէն թռչակ կը կապուի իր այրիին եւ
5 զաւակներուն, որոնցմէ խրաքանչիւրը կը
ստանայ աժսական 110 զահէկան:

Սգաուր բնառնիքը մասամբ նխաժաղէս
բաւարարուած՝ կը սկսի շարունակել նախ-
կին սովորական ընթացքը. Գրիգորի վարչու-
թեան տակ զպրոցը կանոնաւոր վարժարանի
մը բոլոր պահանջները կը լրացնէ:

1883ին Գրիգոր Սսկեան կը հրատա-
րակէ «Լոյս» անունով Զեռագիր բնառնեկան
թերթ մը:

1885ին սկիզբը Գրիգոր պետական պաշ-
տանի կոչուելով՝ կը ստիպուի ցորեկները
բացակայիլ բնառնիքէն: Այս միջոցին եղ-
բայրները կը շարունակեն իր սկսած գործը:
Յարութիւն, Կարապետ եւ Յովհաննէս 1885ի
ընթացքին կը սկսին հրատարակել Զեռագիր
հանդէս մը՝ «Մաղիկ», որուն Գրիգոր ալ
կ'աշխատակցի:

Փրօթի, ուր սահած էին մանկութեան ու
պատանեկութեան տարիները Արխատակէս
Սսկեանի 7 զաւակներուն՝ ա'լ նեղ կու գար
անոնց: Նորափետուր թռչուններու պէս կը
փափագէին զուրս սլանալ իրենց բոյնէն ու

Ընկերութեան մէջ մանկոյ ապրիլ իրեւ-
 քադաքացիներ: Գաւարդիւղի մէջ առն մը
 վարձելէ վերջ՝ 1886 Նոյ. 6ին Հրաժեշտ կու-
 տան սիրելի հօր շիրմին ու կողեցիներուն եւ
 կը մեկնին Գաւարդիւղի իրենց նոր բնակա-
 րանը:

Ե. ԱՐԻՍՏԱՎԵՍ ՈՍԿԵԱՆԻ ՍԵՐՈՒՆԴԸ

Պոլոս Նոյ կաթ. Պատրիարքական Դիւան-
 նէն ստացած մեր տեղեկութեանց համեմատ՝
 Արիստակէս եւ Մարիոնդա ունեցած են եօր-
 դաւակ, մինչ «Սրտի Ժամեր» գրքի (էջ 10
 ծանօթ.) եւ Ոսկեան նոր սերունդի համեմատ՝
 անոնք ունեցած են տասնութեւք դաւակ,
 որոնցմէ վեցը շատ փոքր հասակի մէջ վախ-
 ճանաւ են:

Ատկէ դատ ծննդեան թուականներու մէջ
 ալ տարբերութիւններ կան: Օրինակ. Կարա-
 պետ Ոսկեանի ծննդեան տարին «Սրտի Ժա-
 մեր»-ու մէջ (անդ՝ էջ 9) նշանակուած է 1869,
 մինչ Պատրիարքական Դիւանի համեմատ Կա-
 րապետ ծնած է 1866ին:

Մենք պիտի նշանակենք երկու թուական-
 ներն ալ:

Արիստակէս Ոսկեանի գաւառներն են՝
 Դրիգոր, Կովստաս, Յարութիւն, Կարապետ,
 Տիրուհի, Յովհաննէս եւ Պետրոս:

Գրիգոր Ոսկեանի պիտի նուիրենք առան-
 ձին գլուխ մը, հետեւաբար սկսինք երկրոր-
 դէն:

1. Կոմիտաս . — Մեծած է 1863ին (բաւ Գրիգոր Ոսկեանի՝ 1866ին) : Նախակրթարանի ուսումը Օրթոդոքսի հայ կաթ . Ս . Գրիգոր Լուսաւորչեան վարժարանի մէջ (1874ին) ստանալէ վերջ՝ շարունակած է մեծ եղբօր՝ Գրիգոր Ոսկեանի առաջնորդութեան տակ : Կանուխէն նուիրուած է ուսուցչական ասպարէզին՝ սկսած հայրենի տնէն, ուր երէց եղբօր, Գրիգորի բացած դպրոցին մէջ օգնական ուսուցիչի դեր կատարած է : Աւելի յետոյ եղած է տեսուչ Առանայի եւ Անկիւրիոյ հայ կաթողիկէ վարժարաններու : Գործած է նաեւ Պոլսոյ Վենետիկի եւ Վիեննայի Միթիթարեան վարժարաններու մէջ : Իր մասնագիտութիւնն էր թրքերէն եւ ֆրանսերէն լեզուները : Կրթական Նախարարութեան մէջ կարճ ժամանակ մը պաշտօնավարութիւն ունեցած է :

Կոմիտաս Ոսկեան ամուսնացած է (կնոջ անուն անծանօթ) եւ ունեցած աղջիկ մը՝ Զապէլ անունով, որ յետոյ ամուսնանալով կոչուած է Տիկ . Խաննեան : 1911ին, աւոյգ տարիքի մէջ, Կոմիտաս հրաժեշտ տուած է կեանքին :

Իր գրական աշխատանքներն են . 1 . Առձեռն Բառարան Հայերէնէ ի Գաղղիերէն, տպուած Պոլիս 1887, 498 էջով գրպանի գիրատար բառարան մը, զոր Թ . Թերզեան՝ 1887 Յունուար 26ին հեղինակին ուղղուած նամակով մը գնահատած է : Հեղինակը իր այս երախայրիքը ձօնած է հանդուցեալ հօր՝

Արխաանկէս Ոսկեանի յիշատակին: Այս գրքէն 2000 օրինակ կարճ ժամանակէն սպառած են: 2. Առձեռն թառագիրք հայերէն-գաղղիերէն. տպուած Պոլիս 1893: Բ. տպագրութիւնն է նախորդ բառարանին, յաւելումներով ու ճշտացումներով, մեծագիր ութածալ 929 էջով, ուր զնահատականներ կան Մեսրոպ Նուպարեանէ, Գրիգոր Զիլինկիրեանէ: 3. Գրիգորիս Գալէմքիարեանէ եւ 3. Աթանաս Տիրուկեանէ: 3. նոր ընթացք գաղղիերէնէ ի հայ բարգմանութեան. 5 հատոր, Կ. Պ. 1889: Հատորներուս նպատակն եղած է. «Անխորժ ուսանողաց անհուն զժուարութիւններն ի կարճ ժամանակի հարթել եւ թէ ուսուցչաց աւելորդ աշխատանքը կերպիւ իմն թելեցնել» (Յառաջարան, Ա. Հա.): 4. Առագնորդ գաղղիերէն լեզուի, տարրական, միջին, բարձրագոյն եւ լրացուցիչ ընթացք. Կ. Պ. 1908: Հատորս մասնաւորապէս զնահատուած է Բանկայթիի Վիկենական Մխիթարեան Վարժարանի տնօրէն 3. Գէորգ Վ. Փանչիկեանէ:

2. Յարութիւն (Արքիմ). — Նշած է 1864ին: Երկու տարիի շափ Օրթագիւղի Ս. Գր. Լուսաւորչեան վարժարանը յաճախել գերջ՝ ուսումը շարունակած է մեծ եղբօր ուսուցչութեամբ: Գրիգոր Ոսկեանի միջոցաւ Հայաար-Փաշայի Երկաթուղւոյ Ընկերութեան պաշտօնատուներ կը դեակցուի, ուր քիչ ատենէն բարձրացում կ'ունենայ պաշտօնի՝ Պաշտօնէից Գրասենեկի Պետի օգնական անուա-

նուերով: Իր օրով շատ մը հայ երիտասարդ-
ներ պաշտօնի կոչելով՝ դորձ հայթայթած է
անոնց: 1911ին Անաստուրի Օսմ. երկաթուղ-
ւոյ Ընկերութեան Ընդհ. Քննիչութեան Գրա-
սենեկի Պետ է¹¹:

Յարութիւն Ասկեան ամուսնանալով ու-
նեցած է աղջիկ մը՝ Ասրիմէ եւ մանչ մը՝
Ննիսէս: Վերջինս Միլանոյի համալսարանէն
փկայում քիմիադէտ-գեղադորձ մէկ եւ ներ-
կայիս Միլանս կը գտնուի բնտանիքով:

Յարութիւն մեռած է 1915ին:

3. Կարապետ. — Մնած է 1866ին (բա-
Նդրի գործ Ասկեանի՝ 1869 Ապրիլ 14ին) Բե-
րս, բայց մանկութիւնը անցուցած է Պնալը
կղզեակին մէջ, մտերիմ Մարմարայի խաղաղ
ալիքներուն ու շրջակայքի հմայիչ տեսարան-
ներուն: Դաստիարակութիւնն ու ուսումնա-
կան կրթութիւնը ստացած է բնտանեկան
յարեկին տակ, ինչպէս իւր միւս հարազատ-
ները: Այս մասին մեծ արդիւնք ունին իր
երկէց եղբայրները՝ Գրիգոր եւ Կոմիտաս: Լաւ
է որ խօսքը տանք սակայն իր կենսագիր եղ-
բորը. «Կարապետի մանկութիւնը ծաղկի մը
փթթելուն կը նմանէր. շուշան ու վարդ
սլաւերն յար կը նկարուէին մանկական զուար-
թութեամբ. պերճ ու պաղպաջուն ճակատը՝
թափանցիկ միտք մը կ'ամփոփէր. իւր հրա-
մաս աչքերը կը ցոլացնէին զգայուն եւ աղ-
նիս հողին: Կայսասն, զուարթագին, լրջա-

¹¹ Սրտի ժամեր, էջ 11 ծանօթ.:

միտ, արթուն և համարձակ, անխոնջ յա-
րատեւութեամբ կը սորվէր: Եթէ սորվեցաւ
դասառութեամբ հայերէն, թրքերէն, զադ-
ղիերէն և անդղիերէն, սակայն ինքնօգնու-
թեամբ կարող եղաւ խալեբէն լեզուի մէջ
այնքան յառաջադիմել որ կրցաւ յաջողու-
թեամբ թարգմանել Լէօրարտի, որ իւր սի-
րական բանաստեղծներէն մին էր, և մինչև
իսկ աստուածայինն Տանթէէ դժուարին կտոր-
ներ հայկական շախով: Դժբախտաբար իւր
մահուընէն յետոյ անկարելի եղաւ գտնել զա-
նոնք, ի ըստ ատեալ Լէօրարտի մէկ կտորն,
որ բարերախտաբար հրատարակուած էր
Բազմալէսի մէջ: Խորաթափանց էր նաև
գիտութեանց մէջ, մանաւանդ թուարանու-
թեան, աշխարհագրութեան և ընդհ. պատ-
մութեան մէջ: Գերիվերոյ հանդիսացաւ սա-
կայն ի նմա գրականութեան սէրն, որ իւր
քնարերգակ ոգւոյն և փափուկ զգացմանց
սնունդն էր և որուն կը հետևէին նաև իւր
միւս երկու եղբարք, և երեքը միացած՝
իրենց պարապոյ ժամերուն մէկ մասը կը
նուիրէին գրական փորձերու և բարոյական,
ընտանեկան և գրական նիւթերով և օտա-
րազգի մատենագրութենէ թարգմանութիւն-
ներով՝ կիսամսեայ ձեռագիր պրակներ կը
խմբագրէին, զորս հրատարակաւ կը կար-
դային ընտանեաց մէջ:

«Կարապետ մուսայից պաշտօնատար կ'ու-
ղէր ըլլալ, դեռ ի պատանեկութեան, ձան-
ձրացած բաղմադրադ կեանքի պատրանքնե-

րէն: Վասն զի, երբ ուզեց աշխատութիւնն ընդդրկել, իրր պայման եւ զօրավիղն նիւթական կեանքի, աշուոր անիրաւութիւն մը հաբուածեց ու ջլատեց նորա երիտասարդ ոգին եւ մարդոց վրայ յոռետես գաղափար մը, իրրեւ խորշակ խամրեցուց նորա զգացմանց կոկոնը: Մրցութիւն անցուցած էր Մայրաքաղաքիս առաջնակարգ գրամական հաստատութեան մը մէջ եւ երկրորդ հանդիսացած սակայն, կ'երեւի թէ, ինչպէս գծրախտարար յաճախ կը պատահի, նախ քան զմրցութիւն որոշուած էին արդէն ընտրելիք, թէեւ նուազ կարող՝ բայց զօրեղապէս պաշտպանեալ: Այսպիսի անիրաւութենէ մը ի խոր խոցուած, գծկամակեցաւ աշխարհի, գրեթէ յուսահատեցաւ: Այլ ապա, եղբօրն Յարութիւնի ջանքով՝ 17 Նոյ. 1895ին, Անատօլուի Օսմ. երկաթուղւոյ Ընկերութեան մէջ քարտուղարութեան պաշտօնի կոչուելով, յաջողութեամբ կը յառաջադիմէր, փայլուն ապագայ մը խոստանալով: Յարատեւ եւ ճշգրտահաշ աշխատութեամբր, հեղահամբոյր եւ դուարթ բնասորութեամբր, մանաւանդ արթնամտութեամբն ու լրջութեամբն իւր պետերուն եւ պաշտօնակիցներուն առհասարակ սէրն ու համակրութիւնը գրաւած էր, որոնք մինչեւ ցայժմ, մանաւանդ հայ պաշտօնէութիւնը, զօվկեստով եւ կակիծով կը յիշեն զինքը¹²:

¹² Անգ. էջ 11—12:

Կարապետ Ոսկեան 1900 Օգոստ-ին կը
 հիւանդանայ դուժով (influenza), որ շուտով
 Թոքատապի կը փոխուի: Բժշկական ամէն
 խնամք՝ տարուած մանաւանդ իր եղբօր՝
 Դսիկա. Յովհաննէսի կողմէ՝ կ'անցնին ա-
 պարդին: Բժիշկներու յանձնարարութեամբ
 1901 Մայիս 4ին Ֆէնէր-Պաղլէ կը տարուի՝
 կազդոյրի յուսով, բայց Յունիս 11ին եզրայր-
 ներու գրկին մէջ կ'աւանդէ հոգին: Մար-
 մինը կ'ամփոփուի Գաարգիւղի ազգ. գերեզ-
 մանատունը՝ հայ եւ օտարազգի բազմաթիւ
 յուզարկութեամբով:

Արցունքի քանի մը շիթեր՝ ժամանակա-
 կից հայ թերթէ:

Տիգրան Արփիարեան կը գրէ Մասիսի
 մէջ. «Արիտասարդ բանաստեղծ մը, սիրելի
 աշխատակից մը հոգին յանձնեցինք, Կարա-
 պետ Ոսկեան, որ դեռ երեսուն տարու շի-
 կար, երկար ու տառապալին հիւանդութենէ
 մը ետք...: Բանաստեղծ մըն էր, Կ. Ոս-
 կեան, բառին բովանդակ առումով, համակ
 զգացում, համակ ներգաշնակութիւն, որ
 սրտերուն կը խօսէր...: Գրական ու լրա-
 գրական հրապարակին վրայ, իրրեւ բա-
 նաստեղծ, այնքան սիրուն արտադրութիւններ
 ունենալով հանդերձ, որ մը երբեք դադարած,
 ծանօթացուած չէր. զինքը զնահատողներէն
 թիչեր կը նանչնային զինքը անձամբ ու ո՛չ
 մէկ գրողի մտքէն անցաւ բնու. — պէտք է
 խոստովանիլ — յօդուած մը նուիրել իրեն,
 պատուոյ յիշատակութիւն մ'ընել՝ նորերուն

վրայ խօսուած ասեն, երբ «աթևմն ու չա-
ժեմ»ը, երէկուան զպրոցականը ու վաղուան
գրողը գլխու պառչա պատճառելու աստի-
ճան խունկ ու մոմ կը ծխեն իրարու... ա-
ռանց տեղեկութիւն ունենալու իր հիւանդու-
թենէն, նամակ մը կ'ուղղէի իրեն, հարցնե-
լու համար թէ ինչո՞ւ չի շարունակեր իր աշ-
խատակցութիւնը Մասիսին, ուր ամիսներէ ի
վեր չէր երեւցած իր անունը: Պատասխանը
ստացայ քանի մը օր վերջ, կապար գրիչով
ու դողդոջուն մասներով գրուած, անկողնին
մէջէն...: Իր հիւանդարոյր նամակին հետ
գրկած ոտանաւորը Պատրանքն էր, մահա-
րոյր փերթուած իկ մը, զոր այսօր իր գոցուած
գերեզմանին առջև կտրելի չէ անդամ մըն ալ
կարդալ ու շարտաւուել:

Հիւանդ պատկած եմ տենդաւհար
Լեցուն ճակատքս քրտինքով.
Յաւերու կրակ անկողնին քով
Կը հրսկէ դէմք մը շոր, նիհար:

Ձեռք մը ջրդուտ, ասեն ասեն
Կը սեղմէ ձեռքըս տոչորոզ
Մարմինս ամբողջ կը ցնցէ դող,
Եւ ցընորք միտքըս կը պատեն:

«Յե՛ղճ Ոսկեան: Դեռ անցեալ տարի,
այս ասեն, առողջ ու կայտառ, ամառնային
արձակուրդէ մը օգտուելով, խմբադրատուն
այցելեց — առանց գիանալու թէ վերջին ար-

ձակուրդն էր, զոր կը վայելէր ու վերջին
այցելութիւնն էր, զոր կու տար մեզի...
Այն օրերուն Դաւիթ Սարգիսեանին որբերը
ու այրին հանրային կարեկցութեան առար-
կայ դարձած էին, և Ոսկեան, ինքնաբերա-
բար ազնիւ մտածումով մը՝ աւելէ առն
սրտակով Դաւարդիւզ, զուսար մը հաւաքած
ու բերած էր, որ Արեւելի Տնօրէնութեան
միջոցաւ յանձնուեցաւ իր տեղը։ Առանց
հանչցած ըլլալու այդ դաւառացի սրտուա-
կան ուսուցիչը, խորունկ դառնութիւն մը
զգացած էր անոր մահը խմանալով, և ուզած
էր բան մըն ալ ինքը ընել¹³։

Սմբատ Դաւթեան Արեւելի մէջ հե-
տեւեալ տողերը նուիրած է.

«Չորեքշաբթի, 13 Յունիս, սեւ հողին
յանձնեցինք Կ. Ոսկեանը, այնպիսի տարիքի
մը մէջ, ուր կեանքն այն ինչ կը սկսի բեղմնա-
ւորիլ։ Որքան իր մատղաշ հասակը, այնքան
ալ իր ընտիր ձիրքերն են որ շատերուն սիրտը
արիւնոտեցին՝ կեանքի սեմէն այսքան տա-
րածամ անցնելուն համար։ Լոյս՝ իր մօր-
կան աչքին, սիրակցորդ անդամ իր ազնիւ ըն-
տանիքին, շատերուն բարեկամ թանկագին,
սրտուարեր անհատ համայնքին, սիրող ու
մշակող գրական անդին, Կարապետ Ոսկեան
այս ամէնը կարօտի մէջ թողուց և ամէնուն
կարօտով բաժնուեցաւ առ յաւէտ։ Ասոր հա-
մար էր որ սրտագեղ մեծարանքով ու թախ-

¹³ Մատիս Շարաթաթերթ, Կ. Գ. 1901, Թ. 374։

ծուն սրտով հետեւեցանք իր դադադին ու ազդին ամէն դասակարգէն պատիւներ ու պատկներ ընծայուեցան իր քաղցրիկ յիշատակին... ամէն տուն սուգ առած էր կարծես ու ամէն սրբափայրեր իրենց զանգակներու զօգանջով անձնիւր թաղի և հասարակութեան վշտակիւր զգացումներուն կ'ըլլային թարգման: Զի ամէնք բարեկամ ու համակիր են Ռսկեան ընտանիքին, անոր մէջ տեսնելով նախանձելի օրինակ մը եղբայրական միաբանութեան. զի ամէնք գովասանք մը ունեցած են միշտ իրենց շրթունքին վրայ, տեսնելով այդ բազմանդամ բարեկիրք ու ազնիւ գերդաստանին եօթնեակ զակրները, սիրակցորդ եղբայրները, որ միեւնոյն յարկին տակ, միասիրտ, միամիտ՝ կ'ըմբռնէին խաղաղիկ կեանքի մը վայելքը, գոր ահա կը դառնացնէ, աւա՛ղ, այս անդարմանելի, անմոռանալի կորուստը, Գրական, գեղարուեստական տաղանդով ու ձիրքերով օժտուած եօթը հարազատներ, իրենց հմտութեան ու լեզուագիտութեան չափ, բարեբարոյ կեանքով ալ ամէնուն մեծարանքին եղած են արժանի»¹⁴:

Կարապետ Ռսկեան 1885էն սկսած աշխատակցած է հայերէն թերթերու արձակ և ոտանաւոր գրութիւններով: Իր արձակները լոյս տեսած են Արեւելի մէջ, իսկ ոտանա-

¹⁴ Արեւելի, Կ. Պ. 1901, №. 4635: — Տես հետեւելեմ. Ախպար, 1901, №. 3841. Ճէրիտիէ Շարգիյէ, 1901, №. 4867. Բազմավէպ, 1901, Յուլիս. Արեւելեան Մամուլ, 1901 Յուլիս:

ւոր բանաստեղծութիւնները՝ հետեւեալ թերթերու մէջ. Բուրաստան Մանկանց, Երկրագունտ, Բազմավէպ, Մաղիկ Մանկանց, Պատկեր Հանդէս Կիսամսեայ, Մասիս Շաբաբաբերք, Պատկեր Աշխարհիկ Գրականութեան, Բիւրակն:

Կարապետ Ոսկեանի հարազատ Գրիգոր Ոսկեան, յաւերժացնելու համար եղբօր յիշատակը՝ կը հաւաքէ անոր հրատարակած բանաստեղծութիւնները՝ միացնելով անոնց ամստիպներ ալ եւ 1911ին հատորով մը լոյս կը հանէ «Արտի ժամեր» անունով: Այս հրատարակութեան Յտաջարանը կը գրէ Սիպիլ, իսկ Կարապետ Ոսկեանի «Կենսագրական ծանօթութիւնք»ը՝ Գրիգոր Ոսկեան՝ կցելով այս գեղեցիկ գործին Կարապետ Ոսկեանի (էջ 8) եւ իրենց հանգուցեալ մօր (էջ 184) յուսատիպ պատկերները: Գրքին հրատարակութեան ծախքը նուիրած է Յովհաննէս Պալեան՝ միջնորդութեամբ Հ. Թովմաս վ. Կէտիկեանի, որ մտերիմն էր Կարապետին:

Կարապետ Ոսկեանի Քերթուածներէն կրնայինք նմոյշներ բնծայել մեր բնթերցողներուն՝ գաղափար մը կազմելու համար անոր արուեստի մասին, սակայն լուսադոյն կը համարինք յատաջ բերել հատուածներ Սիպիլի Յտաջարանէն, որով երկու տաղանդ — արուեստագէտներ մէկէն ներկայացուցած կ'ըլլանք:

Սիպիլ կը գրէ. «Հակառակ այն բնական երևույթին՝ որ վաղամեռիկ բանաստեղծին

տաղերը բոլորովին մարդկային են, հակա-
ռակ այն հաղուսդիւտ պարագային՝ որ կար-
միր, կանանչ պենկալեան հուրեր չի փառե-
րան՝ մողական շքեղութիւն մը տալու համար
իր տաղերուն, եւ սովորականէն ասարեւր վի-
ճակ մը կը զգամ այդ քերթուածին հանդէպ,
աղանիներու թեւարտութեամբ մը կարծես,
ձիւնի սաւառնում մը շուրջս, անհուն, ան-
հատնում, անծիր անբախտութիւններ, որոնց
տարապայման աննխախտականութեան ներքեւ
ճնշում կը զգամ ինքզինքս մեր արդի դրա-
կան միջավայրին մէջ։ ... Իր երեւակայու-
թիւնը սակեցնցուղ հրաշալէսերու մէջ չի
սաւառնիր, զինքը շարշրկող դառանցանքներ
չունի, դրական դարոցներու մտահոգութիւնը
զինքը չի գրադեցներ, հասարակութեան խո-
սելու համար բառ չի փնտռեր, տաղեր հի-
սելու համար յանդ չի պատրաստեր։ Իր
սիրտը ճառարացած մըն է ներդաշնակու-
թեան, ուրիշ կը ցայտեն բիւրեղէ պրիսմակ-
ներու ջինջ պայծառութիւններ... Իր քեր-
թուածներէն Վերջին տերեւք այնպիսի խո-
րունկ մեղամագձութիւն մը կ'արտահոսէ, որ
կը համակուիս մինչեւ սրտիդ խորը. —

Այս աւերակ իմ հոգւոյս մէջ
Ուր շունչ մ'անցօր հաղիւ մնաց,
Կենաց, սիրոյ, փափուքանաց
Դեռ կը փառի հրդեհն անշէջ։

... որքա՛ն համակերպող եւ անոյշ մե-
ղամագձութիւն սա պարզ տաղերուն մէջ։

Յոգնած եմ, յոգնած այս երկայն ճամբէն
 Ուր ցընորք անփորձ սիրտը կը խարեն,
 Ուր վարդը կանուխ կ'իյնայ կը թոռմի,
 Ուր մարդը մարդուն կ'ըլլայ թշնամի:

... Գիւտի, զգացման, յօրինումի փոք-
 րիկ հրաշակերտ մըն է Գաղտնիքս... այս
 տաղը միայն բաւական էր իր անունը անմո-
 ռանալի ընելու մեղի՝ որ յափրացած, յոգ-
 նած ենք այնքան՝ արեւելքէն արեւմուտք,
 հիւսիսէն հարաւ քերթողներ փնտուելով,
 գտնելու համար նորը եւ գեղեցիկը:

... Թերեւս տարօրինակ երեւայ ծանօթ-
 ներուս իմ համակրանքս, բանաստեղծին շատ
 պարզ ոճը եւ փոքրիկ բառարանը նկատո-
 դութեան տոնելով, երբ անձնական ճաշակիւս
 մէջ, նուազ սակաւապէտ եղած եմ եւ. ո՞չ
 ապաքէն յաւիտենական դժգոհն է մարդ եւ
 իր չունեցածը կը փնտռէ. յետոյ, կատա-
 րեալը պարզ է, եւ պարզութեան մէջ գեղե-
 ցիկը գտնելը՝ շատ հաղուադէտ անակնկալ
 մը՝¹⁵:

4. Տիրուհի. — Արխատակէս Ոսկեանի
 միակ դուստրը՝ Տիրուհի ծնած է 1867ին:
 Ազնիւ կրթութիւն մը ստանալով եղած է
 շնորհալի անձնաւորութիւն մը: Հակառակ
 շատ մը պատուաւոր խնդրանքներու՝ չէ ու-
 գած ամուսնանալ: Գրիգոր Ոսկեանի արկնոջ
 վաղաժամ մահէն վերջ՝ մայրապորով խնամ-
 քով մեծցուցած է անոր դաւակները՝ բարե-

¹⁵ Սրտի ժամեր, էջ 5—7:

կրթութեան ու առաքինութեան կենդանի օրինակ մ'ըլլալով անոնց: 1928էն վերջ մեկնած է Պարխ՝ Գրիգոր Ոսկեանի գաւազնէրուն քով, ուր 1952 Դեկտ. 13ին կը վախճանի 85 տարեկան:

5. Յովհաննէս. — Ծնած է 1868ին: Նախնական ուսումը Ս. Գրիգ. Լուսաւորչեան վարժարանը եւ ընտանեկան յարկին տակ ստանալէ վերջ՝ փափաղած է հետեւիլ բժշկութեան: Գրիգ. Ոսկեան կը յաջողի տեղաւորել զինքը Քաղաքային Բժշկական Վարժարանը: Բժշկական վկայականը կը ստանայ փայլուն քննութեամբ: Իբրեւ խղճամիտ, քաջ եւ բարեհամբաւ բժիշկ մեծ անուն կը հանէ եւ ամէն կողմէ կը փնտռուի: Կը հաւաստուի որ աղքատներու հիւանդները ոչ միայն ձրի կը դարմանէր, այլ եւ անոնց գեղերն ալ ինքը կը հայթայթէր գաղտնաբար:

Թուրք փաշա մը, որ զինքը իր տան բժիշկն ըրած էր՝ զէպի Ափրիկէ ըրած ճամբորդութեան մը միջոցին չուզելով զրկուիլ անոր խնամքներէն՝ հետը կը տանի: Հոն Դոկտ. Յովհաննէս մարտիայի բնուելով՝ 1904ին Հոգէյդայի մէջ կը վախճանի 36 տարեկան:

Դոկտ. Յովհ. Ոսկեան ամուրի էր: Գրականութեան մէջ բանաստեղծութեան ճիւղը սիրած էր: Թողած է ձեռագիր քերթուածներ:

6. Պետրոս. — Արխատակէս Ոսկեանի

կրտսեր դասակը՝ Պետրոս Փրոֆի ծնած է 1873ին: Մօտայի Մխիթարեան վարժարանի շրջանը աւարտելէ յետոյ՝ Մուրատ-Ռափայէ-լեան դրկուած է, ուր Հինգ տարի Գեղարուեստից Ակադեմիա յաճախելով կը ստանայ Ճարտարապետական առաջնակարգ փկայիր մը (Professorat):

Պետրոս Իսախայէն կ'անցնի Եւզղուստիա և բնակութիւնը կը հաստատէ Ռազուդա: Քաղաքապետութիւնը զինքը կ'անուանէ առաջին ճարտարապետ: 1944էն ի վեր սրելէ լուր չէ տանուած իրմէ:

Զ. ԳՐԻԳՈՐ ՈՍԿԵԱՆ

Գրիգոր Ոսկեան՝ Արիստակէս Ոսկեանի անդրանիկը՝ է նաեւ ամբողջ Գերդաստանի փայլուն աստղը: Բնականէն օժտուած անձնական բարձր ձիրքերով, միացած բացառիկ տշխատասիրութեամբ՝ ան ձեռք բերած էր հանրային կեանքի մէջ զիրք մը՝ որ իրատամբ մեծանուն անձերու շարքը կը դասէ զինքը: Ըշմարիտ մեծութիւնը, ինչպէս միշտ, հոս ալ համեատ եղած է սակայն: Ան չէ փնտռած փառք ու պատիւ: Զանազան է միայն իր պաշտօնական զիրքովը օգտակար ըլլալ սմէնուն, մանաւանդ իր ազդակիցներուն: Յաւալի է որ ժամանակակից հայ դրականութիւնը ոչ մէկ պարտականութիւն զգացած է զանէ քանի մը տող նուիրել իր ազգասէր գործունէութեան: Այսօր երբ կը փոր-

ձենք ստուերացիք մը տալ իր կեանքի և պործի մասին՝ ի դուր կը փնտռենք գրական որեւէ յիշատակութիւն իր մասին ժամանակակիցներէն :

Մնումը և ուսում

Գրիգոր Ոսկեան ծնած է Պոլիս 1860 Ապրիլ 10ին (ըստ Պատրիարքական Իււանի՝ 1861ին) : 1871ի ամառը գիշերօթիկ աշակերտ դրուած է Քաղկեդոնի Մխիթարեան Միջին և Երկրորդական ծրագրով վարժարանի մէջ, ուր կրցած է երկու տարեշրջան բոլորել նախ Հ. Վարդան Շիշմանեանի, յետոյ Հ. Մանուէլ Քաջունիի վերատեսչութեան օրով : 1875ին կը մանկ Օրթապոլի Լուսաւորչեան Հայ Կաթողիկէ Երկրորդական վարժարանը : 1876ին կը ստիպուի բնդհատել դպրոցական կանոնաւոր բնթացքը՝ ընտանիքին հետ փոխադրուելով Փրոթի (Հայ կղզի) : Հոս առանձին կը շարունակէ աշխատել և ինքնադարգացումով յառաջանալ : Միեւնոյն ժամանակ կը ստանձնէ իր փոքր եղբայրներու դաստիարակութեան և ուսման գործը :

Գնալը կղզիի փոքրիկ Հայութեան ունեցած թաղային դպրոցը կը նկարագրուի այդ տունը շատ անդաճացուցիչ վիճակի մէջ, առանց պատրաստուած ուսուցիչի և ուսման ծրագրի ու կանոնաւորութեան :

Գրիգոր Ոսկեան, թէև տակաւին պատանի, իրենց վարձու բնած տան մէկ սրահը

դպրոցի կը յատկացնէ ամէն հարկաւոր ու կարեւոր պիտոյքներով. կը շինէ ուսումնական ծրագիր մը. կանոնաւոր դասացուցակ մը ուղեցոյց ունենալով կը սկսի կանոնաւոր դասաւանդութեան մը նախ իր եղբայրներուն ու քրոջը: Յետոյ կողերնակ հայ տղաքներու ալ, որոնց ծնողք տիրով կը յանձնեն զիրենք Գրիգորի դաստիարակութեան: Հետզհետէ կ'աճի Գրիգոր Ոսկեանի վարած դպրոցի աշակերտներու թիւը: Ամառնային օդափոխութեան եկող Հայեր հիացումով կը տեսնեն Գրիգորի օրինակելի դպրոցին տուած զեղեցիկ արդիւնքը եւ ընդհանուր գոհունակութիւնը: Իրենք ալ կը խնդրեն իրենց դասակներու ընդունելութիւնը նոյն դպրոցի մէջ մասնաւոր վճարումով: Որով Գրիգորի դպրոցը կ'ունենայ 25—30 աշակերտներու ոչ աննշան թիւ մը եւ կը դառնայ խոհական օրինաւոր դպրոց մը, ուր կ'աւանդուին Կրօնագիտութիւն, Հայերէն (գրաբար եւ աշխարհաբար), Թրքերէն, Ֆրանսերէն, Անգղերէն, Պատմութիւն (Ս. Գրոց, Ազգային եւ Ընդհանուր), Աշխարհագրութիւն (ընական, քաղաքական եւ տեւարական), Թուարանութիւն, Երկրաչափութիւն եւ Բնագիտութիւն:

Գրիգոր Ոսկեան իր դպրոցը կը կոչէ «Հայկական Կրթարան»:

Բացի այս դպրոցէն՝ Գրիգոր Ոսկեան շարաթր Էրկու անդամ դասաւանդութիւն կ'ընէ նաեւ տներու մէջ աւելի մեծ մանչերու եւ աղջիկներու:

Հայ-կղզիէն դատ Մեծ-կղզիի Հայերն ալ
 զինքը կը հրաւիրեն դասաւանդութեան իրենց
 դասակաց: Շարաթը երկու անգամ ալ հոն
 դասի կ'երթայ երկու ընտանիքներու տները:

Հայ-կղզիի անային զպրօցը կը շարունա-
 կուի մինչեւ 1884 — մօտ 8 տարի — երբ Գրի-
 գոր Ոսկեան պաշտօնի կը կոչուի Կրթական
 Նախարարութենէն:

Պետական Պաշտօնեայ

1884ի վերջերը Կրթական Նախարարու-
 թիւնը Գրիգոր Ոսկեանի կը յանձնէ Մաքսա-
 տանց Գրաքննիչի պատուաւոր պաշտօնը, զոր
 կը վարէ նա երկար տարիներ զնահատուելով
 ու սիրուելով բոլորէն: Այս առթիւ շփումներ
 ու ծանօթութիւններ կ'ունենայ ոչ միայն
 թուրք պետական անձինքներու, այլ և օտար
 ղեապանատուններու և հիւպատոսարաննե-
 րու հետ:

1905ին կը կոչուի Հանրային Պարտույ
 Վարչութեան մէջ Ընդհ. Քննիչութեան Դի-
 ւանի պաշտօնին¹⁶, զոր կը վարէ երկու
 տարի: 1907ին կը բարձրանայ Ընդհ. Քննի-
 չութեան Դիւանի թրքերէն ճիւղի Տեսչու-
 թեան, իրեն օգնական ունենալով Էմմանուէլ
 Պէշիրեան, Յովհ. Գրուանկըճեան, Թէոդոր
 Ալլահփէրտեան, Գէորգ Գրուանկըճեան և
 Միքայէլ Նալպանդեան¹⁷:

¹⁶ Ընդ. Օրացոյց, 1906, էջ 322:

¹⁷ Անդ, 1908, էջ 168:

Համաժողովին 1907ին է որ Գրիգոր Ոսկեան կ'անուանուի նաեւ Կրթական Նախարարութեան Գրաքննիչ ժողովի անդամակցութեան¹⁸ :

1909ին զինքը կը գտնենք Կրթական Նախարարութեան Մասնաւոր Վարժարանաց Ընդհ. Քննիչութեան պաշտօնին մէջ¹⁹ :

1911 Մարտին կը զբէ ժամանակ. «Գրիգոր Էֆ. Ոսկեան, Կրքական Նախարարութեան Ընդհանուր Քննիչը, անցեալ օր այցելեց Գաղափար, Թորոսեան Մանկապարտէզ եւ Նախակրթարանը եւ աշակերտները քննչութիւնս զսոսնաց անոնց յաջող պատասխաններէն: Ոսկեան Էֆ. իր այցելութեան իրր յիշատակ՝ վարժարանին այցելունքուն տեարակին մէջ արձանագրեց զնաշատական ատղեր իր այցելութեան արդիւնքին վրայ եւ խոստացաւ տեղեկագիր մը տալ Նախարարութեան, որպէս զի զնաշատական զիր մը զրկուի յիշեալ վարժարանին տնօրէն Թորոս Էֆ. իր այս ազգօգուտ ջանքերուն համար²⁰ :

Գրիգոր Ոսկեան Պետութենէ Հանդատեան Թշուկ ստանալով Հանդերձ՝ կը շարունակէ պաշտօնավարել Օսմանեան Դրամատան Ղալաթիոյ Կենդրոնին մէջ մինչեւ 1928, երբ գաւազնեկութիւն կարօտէն մզուած՝ քրօջ հետ Պա-

¹⁸ Առջ. էջ 166:

¹⁹ Ամսօրեայ Տեղեկատու Մարտա-Ռափայգիեան Նախիկն Աշակերտաց Խորհրդան, Կ. Պ. 1909, էջ 34:

²⁰ Ժամանակ, Կ. Պ. 1911, Թ. 742:

ԳՐԻԳՈՐ ՈՍԿԵԱՆ

բիս կը մեկնի, ուր քանի մը տարիէ ի վեր կը
գտնուէին իր գաւակները:

Կը ներկայացնենք Գրիգոր Ոսկեանի մէկ
նկարը, զոր ազնուօրէն տրամադրեց մեզ իր
գուտարը՝ Գոյր Ազատուհի Ոսկեան (Հոռմ):
Ինչպէս կը տեսնուի՝ բաղձաթիւ պատուանդ-
աններ կը զարդարեն Ոսկեանի կուրծքը: Այդ
պատուանդանները ստացած է ան իր պետա-
կան պաշտօնավարութեանց ընթացքին ո՛ր
միայն թուրք, այլ և օտար պետութիւններէ,
որոնց առաջինը և մեծագոյնն է Հոռմայ Ս.
Աթոռէն ստացածը:

Իրենց կարգին համեմատ այդ պատուան-
դաններն են. 1. Commandeur de St. Gré-
goire le Grand, 2. Chevalier de St. Sylvestre,
3. Officier d'Académie (Palmes académiques),
4. Officier de l'Instruction Publique, 5. Շէյ-
րուխուրշիա (Պարսից), 6. Մէճիսիէ Դ.:
7. Լիաքատի արծաթ շքադրամ²¹:

Գրիգոր Ոսկեան Սանիէի աստիճան ու-
նէր:

Ազգային Գործիչ

Գրիգոր Ոսկեանի Ազգային գործունէու-
թենէն յիշենք հետեւեալները. Նախ Հայ Կա-
թողիկէ Համայնքի Երեսփոխանական Ժո-
ղովի²², յետոյ Վարչական Ժողովի Քարտու-
ղարութեան պաշտօն վարած և եղած է Ազգ.

²¹ Տէ՛ս Ամսօրեայ Տիղեկատու, անդ:

²² Ժամանակ, 1909, Թ. 353:

Երեսփոխան²³։ Կ'ընտրուի Անդամ Ազգ-
Վարչական Ժողովի²⁴, որուն Առնապետու-
թեան կը բարձրանայ յետոյ։

Վերջին հանգամանքով կը մասնակցի
1919ի Պոլսոյ Համագգային Համագումարին,
որուն պատմական նիստը անժողովանոցի պիտի
մնայ Հայ Տարեգրութեանց մէջ իրրեւ ամե-
նացայտուն ապացոյցը ազգային համերաշ-
խութեան։

Երկու խօսքով բացատրենք նպատակը
այդ Համագումարին։

Հակառակ 1915ի ահաւելի զէպֆերուն մեր
տուած զոհերուն, հակառակ ազգային դիւ-
ցազնական մարտնչումներով (1915—1918)
ձեռք բերուած առաւելութիւններուն՝ 1919ին
տակաւին դամոկլեան սուրը կախուած էր
դատաւներու մէջ մնացորդ Հայ խելահներու
դիմուն վերեւ եւ կը սպառնար բնաջնջել վեր-
ջին Հայ մնացորդները։ Համագոյային այդ
վտանգին առջեւ միացած էր ամբողջ Հայու-
թիւնը եւ դարձան կը խորհէր փրկութեան։
Ահա նպատակը Համագումարին։

1919 Յունիս 16/29ին Ղալաթիոյ Ազգ-
Խորհրդարանի սրահին մէջ տեղի կ'ունենայ
Համագումարի պատմական նիստը։ Ազգային
Համագումարին Հայ Կաթողիկէներէն կը
մասնակցին 18 եկեղեցական եւ աշխարհական
Երեսփոխաններ, Հայ Բողոքականներէն՝ Ընդ-
հանուր Ժողովի 5 անդամներ, իսկ Լուսաւոր-

²³ Ամսօրեայ Տեղեկատու, անգ.՝ էջ 34։

²⁴ Անգ.։

շահաններէն 57 եկեղեցական եւ աշխարհա-
կան Երեսփոխաններ: Ժողովին կը նախադա-
հեն Զուէն Պատրիարք, Հայ Կաթողիկէ
Պատր. Փոխանորդ Սայեղեան Արքեպիսկո-
պոս եւ Հայ Բողոքականաց Ազգայեա՝ Պրոֆ.
Պէզնեան: Ժողովին Ատենապետներն են Երեք
Յարանուանութեանց Ազգ. Ժողովներու Ատե-
նապետները՝ Պ. Փափաղեան, Գրիգոր Ու-
կեան եւ Թումանեան: Իսկ Ատենազօրի
պաշտօնը կը վարէ Կոպեռնիկ Յաչատուրեան:
Համագումարին ներկայ են, ուրեմն, Երեք
Յարանուանութեանց պատկանող կրօնական
եւ աշխարհական 80 ժողովականներ, ինչպէս
նաեւ Մամուլի, Ազգ. Միութիւններու, Կու-
սակցութեանց ներկայացուցիչներ եւ խումն
բազմութիւն:

Տեղիս չէ Համագումարի ամբողջ դոր-
ժանէութիւնը ներկայացնել: Բայց պիտի յի-
շենք մեծահոգի Հայ Փաստարան՝ Հմայեակ
Խոսրովեանի այդտեղ արտասանած հրաշալի
ճառին սա խօսքերը միայն, որոնք իրենց մէջ
շատ րան կը խտացնեն արդէն. «... մենք
տկար չենք: Ո՛չ, հերոս ազգ մը տկար չ'ը-
լար: Մանաւանդ այս վայրկեանիս, երբ կը
տեսնեմ Երեք Յարանուանութեանց Պետերուն
ու Ժողովականներուն այս միութիւնը, որ
ամբողջ ազգը ունի իր ետեւ, կը կրկնեմ թէ
տկար չենք մենք: Այս միութիւնը ամէն ա-
տենի՛ աւելի ուժով կ'ընէ մեզ... »²⁵:

²⁵ Տէ՛ս փափմակ, 1919, Թ. 3559—3560:

Գրիգոր Ոսկեանի Վարչական Ժողովի Ասենապետութիւնը, եթէ չենք սխալիր, տեւած է քանի մը տարի:

Ուսուցչական ասպարէզի վրայ

Գրիգոր Ոսկեանի կեանքին մէջ կարելուք տեղ գրաւած է ուսուցչական ասպարէզը: Արդէն պատանեկան հասակէն նուիրուած էր ան իր փոքր եղբայրներու կրթութեան եւ ուսման գործին: Ընտանեկան յարկի մէկ անկիւնը փոքրիկ, բայց օրինակելի կարդուսարքով դպրոցի մը վերածած էր, որուն համբաւէն հրապուրուած՝ շատ մը պոլսեցի հայ ընտանիքներ անդամ իրենց գաւակներու դաստիարակութիւնը իրեն վստահած էին:

Յաջորդ տարիներու մէջ դասախօսած է Օրթագիւղի Ս. Գրիգ. Լուսաւորչեան Ուսումնարանի, Մխիթարեան եւ Պետական վարժարաններու մէջ: Յատկապէս յիշելու ենք իր ուսուցչութիւնը Կալաթա-Սարայի Կայսերական Լիկէոնի մէջ²⁶:

Ձեռագիր իր մէկ գրութեան մէջ խօսելով իրենց անային դպրոցի մասին՝ կը գրէ Գրիգոր Ոսկեան 1932ին. «... յաջողած էի, կարողութեանս չափով, եղբայրներս կրթել եւ զիրենք մտաւորապէս ըստ բաւականի դարգացնել: Պէտք է սակայն խոստովանիմ թէ անոնք առաջին օրէն միշտ հանդարտ, արթ-

²⁶ Ամսօրեայ Տեղեկատու, էջ 34:

նամիտ եւ ուսումնասէր ըլլալով՝ իրենց կողմանէ խրախոյս տուած եւ դիւրութիւն ընծայած են ինձ, սիրով եւ անվհատ կատարելու իմ ստանձնած Մենտորի պաշտօնն։ Եւ այսօր կրնամ բացարձակապէս յայտարարել թէ իմ մերձաւորապէս յիսնամեայ պցելու ուսուցչուկան շրջանիս մէջ ունեցած քէ՛ հայ եւ քէ՛ օտարազգի հարիւրաւոր աշակերտներէս քիչեր տեսած եմ իմ եղբայրներու նմանող։

Գրականութեան սիրող

Հակառակ անոր որ գրականութիւնը շատ սիրած եւ արտադրելու ձիրք ունեցած է Գրիգոր Ոսկեան՝ կարող չէ եղած անոր նուիրուելու եւ արտադրելու։ Հօր տարածած մահէն յետոյ, իրրեւ տան անդրանիկը, երկտասարդ հասակէն իր վրայ ծանրացած ըլլալով բազմանդամ ընտանիքի նիւթական հոգը՝ ան ստիպուած էր իր աշխատանքովը ոչ միայն ընտանիքի պիտոյքն հոգալ, այլ եւ եղբայրներու կրթութեան հոգն ստանձնել։ Իր բաղմադրադ կեանքին սակաւ ազատ վայրկեանները սակայն դարձեալ դրականութեան նուիրելու հաճոյքն ունեցած է։ Գիտենք թէ 1883—1884ին ձեռագիր «Լոյս» ամսօրեայ թերթը հրատարակած է։ Գաղափար մը տալու համար այդ թերթի բովանդակութեան վրայ՝ յիշենք քանի մը նիւթերու խորագիրներ. Ընտանիք, Պատանեակ եւ Վարդ, Աւ

սիրեցեալ մայրն իմ, Եղբայր եւ քոյր, Ի յիշատակ սղալի մահուան հօր մերոյ, Ի ծնունդ Յիսուսի, Նոր տարի 1884, Փունջն իմ, Չայն խղճի, Բարեգործութիւն, եւ այլն:

Գրիգոր Ոսկեան ունի նաեւ արձակ եւ ստանաւոր անտիպ գրութիւններ: Անդդիւրէնէ թարգմանած է Լորդ Էյլֆրիտի «Կեանքի գործածութիւնը»: Յրանսերէնէ՝ Դը Լամբէր Մարկիզուհւոյն «Խրատք առ դուստրն իւր Դաստիարակութիւն աղջկանց», ինչպէս նաեւ ուրիշ շատ մը թարգմանութիւններ, որոնցմէ միայն ստաջիներ տպագրուած է Կ. Պ. 1908ին:

Իր ջանքերովն է որ 1911ին լոյս կը տեսնեն Եղբորը՝ Կարապետ Ոսկեանի Քերթուածները «Սրտի ժամեր», որուն մէջ կը զեզուիր սրտին յորդարուի պատմամեքը Եղբոր եւ ընտանիքի միւս անդամներուն հանդէպ:

Ընտանեկան կեանք

1893 Փետրուարին մօտ 33 տարեկան էր արդէն Գրիգոր Ոսկեան, երբ մասամբ թեթեւցած ծանրահոգ պատգումներէ՝ կը խնդրէ ձեռքը Օր. Էօմէնի Սուքեանի (Պրուսացի): Այս ամուսնութիւնը կ'օրհնուի 8 զաւակներով: Առջինն կը մանչուի մ'եղած է, որ հազիւ լոյս տեսած՝ թաած է Էրկինք: Մնացած 7 զաւակներն են. Մարիամ, Թերեզա, Լեւոն, Քրիստինէ, Լեւոն, Կարապետ եւ Յովհաննէս:

1. Մարիամ Անարատ Յղութեան Հայ Մայրապետներու քով ստանալէ վերջ իր կրթութիւնը՝ կանուխէն կ'ընարէ կրօնաւորական վիճակը՝ մտնելու նոյն Միաբանութեան մէջ: Հայրը՝ հակառակ իր փափաղին՝ վայելելու իր անդրանկին ներկայութիւնը՝ սիրով կը հաւանի որ նա մտնէ Անարատ Յղութեան Միաբանութեան մէջ: Գրիգոր Ոսկեան, կեանքի վերջին տարիներուն, ամենամեծ մխիթարութիւնն ու երջանկութիւնը զաւակներէն մին Աստուծոյ բնծայած ըլլալուն մէջ գտած էր:

Մարիամ վանք մտնելէ վերջ Ագաւորիկ անունն առած է և ներկայիս Հոսմ կը գտնուի:

2.—3. Թերեզա և Լեւոն 5 և 4 տարեկան՝ զոհ կ'երթան ջերմախտի (scarlatine): միեւնոյն շարժումն մէջ:

4. Քրիստինէ՝ 2 տարեկանին ուղեղա-տապէ (méningite) բռնուած՝ միւսներուն ևտեւէն կը թռչի երկինք:

5—7. Երեք սիրասուններու կորուստը կ'ամօքեն երեք նորածիններ. Լեւոն, Կարապետ և Յովհաննէս, որոնք իրենց ուսման բնթացքը Բանկայթիի Վիեննական Մխիթարեան վարժարանի մէջ կ'աւարտեն: Լեւոն և Յովհաննէս ամուսնացած և ներկայիս Պարիս կը գտնուին. իսկ Կարապետ՝ ամուսնանալէն և մահչ ու աղջիկ մը ունենալէ յետոյ, 1936ին, սոսոյց հասակի մէջ կը վախճանի՝ անմխիթար թողլով այրին ու զաւակները, որոնք նոյնպէս Պարիս են այժմ:

Գրիգոր Ոսկեանի աժուանական երջանկութիւնը կարճատեւ եղած է: Տիկ. Էօթէնի թարմ հասակի մէջ հրաժեշտ տուած է այս կեանքին: 1911 Մայիս 6ին սրտի հիւանդութիւն մը կը կարէ իր կեանքին թելը:

Մահ

Քիչեր ունեցած են Գրիգոր Ոսկեանի առողջ եւ առողջ կազմը: Հիւանդութիւնը անձանօթ եղած է իր բովանդակ կեանքին մէջ: 69 տարեկան էր, երբ անակնկալ կերպով, 1929 Յունուարին, միակողմանի կաթուած մը կը զգեսանէ զինքը, երկու աճիս մտահոգութիւն պատճառելով: Սակայն շնորհիւ իր առողջ կազմին՝ հետզհետէ կը բուժուի եւ կարող կ'ըլլայ սաքի կանգնիլ, նոյն խի աշխատիլ: 1934 Յունուարին երկրորդ կաթուած մը լուրջ կը դարձնէ իր վիճակը: Մարտ 3ին օւժովցած Ս. Խորհուրդներով՝ կը թողու աքսորաւայրս՝ չրջապատուած քրոջմէն, երեք մանչերէն, հարսերէն ու թոռնիկներէն:

Մարդը

Նկարագիրը՝ մարդն իսկ է, ըստած է: Գրիգոր Ոսկեան տէր էր ուղիղ նկարագրի մը: Արդար, անշահախնդիր, անկողմնակալ եւ միշտ ճշմարտախօս՝ առանց ակնառութեան ու մարդահաճութեան — ահա յատ-

կութիւններ իր նկարագրին : Քրիստոնեայ
մէք խոր համոզումով . կաթողիկէ մը՝ հա-
ւատքը կեանքի վերածելով :

Օտարներու շրջանակին մէջ լուրջ եւ
ծանրախոհ բնութիւնը՝ կը փոխուէր ընտա-
նեկան յարկին տակ եւ բարեկամներու շրջա-
նակին մէջ, ուր կը սիրէր խօսիլ, կատակել,
խնդալ ու խնդացնել՝ չէնչող միջնորդութեամբ մը
ստեղծելով :

Նիւթական վիճակը թոյլ չէ տուած իրեն
իր սրտին փափաղին չափով ձեռնառութիւն
ընել կարօտեալներու . գիտցած է սակայն
բարիք սփռել իր շուրջը՝ աղքատին ապրուստի
միջոց, անտէրին օգնութիւն, որբին դաս-
տիարակութիւն, հիւանդին ապաստանարան
ճարելով՝ իր ազդու միջամտութեամբ :

Բ.

ՄԸԱԸՐԻՆԱՆ ԳԵՐԴԱՍՑԱՆԸ

ՄՐԱՐՐԼԵՐՆ ԳԵՐԳԵՍՏԱՆԵՐ

Հին Հայ Կաթողիկէ Գերդաստաններու մեծանուն շարքին մէջ պատուարեր տեղ մը կը գրաւէ Մըսրրլեան Գերդաստանը՝ հակառակ անոր որ թէ՛ իր անունը եւ թէ՛ իր դործունէութիւնը մեծ մասով անծանօթ մնացած են։ Մըսրրլեանները ազգային բարերարներ են եղած։ Ասիկա արդէն կը բաւէր որ հայ սերունդները ոչ միայն շօնոնային, այլ եւ երախտագիտութեամբ յիշէին անոնց պատուական անունը։ Եթէ այսօր կը փորձենք Մըսրրլեան Գերդաստանի կենսադրականը ընելով ցոյց տալ անոնց վայելուչ տեղը հայ նորագոյն պատմութեան մէջ՝ ունինք դիտակցութիւնը մեր անբաւականութեան մանաւանդ այնպիսի շրջանի մը մէջ, ուր ոչ միայն ատաղձն է պակաս, այլ եւ բուն իսկ ինքը Գերդաստանը սպառած կամ բունտուր եղած՝ օտար աշխարհներու մէջ ցրուած կորսուած է։

1953 Մարտ 3 թուականով նամակի մը մէջ Պոլսոյ Հայ Կաթ. Համայնքի Վիճակաւոր Գերապայծառ Պօղոս Արքեպ. Քիրէճեան կը գրէ որ «Այժմ այս հոյակապ գերդաստանէն Պոլսոյ մէջ այր մարդ մնացած չէ»։

Մեր ջանքը պիտի ըլլայ, հետեւաբար, այսօր կորուստէ փրկել, ինչ որ տակաւին կարելի է փրկել: Վաղը դուցէ այսքանն ալ կարելի պիտի չըլլայ:

Ա. ՄԸՍԸՐԼԵԱՆՆԵՐՈՒ ԾԱԳՈՒՄԸ

Մըսըրլեան Գերդաստանի անդամներու հնազոյն յորջորջումն եղած է — Մըսըրլը — թրքական անուանակոչում մը, որ ցոյց կուտայ թէ անոնց ծագումը եգիպտոսի մէջ փնտռելու ենք: Ասիկա մասամբ կը հաստատուէ պարիսարնակ մեր յարգելի բարեկամ Պ. Ղեւոնդ Թընկերեան, որ կը գրէ. *Leurs noms qu'ils adoptèrent, proviennent que ceux-ci s'enrichirent dans la négoce avec la Syrie et l'Egypte.*

Հարցը կը մնայ սակայն միշտ կարօտ լուսարանութեան, քանի որ շենք դիտեր թէ «Մըսըրլը» յորջորջումը Գերդաստանի սկզբնական անունը եղած է թէ յետոյ իրրեւ տխտղոս առնուած է: Հաւանականն այն է որ Գերդաստանի անդամներու Պոլիս հաստատուելու առթիւ «Մըսըրլը» յորջորջումը իւրացուցած են՝ իրր յիշատակ իրենց նախկին սերտ կապակցութեան եգիպտոսի հետ:

Հետաքրքրական է որ Հ. Գրիգորիս Մ. Վ. Գալէմքիարեանի ձեռագիրներուն մէջ անդամ մը, այն է՝ Անտոն Վ. Մըսըրլեանի առնուան քով զործածուած է նաեւ Եաղլըֆնեան

անունը: Մըսրըրլեան — Եաղլըքճեան ի՞նչ
աղերս կայ երկուքին միջեւ՝ անձանօթ
է մեզ:

Թէ ե՞րբ հաստատուած են Մըսրըրլեանք
Պոլսոյ մէջ՝ շունինք տեղեկութիւն: Այս
Գերդաստանէ պոլսեցի հնազոյն անձը ԺԸ.
դարու կէսերէն է: Տարակոյս չկայ թէ այդ
թուականէն շատ աւելի հին է սակայն անոնց
զոյսութիւնը Պոլսոյ մէջ:

Բ. ՄԵՍԸՐԼԵԱՆՑ ՀՆԱԳՈՅՆ ԱՆՁԸ

Մըսրըրլեան Գերդաստանէն մեզի ծանօթ
հնազոյն անձն է Անտոն վարդապետ Մըսըր-
լեան (Եաղլըքճեան), որ 1758էն վերջ եղած
է Պոլսոյ Հայ Կաթողիկէներու վեփի կամ
վիփար: Մնողք եւ ծնունդ անձանօթ են:
Զինքը առաջին անգամ յիշողն է Ասկէրեան,
որ Պոլսոյ Հայ Կաթողիկէներու առաջին
Առաջնորդներու ցանկը ներկայացնելով՝ կը
դրէ.

«Ա. Սէրասեան Աթանա եպիսկո-
պոս, յամի 1758

Բ. Մըսրըրլեան Անտոն վարդա-
պետ, որ հրաժարելով իրեն
յաջորդեց 1779

Գ. Սօֆեալեան Սահակ վարդա-
պետ, որուն օգնիչ զբուեցաւ
Հոովմէն Ազգերեան Ստեփան
վարդապետ 1784

Դ. Ազերեան Ստեփան Վարդապետը պաշտօնէն ելնելով, դարձեալ Մըսրիլեան Ամսոն Վարդապետ Ազգին վրայ Եպիսկոպոս օծուեցաւ . . . 1806»¹

Անտոն Վ. Մըսրիլեանի առաջնորդութեան առաջին շրջանը եղած է, հետեւաբար, 1858—1879ի միջոցին, երբ պարզ վարդապետ էր։ Առաջնորդութեան երկրորդ շրջանը տեւած է 18 տարի, 1806—1824, այսինքն՝ մինչեւ իր մահը։

Յայտնի է թէ Տիգրեանց 4 անձերու սպանդին (1819ին) յաջորդած է հալածանք եւ աքսորք Հայ Կաթողիկէներու։ Արդ 1820ի սկիզբը կը գրէ Պէրպէրեան. «... Եկն ի Դրանէ հրաման առ Պատրիարքն դատնել զվեց քահանայս տանն Տիգրեան եւ մերձաւորաց նոցա, զի աքսորեցին։ Եւ Պատրիարքն փութացոյց շտապաւ զիշխանս այնու կողման, զի զո՞ եւ իցէ վեց քահանայս յիւրեանցայնոց դուռալ տացին։ Եւ նոքա փութացեալ, խորէութեամբ հրախրեցին ի տունս խրեանց զքահանայս՝ որպէս թէ վասն խոստովանութեան ինչ իցէ կոշումն նոցին, այլ զիշերայն ազդ արարեալ ժամկոշաց Հայոց՝ հանին ի տանէն եւ ետուն ի ձեռս նոցա, եւ առաքեցին ի Պատրիարքարանն եւ էին անուանք նոցա այսօրիկ։ Ամսոն Եպիսկոպոս Վիքար իւրեանց, Քայիշքուշաք հղնաւոր կոչեցեալն,

¹ Յ. Ասկէրեան, Հասունեան քաղաքականութիւն, Տփլիս 1868, էջ 12—13։

Պոպոս վարդապետ Գաղատացի Մարուշ կոչեցեալն, Պետրոս վարդապետ եւ Յովհաննէս վարդապետ, բնդ սոսա գտաւ եւ Հայր Դաւիթ խոհեմափայլ վարդապետն Արքայեան։ Հինգն Գոյլճեանք եւ մին այս Արքայեանն²։

«Գոյլճեան» րացաւորութենէն յայտնի կ'ըլլայ որ Անտոն Վ. Մարտիրոսն Հոսմ կըրթուած եւ ձեռնադրուած է։

Իր աքսորքը տեղի ունեցած է 1820 Յուլուսար 12ին. աքսորուած է «Սուսամ Ատա» (Սամսո կղզի)։ Մօտ շորս տարի տեւած է Մարտիրոսնի աքսորքը, որ արժած է իր կեանքը։ Տակաւին Պոլիս չվերադարձած՝ 1824 Սեպտ. 2ին կը կնքէ իր կեանքը Իզմիրի մէջ։ Այս յակոնտեան տեղեկատուութիւնները կը պարտինք մանրագիր հայատառ թրքերէն ձեռագրի մը, որուն անձանոթ հեղինակը ժամանակագիր բռնած է ԺԹ. դարս տասնչին քսոսորդին ծագումն առած անօրինակ սղրերգութեանը Հայ Կաթողիկէ Համայնքին։ Ահա Ձեռագրի խօսքերը. «1824 սեպտեմբեր 2. մարտիրոսն ամսոն զերապայձաւ էօլմիշ իզմիրտէ. խապէրի կէլսի քստամպօլա, փօսքա իլէ³։ Ձեռագիրս կը գտնուի Վիեննայի մեր Մատենադարանը, Հ. Գրիգ. Գոյլճեաբեանի կիսաւարտ գործերու հաւաքածոյին մէջ։

² Աւետիս Պէրպէրեան, Պատմութիւն Հայոց, Կ. Պ. 1871, էջ 112—113։

³ Հմմտ. Կոնս. Ասկէրեան, անոյ՝ էջ 17—18։

ժամանակակից մը, շ. Ղուկաս Վ. Օդուլլուխեան, կը գրէ որ երբ Տիգեան հարապաք 1819 Օդոստոսին բանտարկուած էին փողերանոցի մէջ և մատուցուած մահաւան ստուերը կը սաւառնէր իրենց գլխուն վերեւ՝ «Սարգիս Տիգեանց կամէր աստիճանի վրէժն ի սպասարանց խրոց առ Առաքելական Փոխանորդն Հայոց Ուղղափառաց, առ Գերապապ՝ Անտոն վարդապետ Մրսրրիեան՝ ի խնդրել գթողութիւն յամենայն քահանայից . . . և մինչդէս ըստ խրատու եղբօր խրոյ Գրիգորի հանդերձեալ էր ո՛չ բանիս բերանոց, այլ գրով կատարել զնոյն, կոշեաց զնոսա փողերանոցապետն ի հարցումսր՝ և այնպէս առժամն խափանեալ գրութիւնն, յետ այնորիկ շրջոցեցաւ նոցա ո՛չ գրել և ոչ բանիս բերանոց ծանուցանել: Իսկ քորք նոցին Տիրուհի և Քաղուհի ի նոյն մատերեալ ի Պատրիարքարանին, և ոչ համարձակեալ զրել առ Գերապապ՝ Անտոն վարդապետն, գրեցին տոմսակ առ Սրուպձեան Եպիսկոպոս վարդապետ ⁴»:

Գ. ԽԵՍԵՐԷԱՆ, ԳԵՐԳԵՍՅԱՆԻ ԵՐԿՈՒ ՏՈՀԵՐԸ

Մրսրրիեանք ժԸ. զարու կէսին երկու դաս Տոհմերու ճիւղաւորումով կը ներկայանան. տոհմերէն մէկուն գլխին է Մարտիրոս Մրսրրիեան, իսկ միւսինը՝ Եպիսկոպոս Մրսրրիեան:

⁴ Զեռացիք Մատենադարանին Վիճեն. Մխթթ. Թ. 001, ՀՀ 121—122:

Արդականական ի՞նչ աղերս կայ այս երկու ասհմերու միջեւ։ Աէկ եւ միւսնոյն ծնողքի երկու զաւակնե՞ր են Մարտիրոս եւ Յովհաննէս, թէ իրենց արեւակցական զօգր շատանց զիրենք իրարմէ հետացուցած է՝ իրենց նախնիքներու մէջ միայն ունենալով հասարակաց նախածնողք մը։ — Այնքանք միայն կրցած ենք ստուգել որ Մարտիրոս եւ Յովհաննէս, թէեւ միւսնոյն Գերդաստանի շատաիւղներ՝ սակայն երկու տարրեր բնորոշութեան կը սերին, որոնց հետ թիւնք մինչեւ 1700ի սկիզբները կը բարձրանայ։

Այս երկու Մարտիրոսներէն Մարտիրոսի սերունդը աւելի ծանօթ, երեւելի եւ երկարատեւը կ'ըլլայ, իսկ Յովհաննէսի սերունդէն միայն քանի մը անձեր ծանօթ են, որոնցմէ վերջինք 1888ին վախճանած է։

Նկատենք այս երկու Տոհմերու պատմութիւնը զատ զատ։

Դ. ԽԱՐՏԻՐՈՒ ԽՐԱՐԵԼԵԱՆԻ՝ ՏՈՀԻՐ

Պոլսոյ Հոյ Կաթողիկէ Համայնքի պատմութեան համար անդնահատելի ծառայութիւն մատուցած է Հ. Յակոբ Մ. Վ. Քօսեան՝ իր «Գերեզմանատուն Կաթողիկէ Հոյսոյ Կ. Պոլսոյ» երկով, ուր անուպատ նիւթ կայ ուսումնասիրութեան եւ ուր յաճախ կարելի է հանդիպիլ անակնկալ յուսարանութեանց այնպիսի նիւթերու, որոնց մասին ուրիշ կողմէ անհնարին կ'ըլլայ ստանալ որեւէ ծանօթութիւն։

Քսենիան իր այդ օգտաշատ դարձին մէջ
 առաւ ի մարտիկական կապ՝ Մարտիրոս
 Մրսրրիեանի բնաւանդին։ Ասոր առիթը կգտ
 է Մրսրրիեանց բնաւանկական մահաբձաններու
 բնագործակութիւնը, զոր գտած է նա Պոլսոյ
 Հոյ Կաթողիկէներու Ս. Աստուածածին
 Մայր-Եկեղեցւոյ սրմէրուն մէջ։ Կանխենք
 հոս յայտնել որ Մրսրրիեաններն են, որ
 կանգնած են Ս. Աստուածածին Մայր-Եկե-
 ղեցին, որուն կամարներուն տակ կը հանդ-
 շին բարերար Մրսրրիեաններէն երկուքին
 մարմինները։

Մարտիրոս Մրսրրի մեռած է 1834 Պէկոս .
 14ին, 63 տարեկան, որով ծնած կ'ըլլայ
 1771ին։ Պատմութեան մէջ իր մասին¹ ոչ մէկ
 տեղեւորութեան հանդիպած ենք։ Ամուսնա-
 ցած էր Արքուի Տէվրիշեանի հետ, որ մե-
 րած է 1841 Պէկոս . 13ին, 57 տարեկան, ծնած
 հետեւորար 1784ին։

Մարտիրոս և Արքուհի ունեցած են
 7 զաւակ, երկուքը մանչ, հինգը աղջիկ,
 որոնց անուններն են. Մարիամ, Պետրոս,
 Լուցիա, Սոփիա, Պօղոս, Աղանի և Վառ-
 վառէ-Բուրուլ։

1. Մարիամ Մրսրրեան. — Նշած է
 1802ին և ամուսնացած շէֆմեան տնէն
 անձի մը հետ, որուն անունը անծանօթ է։
 Այս ամուսնութենէն ծնած են. Սիմոն շէֆ-
 մեան († 1837 Պէկոս . 15, 5 տարեկան), Յով-
 սէփ շէֆմեան († 1848 Յուլ . 13, 6 տարե-
 կան), Տիրուհի շէֆմեան († 1872 Օգոստ . 15,

48 տարեկան), Թագուհի Հէֆիմեան († 1875 Նոյ. 9, 37 տարեկան), Իսկուհի Հէֆիմեան († 1879 Դեկտ. 13, 52 տարեկան): Մարիամ Մրսրրիկան մեռած է 1847 Յուլ. 4:

2. Պետրոս Մրսրրիկան. — Մրսրրիկան Գերդաստանի անուանի զէմքերէն մին է Պետրոս Մրսրրիք, բայց անձանօթ մնացած էն իր կեանքի և գործի մասին մանրամասնութիւնք: Իր մահուան առթիւ ժամանակակից Հայ թերթը գոհ եղած է միայն բնդհանուր խօսքերով գրուածելու իր ստացած բարձր կրթութիւնը, կայսերական զանգուն, Մայր Թագուհիի սեղանաորութեան մէջ բարձրագոյն պաշտօններ վարած բլլայր, որոնց հետեւանքով անուանի, հարուստ և ազնուական անձ մ'եղած և իր նիւթական մեծ կարողութիւնը բարեգործական նպատակներու գործածելու փափագ և ծրագիր ունեցած է⁵:

Ինչպէս յետոյ պիտի տեսնենք՝ իր փառփազներու և ծրագիրներու գործադրիչները կ'ըլլան իր եղբայրն ու քոյրերը, յուերժացրանելով իր սգնիւ հոգւոյն յիշատակը:

1857ին կը յիշուի իրրեւ նախկին աշակերտ Պոլոսյ Վիկենտիկան Մխիթարեան Վարժարանի: Հետեւորար Մխիթարեան Վարժարանի մէջ ստացած է իր նախնական ուսումն ու գասախարակութիւնը⁶:

⁵ Մէմուալըր Հափատիւ, Կ. Պ. 1862, Թ. 472: — Հժժա. Մալիս, Կ. Պ. 1861, Թ. 517:

⁶ Տէ'ս Կանանդիք Ընկերութեան Նախկին աշակերտաց Վարժարանին Հարց Մխիթարեանց Վիկենտի Կասախարակագոյի, Վիկենտ 1888, էջ 14:

1861ին Մասիս⁷ կը յիշէ իրրեւ անդամ
Թուրք պետական Յանձնատնայոյի մը:

Պետրոս Մրսրըլը ծնած է 1804ին եւ
մնացած տմութի: Օգտակար մասնակցու-
թիւն ունեցած է Հայ Կաթ. Համայնքի ազգ.
գործերուն: Ազգ. Ժողովքի մ'առթիւ, 1853ին,
Ասկէրեան զինքը կը ներկայացնէ. «Մրսրըլը
Պետրոս Աղա, ի Հասունեանց»⁸:

Կանխաճառ մահ մ'ունեցած է Պետրոս
Մրսրըլեան, 1862 Հոկա. 30ին: Թաղման
ներկայ եղած են կայսերական եւ Բարձր.
Դրան բարձր պաշտօնեաներ: Գեր. Հասու-
նեան Արքեպ. ի նախապաճառութեամբ կատա-
րուած թաղման հանդիսական արարողու-
թենէ վերջ՝ մարմինը ամփոփուած է Ս. Յա-
կոբի շրջափակին մէջ⁹:

3—4. Լուցիս եւ Սոփիա Մրսրըլեան. —
Լուցիս ծնած է 1807ին, իսկ Սոփիա՝ 1811ին:
Երկուքն ալ մնացած են կոյս: Հօրը հարստու-
թենէն իրենց ինկած ժառանգութիւնը միացը-
նելով՝ յատկացուցած են Բերա, Սաղըզ-
Աղաճի վրայ գտնուող Հայ Կաթնոյիկէներու
Ս. Աստուածածին Մայր-Եկեղեցին շինու-
թեան: Այս մասին յետոյ:

Լուցիս փախճանած է 1867 Դեկա. 10ին,
60 տարեկան, իսկ Սոփիա՝ 1887 Մարտ 14ին,
76 տարեկան: Երկուքն ալ թաղուած են
Ս. Աստուածածին Եկեղեցւոյ մէջ:

⁷ Մասիս, 1861, Թ. 517:

⁸ Յ. Ասկէրեան, անգ.՝ էջ 270:

⁹ Մէնմ. Հովհ., 1862, Թ. 472:

5. Պօղոս Պէյ Մըսրըլեան. — Ննած է 1812ին: Թէև մանրամասնութիւնք կը պակսին Պօղոս Մըսրըլըի մանկութեան և պատանեկութեան մասին, սակայն կը թուի թէ շատ հոգ տարուած է ասոր ուսման և դաստիարակութեան: Անտարակոյս թէ՛ տոհմիկ և թէ՛ օտար կարող ուսուցիչներու ձեռքին սով է որ ան ստացած է յաւազոյն պատրաստութիւնը, որ զինքը աստիճարած է կեանքի ասպարէզին մէջ այնքան մեծ յաջողութիւն գտնելու, հասնելու համար մինչև պալլայի բարձրագոյն պատուաստիճանին:

Մըսրըլեաններու գործի ասպարէզն եղած է սեղանաւորութիւնը: Պօղոս բացառիկ յատկութիւն ցոյց տուած է այս արհեստին մէջ: Ընտրուած է Մայր-Քաղուհիի սեղանաւոր: Իր արժանիքները գնահատուելով՝ 1865էն ասօջ ստացած էր արդէն Պէյութեան աստիճանը, որ կ'ըլլայ իր սերունդին ազնուականութեան մասանդութիւնը: 1865 Յուլիսին երկարեայ բազին երրորդ աստիճանը կը գրկէ Աւստրիոյ Փրանկիակոս Յովսէփ կայսրը¹⁰: 1866 Յուլիսին Սուլթանը կը շնորհէ իրեն Խլայի առաջին աստիճանը և Օսմանիէ պատուանշանի երրորդ կարգը¹¹: Պատիւներ, որոնք ո՛րքան բարձր, ա՛յնքան անձին արժանիքները կը մասնանշեն:

1866 Մարտ 12ին մեծ հրդեհ մը հրոյ հարակ ըրած էր Սամաթիոյ թաղին բազմա-

¹⁰ Մասիս, 1865, Թ. 701:

¹¹ Ընդ՝ 1866, Թ. 754—755:

թիւ չէնքերը: Այրած էին Սահակեան եւ Նունեան-Վարդուհեան վարժարանները, Ս. Գէորգ, Ս. Երրորդութիւն, Ս. Թորոս Եկեղեցիները, Ս. Կարապետի մատուոյր, Հայ թաղական խորհրդարանը եւ խուցերը, Սահակեան Ընկերութեան քարաշէն թանգարանը, ուր երկար տարիներու յարատեւ ջանքերով հասարակած էին 5—7 հազար հայերէն գիրք, 5—6 հարիւր Զեռագիր եւ 7—8 հազար զանազան լեզուով գիրք, տետրակ, եւն¹²:

Ս. Սահակեան մանչ տղաքներու համար առժամանակեայ փայտաշէն վարժարան մը — «խրճթային դպրոց»¹³ — մը կը շինէ Գէորգ Պէյ Երամեան, բայց աղջիկները կը մնան առանց ուսման, դպրոցի յարմար չէնք մը չգտնուելուն համար:

Արգ, Պօղոս Պէյ Մըսրըլը, որուն համար Ազգի դպրանոցներուն միջեւ խափը չկար, փառաւոր տուն մը կը գնէ եւ Նունեան-Վարդուհեան Հայ աղջկանց դպրոցի կը յատկացնէ: Ատկէ զատ՝ աղջկանց այդ վարժարանի համար գիմուս կ'ընէ կառավարութեան եւ սմռական նպաստ մը յատկացնել կուտայ, «որուն համար Սամաթիացիք միշտ երախտագիտութեամբ կը յիշեն Պօղոս Պէյ Մըսրըլի փեհանձնութիւնը»¹⁴:

¹² Ժամանակ, Կ. Պ. 1866, Թ. 85:

¹³ Նիւածան, Կ. Պ. 1871, Թ. 22:

¹⁴ Պետրոս Կարապետեան, Հնդդադարեան Յիշատակարան Սամաթիոյ Ս. Գէորգ Եկեղեցւոյ, Կ. Պ 1935, էջ 139:

Պօղոս Պէյ Մըսրէրի Հայ կրթական գործին համար բրած առատաձեռն նուիրատուութիւնը այդքանով վերջացած չէ։ Ան միեւնոյն Սամաթիոյ թագին մէջ զպրոց մըն ալ հայ կարողիկէ աղջկանց համար կանդնած է։ Սամաթիոյ մէջ բնակիչ տուն մը գնելով՝ զպրոցի համար պէտք եղածը կը գետեղէ եւ կը յանձնէ Անարատ Յղութեան Հայ Մայրապետներու, որոնք աղջկանց վարժարանի մը բացումը կը կատարեն։

Այս գէպը տեղի ունեցած է 1868ի աճառը կամ աշնան սկիզբը։ Ժամանակակից Հայ թերթերը յիշատակած են զայս։ Օրագիր Հեռուեալ ձեռով կը յիշատակէ՝ գրելով 1869 Հոկտ. 14ին. «Դեռ տարի մը առաջ Սամաթիոյ աղջկունք զուրկ որ եւ է օրինաւոր դաստիարակութենէ՝ ո՛ր մէկը իր ծնողացը քով, ո՛ր մէկն աւերակաց մէջ եւ ո՛ր մէկը փողոցները մինչդեռ օրերնին կ'անցնէին, եռովմէականութեան տարածիչ մարմինը պատեհ առիթ գտաւ Սամաթիան իրեն նպատակին ծառայեցնելու. բնակիչ տուն մը ծախու առին եւ վերատեսչութեամբ մայրութիւնն ու բնտանեկութիւնը ուխտով ուրացող մայրապետներու՝ մայրեր հասցնելու ճրի զպրոց մը բացին ¹⁵»։

Աւելի կարեւոր է Փոքր Մսախի տուած տեղեկութիւնը։ Վերջինս կը գրէ 1869 Օգոստոս 20 թուականով. «Յայտնի է թէ Մըսր-

¹⁵ Օրագիր. Կ. Պ. 1869, Թ. 31։

լեան վսեմ. Պօղոս Պէյր Սամաթիա աղջր-
կանց վարժարան մը շինել տուած է, զոր ի
սխալի Բարձր. Մայր Թագուհոյն վալիսէ
Մէքրէպի անուանած է: Այս վարժարանին
աշակերատուհիները ընտիր գորգ մը ձեռա-
կերտած ըլլալով՝ Մայր Թագուհոյն համար,
Նորին բարձրութիւնը 20-000 գուրուշ շնոր-
հեց վարժարանին¹⁶:

Փոքր փունջն ալ կը յիշատակէ այս
նուիրատուութիւնը, բսելով թէ գորգը՝
«սէճճատէ» (petit tapis) մըն է¹⁷:

Անշուշտ Պօղոս Պէյ Մըրըրլեանի հայ
կաթողիկէ աղջկանց կրթութեան համար բրած
ազգային այս մեծ բարեգործութիւնը կ'ակ-
նարկուի Աւետիքի մէջ, երբ Անարատ Յղու-
թեան Մայրապետներու 100ամեայ Յորե-
կանի տաթիւ խօսուած ճառի մը մէջ կը յի-
շատակուի թէ Բերայի հրդեհէն վերջ Անա-
րատ Յղութեան նորընծայարանը փոխա-
դրուած է «Սամաթիա, ուր Մարլը Պօղոս
Աղայի առատածեղնութեամբ տուն եւ վար-
ժարան բացուած էր¹⁸»:

Այս մասին կարեւոր լոյս կը սփռէ ԺԹ.
դարու Հայ կաթողիկէ Համայնքի Պատմու-
թեան ստեղծահմուտ Հեղինակ՝ Գեր. Յովհան-
նէս Աբըեպ. Նաղլեան՝ իր «Պատմական Տե-
սութիւն Անարատ Յղութեան Հայ Քոյրերու
Միաբանութեան» հոյակապ գործին մէջ, ուր

¹⁶ Մասիս Օրազիր, Կ. Պ. 1869, Թ. 409:

¹⁷ Փունջ Օրազիր, Կ. Պ. 1869, Թ. 393:

¹⁸ Աւետիք, Պէյրութ 1947, էջ 229:

Անարատ Բզուժեան Մխարանութեան Պաշտօնէջ ունեցած աներու վրայ խօսելով՝ կը գրէ . «Պէտք է Տէրէէ Հնազոյն է իրրեւ վարժարան Ամաթիոյ Տունը : Սա բացուած է 1868ին նուիրատուութեամբ Պօղոս Պէյ Մարկեանի . որ . . . Կ. Պօլսոյ Աթոռին եւ Մայրապետներու մեծագոյն բարերարներէն մին եղած է : Սա Պալատի յումայափոխներէն եղած է եւ Վոսփորի Շոգեմաւոյին Ընկերութեան Տնօրէնի պաշտօնովր մանաւանդ՝ մեծ ազդեցութիւն ունեցած է Սուլթան Ազիզի մօտ . . . 1868ին կ'ընդունի 280 բնակ ոսկի՝ Ամաթիոյ աղջկանց վարժարան մը բանալու համար եւ անով կը գնէ Մանուէլեան Պօղոս Պէյի սան կից 1850ին կառուցուած շէնք մը իր հողովը : Հիւրճիւղեան Եղուարդ Արքեպս . , Վենետիկի Միսիթարեաններէ . . . որ այդ միջոցին Հոն կը գտնուէր , կ'օրհնէ նոր տունը եւ կը կատարէ բացումը : 1881ին այդ վարժարանը տաղնապ մը անցուցած է աշակերտներու նուազութեամբ , որուն համար թելադրած էր Ազարեանի Կարդ . Հասուն՝ զայն փակել վարձու տարով շէնքը» (Պատմական Տեսութիւն Անարատ Բզուժեան Հոյ Քոյրերու Մխարանութեան վրայ . Պէյրութ 1948 , էջ 215—216) :

Պօղոս Պէյ Մըսրըլեանի գաւազը՝ Օննիկ Պէյ շի հաւանիւր վարժարանի փակումին (անդ , էջ 102) , անշուշտ յարգելու համար հօրը նուիրական կտակը : Վարժարանը 1881էն վերջ ալ շարունակած է պահել իր գոյութիւնը :

Պօղոս Մըսրըլըի հայ կրթական գործին հանդէպ ունեցած մեծ սիրոյն մէկ արասցոյտութիւնն ալ կայ, որ դժբախտաբար մոտացութեան ենթարկուած է: Երախտազէտ բլլարու ենք դարձեալ ժամանակակից թերթի մը — Օրագրին — որ գոնէ յիշատակութիւնը բրած է Պօղոս Մըսրըլեանի այդ մէկ բարերարութեանն ալ:

Պոլսոյ Օրագրի (1871, №. 504), առանց ճշգրտութեան կ'ուրախաներք՝ կ'ըսէ որ Պօղոս Մըսրըլեան հայ աղջկանց վարժարան մը բացած է նաեւ Պոլսոյ Զէյթունի Պուռնու կոչուած թաղին մէջ: Օրագրի խօսքերէն այնքան միայն կը հասկցուի որ Պօղոս Մըսրըլը Զէյթունի Պուռնուի մէջ աղջկանց վարժարանը բացած է՝ Սամաթիոյ աղջկանց վարժարանը բանալէ անմիջապէս վերջ: Աւերմն կա՛մ 1868ի վերջը եւ կամ 1869ի սկիզբը:

Պոլիս հարցում բնելով՝ հետեւեալ տեղեկութիւնը ստացած ենք. Զէյթունի Պուռնու գիւղ մըն է, քաղաքէն դուրս, Եւրոպայի բաժնին վրայ, Սիրքէճիի կոյսարանէն՝ 7րդ կոյսանը՝ (չողեկաօքի): Այժմ Զէյթունի Պուռնու ո՛չ դպրոց կայ, ո՛չ կաթողիկէ եկեղեցի: Հաւանական է որ 1870ական թուականին հոն դպրոց մը եղած ըլլայ, բայց ո՛վ գիտէ ո՛ր տարին գոցուած կամ տէրութեան ձեռքն անցած է:

Ինչպէս որ Պօղոս Պէյ եւ իր սերունդը լաւ կուտ եւ յարաբերութիւն պահած

են Ազգայիններու հետ, ինչ որ Մարտիկանց
այդասիրական գրածումք կ'արտայայտէ :

1866ին Պրուսոյի Առաջնորդ Գէորգ Ար-
քեպիսկոպոսը իջժխածնի Կաթողիկոս ըն-
տրուած ըլլալով՝ Պոլիս հրաւիրուած էր : Հայ
Կաթողիկէ Համայնքի բարձրաստիճան ան-
ձինքներու կողմէ նորընտիր Կաթողիկոսի
շնորհատրութեան կ'երթան «Մըսըրլեան
Վսեմաշուք Պօղոս Պէյն եւ Քէօշեան մեծա-
պատիւ Յակոբ Էֆէնտին», կը գրէ Մասիս ¹⁹ :

1868 Ապրիլին Պօղոս Պէյ Պետական եոր-
նուղի (Շուրայի Տէվլէթ) անդամ կ'անուա-
նուի՝ առաջին կարգի երկրորդ աստիճանի
պաշտօնատարութեամբ ²⁰ :

1868ի վերջերք գէպի Եւրոպա ճամբոր-
դութիւն մ'ըրած է : Վերադարձին տաթիւ
Պոլսոյ Փունիզ կը գրէ . «Պապականաց երեւե-
լիներէն եւ Գեր . Հասունի խիստ համակիր-
ներէն Մարտիկան Վսեմ . Պօղոս Պէյը Եւրո-
պայէն դառնալու առեմը Ս . Պատրիարքին
կողմանէ վարդապետ մը անոր վերադարձը
շնորհատրել գացեր է եւ նորին վսեմութիւնն
ալ ամիս մ'ետք Գումգափուի Պատրիար-
քաւան իջնելով՝ փոխադարձ տեսութիւն
մ'ըրեր է Ս . Պատրիարքին հետ ²¹ :

Խրիմեան Սրբազանի Պատրիարքական
դահակալութեան ատեն ալ Պօղոս Պէյ շնոր-

¹⁹ Մասիս. 1867, Թ. 786 :

²⁰ Փունիզ Օրագիր, 1868, Թ. 140 : — Արշ. Արա-
բուտեան, Չժիսնիս 1868, Թ. 830 :

²¹ Փունիզ Օրագիր, անդ՝ Թ. 211 :

Հասարակեան գացեր եւ շատ յարգանքով բն-
դաճուեր է ²² ։

1870 Մարտին կը հրաժարի Մայր Թա-
ղաւթի սեղանահարակենէն, պաշտօն մը,
որ մօտ 10 տարի մեծ արժանաւորութեամբ
վարած եւ շափաղանց դո՛ւ թողուցած էր ։
Իր տեղ այդ պաշտօնը կը ստանձնէ օւրիշ հայ
կաթողիկէ բարձրաստիճան անձնաւորութիւն
մը — Տիրան Պէյ Ալիքանեան ²³ ։

Պօղոս Պէյի հրաժարումի պատճառն այն
էր որ տեղի բարձր պաշտօնի կաշուած էր ։
1870ին կ'ընտրուի Մայր-Թաղուհիի Դանձա-
պետ ։ Այս ուրախ առթիւ Պօղոս Մասիս կը
տեղեկագրէ ։ «Պետական եռփրդոյ անդամ
Մըսրըր օղլու Պօղոս Պէյը Բարձր. Մայր
Թաղուհոյն զանձապետ անուանեցաւ եւ այս
առթիւ նորին բարձրութիւնն իր ձեռք տ-
կանակաւս բնչատուփ մը շնորհեց Պօղոս
Պէյին ²⁴ ։

1871ին Թուրք Պետական Խորհուրդի
(Շուրայի Տէգլէթ) անդամներու թիւը խնայո-
ղութեան համար 70էն 22ի կը դեղչուի ։ Այդ
22 անդամներու մէջէն 6ը հետեւեալ Հոյերն
են . Միհրան Պէյ Տիգեան, Պօղոս Պէյ Մը-
սրըրեան, Վահան էֆ ., Արթին էֆ . Տատեան,
Զոյհաննէս էֆ . Սաքրդ եւ Սարգիս էֆ . Աղա-
րէկեան ²⁵ ։

²² Տէս ֆուլլէ, անդ . 1869, Թ . 478 ։

²³ Ծիածան, Գ. Պ. 1870, Թ . 120 ։

²⁴ Մասիս, 1870, Թ . 1637 ։

²⁵ ֆուլլէ, 1871, Թ . 687 ։ — Մասիս, 1871,
Թ . 1139 ։

Մ. Աթոռի արտակարգ նախարար Թրան-
քիի Պոլսէն մեկնումի տարի. Պօղոս Պէյ կո-
չունք մը կու տայ իր տան մէջ²⁶ :

Վերջապէս 1872ի դարնան Պօղոս Պէյ կը
պատկուի Պալայի ամենարարձը պատուաստի-
նանով, աստիճան մը՝ որուն բարձրութեան
չափ քիչ քրիստոնեաներ կըցած են հասնիլ :
Պոլսոյ Փոլնիզ երկու խօսքով յիշատակած է
տարիս 1872 Մարտ 25ին տողելով. «Պալայի
աստիճան տրուեցաւ Շուրայի-Տէվլէքի ան-
դամ եւ բարձրապատիւ Մայր Թագուհոյն
սեղանաւոր Մըսրըլեան Պօղոս Պէյին» :

Օրագիր (1872, Թ. 789) կը գրէ որ «Վե-
հափառ Սուլթանը, ի նշան գոհունակու-
թեան, վրան կայսերական թուղթոյով ակա-
նակուս մեծադին բնչատուփ մը շնորհեր է
Մըսրըլեան Պօղոս Պէյին» :

Հոս (էջ 80) կը ներկայացնենք Պօղոս Պէյ
Մըսրըլեանի մէկ պատկերը, զոր հաճեցաւ
մեզ արտատպել Պոլսոյ Վիճակաւոր Արհի-
պատիւ Պօղոս Արքեպ. Քիրէճեան :

Պօղոս Պէյ Մըսրըլեանի պետական եւ
հասարակական կեանքի մասին զժամած այս
հոկիրճ տեսութենէն վերջ՝ համառօտ ակ-
նարկ մ'ալ իր բնասնեկան կեանքի մասին :

Պօղոս Պէյ ամուսնացած է Վերոն Տա-
ւուսեանի (ծն. 1832 ÷ 1872 Յունուար 27)
հետ : Ըստ Ղեւոնդ Թընկերեանի՝ Տիկ. Վե-
րոն Տաւուսեան դուստրն է Յովսէփ Ամիրա

²⁶ Հայրենիք, 1872, Թ. 715 :

²⁷ Փոլնիզ, 1872, Թ. 715 :

Պօղոս Բէյ Մըսըրլեան

ՏԱՆԱԼԱՆԻՍՏՈՒԹՅԱՆ (Հայր՝ Կարապետ Արքիմ փաշա ՏԱՆԱԼԱՆԻՍՏՈՒԹՅԱՆ) և Պրիմիա Թրնկերեանի (Կուսար՝ Յակոբ Ամիրա Թրնկերեանի) ²⁸։ Այս ամուսնութենէն ծնեալ են 7 դուստրեր և բազմանդամ սերունդ մը, որոնց մասին յետոյ ։

Սրբան կ'երեւոյ՝ Պօղոս Պէյ Տիկ. Վերանէն առաջ ուրիշ ամուսնութիւն մ'ալ կ'ըրած և այդ առաջին կինը կանխաձառ մահով յախճանած է ։ Այս ենթադրութիւնը կ'ընենք անոր համար որ մինչ Տիկ. Վերան 1872ին 40 տարեկան ծնած ըլլալով (տե՛ս Քօսեան, Գերեզմանատուն, անդ՝ էջ 255) 1832ին ծնած կ'ըլլայ՝ հասանական չէ որ մայրն ըլլայ Սրբուհի Մարքրեանի, որ Պօղոս Պէյի Կուսարն է, ծնած 1856ին հնգետասանամեայ (Քօսեան, անդ՝ էջ 255), հետեւորար ծնած՝ 1841ին ։

Պօղոս Պէյի առաջին ամուսնոյն մասին ոչ մէկ յիշատակութիւն կայ ։ Ինչպէս Ս. Ասատուածածին եկեղեցւոյ մահաբձանը՝ նոյնպէս Պր. Ղեւոնդ Թրնկերեան՝ Պօղոս Պէյ Մարքրեանի կին կը յիշատակեն միայն Տիկ. Վերանը ։

Կրնայ երկրորդ հնարաւորութիւն մ'ալ ըլլալ ։ Թերեւս Քօսեանի քով (անդ՝ էջ 255) յիշուած Սրբուհի Մարքրեանն ա՛լ թէ 15 տարեկան, այլ 5 տարեկան ծնած ըլլայ ։ Այս

²⁸ Տես նոյն մասին մէք գիրքը. Գույումէեան և Թրնկերեան Գերզատատաները, Վիեննա 1951, էջ 85 ։

փերջին պարագային Տիկ. Վերսն կրնայ
Սրբուհի Մարրիկանի ալ մայրն եղած բլրալ:

Պօղոս Պէյ Հաւանօրէն Պօլսոյ թաղերուն
մէջ բնաանկեան տուն ունէր: Իր տնտես-
նացր կը գտնուէր Պէօյլի քաղաքէ, ուր Անտոն
Պէյ Մարրիկանի հետ շքեղ պալատներ կանդ-
նած էր, պատրաստուելով բնդունիլ հոն Նա-
պոլէոն Գ. կայսրն ու Էօփէնի կայսրուհին:
Պ. Ղեւնդ Թրնկըրեան կը գրէ Պարիսէն.
Les Yalis, plutôt des Palais construits par des
architectes et des peintres de Paris dans des
endroits «panorama» du Bosphore a Buyuk-
Déré de Boghos et Andon Missirly avec le
projet de recevoir Napoléon III et l'impéra-
trice Eugénie dans leur résidences d'été. Mag-
nifiques domaines avec parcs et fontaines.

Ամէնէն փերջը Պօղոսինը Ռուսոյ գեա-
պանաւան, իսկ Անտոնինը մեծահարուստ
թուրքի մը ծախուած են:

1870ի Բէրլինի հրդեհին առթիւ կը յի-
շուի Պօղոս Պէյի Քաղկեդոնի սիրուն տնա-
քանոցը, ուր հիւրասիրուած են հրդեհէն ան-
պատասար մնացած Անարատ Ազուբեան
Քոյրերը: Եթէ անունի թիւրթմացութիւն մը
չկայ — Քաղկեդոն՝ փախանակ Պէօյլի քաղ-
քէի — պիտի բնդունինք թէ Պօղոս Պէյ տ-
նաքանոց մ'ալ Քաղկեդոն (Քաարքէօյ) ունե-
ցած է: Արհապատիւ Յովհաննէս Արքեպ.
Նապլեան Քերպոպոյժա՝ նկարագրելով 1870ի
հրդեհին Անարատ Ազուբեան Միսրանու թեան
հասցուցած մեծ փնտր՝ կը գրէ. «...Մայրա-

սկաններ խառնարով անէն դուրս ելլելէ ետք, ո՛ր պիտի երթան... ունին ծերեր, երիտաւորացներ (Նորբնծայ եւ Քոյր), գիշերօթիկներ... Իրարանցումի մէջ թափառական կը մնան պահ մը փողոցներու վրայ: Անյուր զժուարութիւններով կ'անցնին քոցերու եւ իրարանցումի մէջէն ու կը գիմեն Գիմաթեան Քոյրերու՝ Ղալաթիա: Ասանց Մեծաւորուհի Մայրը սիրով կ'ընդունի գիրենք, կերակուր եւ անկողին պատրաստել կու տայ Քոյրերու եւ աշակերտուհիներու համար, սակայն ո՛չ սք քուն կ'ըլլայ նոյն գիշեր: Հետեւեալ տաւառար Մարլը Պօղոս Պէյը կու գայ եւ աղնուութեամբ իրենց տրամադրութեան տակ կը գնէ Քաղկեդոնի իր սիրուն ամարանոցը: Քոյրերը շորհակալութեամբ կ'ընդունին մեծ բարերարի այդ շնորհքը եւ փառք կու տան Աստուծոյ հոն պատասցարուելուն համար: Որովհետեւ Պօղոս Պէյի ազնիւ կողակիցը կը հիւրընկալէ զիրենց զուարթաւատ սրտով եւ անդորրացնելով թէ ամէն բան իր տեղը կու գայ... Պօղոս Պէյ բուրդ կը տրամադրէ եւ Վերոն Տուտու Բառասուն վերմակ կարելու տայ՝ երկու ֆակուն փողոցով» (Յօդհ. Արքեպ. Նաղլեան, Պատմական Տեսութիւն Անարատ Բզումբեան Հայ Քոյրերու Միաբանութեան վրայ, Պէյրութ 1948, էջ 74—75):

Պօղոս Պէյ Մրսրըրը մեռած է 1873 Ապրիլ 27ին, 61 տարեկան: Փռնիքի մէջ սխալմամբ 55 տարեկան բառած է: Այս թերթը 1873 Ապրիլ 28ին կը գրէ. «Համէտեան (Հա-

սունեան) ազգացնոց երեւելիներէն Մըսրը-
լեան Պօղոս Պէյ երէկ առաւօտ յամկարծա-
ման եղաւ, ի հասակի 55 տմաց: Այսօր պիտի
կատարի յազարկատարութեան հանդէսը:
Հանդուցեալն շատ ժամանակէ հեռէ բար-
ձրապատիւ Մայր Թաղուհոյն սեղանաւո-
րութեան պաշտօնը կը վարէր ²⁰ 2:

Մէր Թաղուած էն Պօղոս Պէյ եւ Տիկ-
Վերոն: Մասնաւոր յիշատակութեան մը չենք
հանդիպիր: Մըսրըլեաններու կառուցած Ս-
Աստուածածին Մայր-Եկեղեցւոյ մէջ Մըսրը-
լեանները շիրիմ անեցած են, ուր որոշ կեր-
պով կը յիշատակուի որ Թաղուած էն Լույսիա
եւ Սոփիա Մըսրըլեանները: Ըստ Ղեւոնդ
Թընկերեանի՝ մինչեւ 1940 Մըսրըլեանք Ս-
Աստուածածնի իրենց շիրիմն մէջ Թաղուած
են: Մըսրըլեաններէն առաջինը, որուն թոյլ
չէ տրուած բնասնեկան շիրիմն մէջ Թա-
ղուիլ՝ Տիկ. Թաղուհին է, մեռած 1941: Վեր-
ջինս Թաղուած է Շիրշիի գերեզմանատունը:
Ահա Պր. Թընկերեանի խօսքերը: Le caveau
de la famille (Missirly) se trouve à l'Eglise
(Ste Marie) même Mais depuis la mort Mme
Takouhi Missirly l'enterrement en pleine ville
a été interdit par le gouvernement turc. Elle
a été inhumée au cimetière de Chichli.

6. Աղաւնի Մըսրըլեան. — Մարտիրոս
Մըսրըլեանի դուստր՝ Աղաւնի ծնած 1814ին՝
ամուսնացած է Գրիգոր Մաղարեանի (ծն.

²⁰ Փոսնը, 1873, Թ. 784: — ՀՃՃԱ. Մասիս, 1873, Թ. 1378:

1809 † 1875 Օգոստ. 18) Հեա, որմէ ունեցած
կ'երեւոյ 4 աղջիկ. 1. Սուրբիկ (ձն. 1844
[1843] Մարտ 28 † 1909 Յունիս 11/24), որ
ամուսնացած է Անտոն Ազնաւանի (ձն. 1837
Յունուար 17ին † 1898 Մայիս 6ին) Հեա³⁰.
2. Աննա († 1848 Սեպտ., 3 տարեկան).
3. Մարիամ (ձն. 1849 † 1912 Մայիս 26ին),
որ ամուսնացած Անտոն Ազնաւորեանի (ձն.
1841 † 1915) Հեա՝ ունեցած է զաւակներ,
որոնցմէ ծանօթ է աղջիկ Տը՝ Լիւսի:

Անտոնի եւ Մարիամի տաղանդիրները
երկրեզուեան կ'արտադրենք.

Աստ Հանդի
Անտոն Ազնաւոր
1841—1915

ici Repose
Andon Aznavour
Priez pour lui

Dieu misericordieux
Donnez la paix éternelle
A notre mère chérie et
A nous votre grâce
Pour soulager notre
Peine extrême

³⁰ Հ. Ասկար Յ. Վ. Քոսեան, Դերեղմանատուն
Կաթողիկէ Հայոց Կ. Պոլսոյ, Վիեննա 1931. էջ 104
և. 255:

Մարի Աղնասրեան

Տն. 1849 Վիս. Խ 26 Մայիսի 1912

Արեւիկայի իմ Մարի

Մնար հրեշտակ, եղեր մարտիրոս, եւ

այժմ հրեշտակ: Արդ խնամահայ ի

համբոյր շիրմիդ. ասողանեմ արա-

ասուք դասպանն ուր հանդէն

մասունք քո

Ամուսին քո անմխիթար:

Ma douce compagne

tu fus un ange, une martyre, une

sainte! Je vénère ta tombe bénie, et

j'arose de mes larmes le berceau

où reposent tes reliques.

Ton infortuné époux²¹.

Անտոն եւ Մարի Աղնասրեան կանուխն
կորսնցուցած են իրենց դուստրը՝ Լիւսի,
որուն կը ձօնեն աղեխարժ տողերս:

O mon Dieu

Vous m'avez donné un

ange pour fille, hélas

trop vite rapellée à vous

Seigneur. Ma douleur est

extrême, prenez en pitié

une mère éplorée.

²¹ Հ. Բ. Ս. Վ. Քննական, անդ՝ էջ 142-143:

Յր. Լիւսի Ազնաւոր
Դուստր Անտոնի եւ Մարեմայ
Յն. 31 Յուլիս 1873 † 3 Փետր. 1907

Բարի գործովք բեղմնաւոր ապրեցաւ կեանք
մաղանցուկ

Առաքինի զգանութեամբ հայրենի տան կաց
նեցուկ

Սէրն առ ծնողս եւ բնկերն անձնութեան
անպայման

Ընծայեցին հաճելի զինք Աստուծոյ եւ մարդ-
կան.

Առ սիրեցեալդ իմ Լիւսի

Ի՞նչս հոգմոց սրացիկ հառաչանք սրտիս իմ
անկեղծ

Իցի՛ւ զի քեզ հասուցեն՝ զհամբոյր եւ սէր
իմ անկեղծ.

Ի՛նչ ոչ եւս ինձ խինդ, հրճուանք, այլ այս
իմ կոծ անդադար

Հանդիւր դասրիկ նազելի, աչք իմ շիրմովդ
հսկեն յար

Հայր քո անմխիթար

Puissent mes soupirs comme une légère
brise

Te porter, mes baisers, ma tendresse

Oh! que ma voix plaintive le dise.

Dors ma fille! Je veille sur toi sans cesse.

Ton père inconsolable²².

²² Հ. Յ. Ս. Վ. Քասեան, անդ՝ էջ 143—144:

Աղանիկ Մարտիրոսի շարքերդ աղջիկն է
Հսիսիսիմէ, որ 1854 Ապրիլ 24ին մեռած է
տասնութը տարեկան³³: Ինքը Աղանիկ մե-
ռած է 1873 Յուլ. 14ին:

7. Վասվանէ-Բուքուլ Մարտիրոսն. —

Վասվանէ-Բուքուլ (ծն. 1819 † 1881)
ամուսնացած է Կարապետ Պիլէզիկեանի
(1810 † 1848) հետ ևւ ունեցած 3 զաւակ.
Յովակի (1845 † 1888), Գրիգոր (1847 † 1875
Յունիս 1) և Մարիամ (1844 † 1869
Ապրիլ 22):

Ե. ՄԵԼԵՐԼԵԱՆՔ — ԱԶԳԱՅԻՆ ԲԱՐԵՐԱՐՆԵՐ

Պոլսոյ Հայ Կաթողիկէ Համայնքը ունե-
ցած է, հինէն ի վեր, շատ ու շատ բարերար-
ներ, փայլուն՝ մէկը միւսէն սուրի: Կաթո-
ղական է սակայն այն, զոր Մարտիրոսն Գեր-
դաստանը Ազգին բրած է: Բերա, Սաբրդ-
Աղանի Աթոռանիստ Ս. Աստուածածին Մայր-
Եկեղեցւոյ ևւ անոր կից Հայրապետանոցի
չինութիւնները Ազգը կը պարտի Մարտիրոսն
Տան: 1870ին Բերայի մեծ հրդէհը դժբախ-
տաբար լափած է Հայրապետանոցի շէն-
քերը, բայց Ս. Աստուածածին Մայր-Եկեղե-
ցին, որ հրաշքով մը փրկուած է՝ դարուց
ի դարս պիտի պատմէ ջերմաջերմ կրօնապի-
րութեան մեծագործութիւնը Հայ Կաթողիկէ
աղնիւ Գերդաստանին:

³³ Անդ՝ էջ 254:

Անցնինք մանրամասնութիւններու :

Բերա, Սաքրդ-Աղա՝ Աթոռանիսա Ս. Աստուածածին Մայր-Եկեղեցւոյ գտնուած տեղը՝ իր շուրջը եղած շէնքերով՝ չին առանձնաբար զեափն մ'եղած է, որուն վրայ միայն փայտաշէն տուն մը կը գտնուէր : Այդ ամբողջ զեափնը սեղահանութիւնն է եղած Պօղոս Աղա Պիլէգիլեանի, որ 1838ի առանձնէրը ամբողջութեամբ կը նստիւրէ Հոյ կաթողիկէ Պատրիարքարանին : Չին փայտաշէն տունը դարձեալ գործածուած է սկիզբէն մինչեւ վերջը, բարեփոխութիւններով ու նոր շինուածքներով²⁴ : Իսկ մնացած զեափնին վրայ 1865ին կը կառուցուի Ս. Աստուածածին Աթոռանիսա Մայր-Եկեղեցին : Եկեղեցւոյ այս շինութիւնը եղած է Մարտիրոսեանց երկու սրբաւէր քայրերու — Լուցիւպի եւ Սոփիայի — եւ իրենց երկու եղբայրներու՝ Պետրոսի եւ Պօղոսի նիւթական ծախքով : Եկեղեցւոյ շինութեան առանձնապէս Պօղոս Պէյ սղջ բլլայուն եւ գործին գլուխ կանգնելուն՝ ընդհանրապէս այս շինութիւնը Պօղոս Պէյին վերագրուած է : Հ. Սահակ Վ. Սրապեան կը գրէ . «1865ին շինուեցաւ Ս. Աստուածածին Աթոռանիսա Եկեղեցին բարեբարութեամբ Մարտիր Պօղոս Պէլի»²⁵ : Թորոմեան ալ կը գրէ . «Հոյ կաթողիկէ Ս. Աստուածածին Եկեղեցին, զոր կառուցած է 1865ին Մարտիր

²⁴ Հ. Սահակ Վ. Սրապեան, Ս. Յակոբ Աղային շինուածքանոց, Վիեննա 1915, էջ 184, ծանոթ. 1 :

²⁵ Անդ :

Պօղոս Պէյ՝ իբր զամբարան իւր զերդաստանին²⁴։ Մինչդեռ ժամանակակից հայ կաթողիկէ թերթը — Մէնմուայր Հավատիս — որոշ կերպով կը շեշտէ որ եկեղեցւոյ շինութեան մէջ կարեւոր բաժին ունին Պօղոս Պէյի փերոյիշեալ քոյրերը եւ Պեարոս եղբայրը։ Ասկէ դատ եկեղեցւոյ մէջ յատուկ Յիշատակարան — արձանագրութիւն կայ, որ կը հաստատէ թէ եկեղեցւոյ մէջ ալ թաղուած են Լուցիս եւ Սոփիս։ Այդ Արձանագրութիւնը պիտի տանք յետոյ։

Մէնմուայր Հավատիս ժամանակակից թերթը ասանդած է թանկագին մանրամասնութիւններ Ս. Աստուածածին եկեղեցւոյ եւ Պատրիարքարանի շինութեանց մասին։ 'Դժբախտաբար կարելի չէ բառացի յառաջբերութիւն ընել՝ զրուած բլլալով բաքօր քրքիւրէնով մը։ Կու տանք թարգմանութիւն մը՝ բաղումաբար։

Եկեղեցւոյ շինութիւնը եւ օծումը

Մէնմ. Հավատիս կը գրէ .

Պեարոս Մլարըլը ամէնէն առաջ ունեցած է ծրագիր կար. Համայնքի համար Մայր եկեղեցի եւ Պատրիարքարան շինելու. սակայն մահը փրայ հասնելով՝ չէ կրցած գլուխ հանել իր փափագն ու ծրագիրը։ Իր ամբողջ հարստութիւնը կ'ուզէր տրամադրել զլիսաւորաբար այս եկեղեցւոյ շինութեան։

²⁴ Տօքթ. Վահրամ Յ. Թարգման, Երեմիա Զէլչոյի Քէօժիքահան Ստամպոլոյ Պատմութիւն, Բ., Վիեննա 1932, էջ 570։

Այս ծրագրերը կը պարծաղրէ Լեյբայրը՝ Պօպու Պէյ՝ յարգելով իր Լեյբօր յիշատակը։ Ինքը (Պօպու Պէյ) և իր երկու սրբառէր քոյրերը (Լուցիա և Սոփիա) կըցեր ևն 1865 տարւոյ Փետրուարին կրօնական մեծ հանգչսով մը հիմը գնել եկեղեցւոյ շինութեան։ Աստուծոյ օրհնութեամբ բոլոր գժուարութիւնները գիւրացած և յաւ փերջաւ սրտ թիւն մը ունեցած է սկսուած գործը։

Միեւնոյն տարին սկսուած է շինութիւնը թէ՛ եկեղեցւոյն և թէ՛ Հայրապետանոցին։

Ասոնց շինութիւնը նախադա՛հ Հաստնեան Գերապոյցծառի կողմէ հոյ կաթողիկէ Հարաւարապետ Անտոն Թիւլպէնանեանի յանձնուած է։ Անտոն Թիւլպէնանեան շատ հարաւար արուեստաղէտ է. այնպէս շինած է այդ երկու շէնքերը որ բոլորը, որոնք տեսնե՛ք հիացան իր վարպետութեան վրայ։ «Ո՛ր կողմը նայիս՝ առաւելութիւն մը, գեղեցիկութիւն մը, կատարելութիւն մը և արուեստով շինուած ըլլալը կը տեսնես»։

Օծումբ կատարուեցաւ բացառիկ հանդիսաւորութեամբ 1866 Նոյեմբեր 6 Կիրակի օրը³⁷։ Այդ օրը աստուծոյ կանուխէն ժողովուրդը խոսնեւրած եկեղեցի գիմած և բերնէ բերան լեցուցած է թէ՛ եկեղեցին, թէ՛ գա-

³⁷ Սխալ է հետեւաբար Թորգոմեանի գրածը թէ օծումբ կատարուած է 1866 Սեպտեմբերին (տե՛ս Երեմ. 24, 14)։ Քէմբրիճեան Ստամբուլոյ Պատմ., Բ., 42 (570)։

ի թիւ և թէ դուրսը՝ եկեղեցւոյ շրջապատը :
 Մեծ թուով սասիկանութիւն՝ իրենց մեծե-
 րով՝ ներկայ եղած են : Հանդիսութեան ներ-
 կայ եղած է Պետական բարձր պաշտո-
 նէութիւն, մասնաւորապէս ծովակալութեան
 կողմէ : Ներկայ էին նրդ թաղամասի պաշտո-
 նակաները, Հայ Կաթողիկէ Համայնքի Պե-
 տերը, ինչպէս նաեւ ուրիշ Համայնքներու
 Պետեր : Ֆրանսայի Գործակալատարը, զեսպա-
 նատան առաջին թարգմանը : Աւստրիոյ զես-
 պանատան թարգմանը : Յունաց ազգէն՝
 Խրիսթաքի, Զարիֆի և Սթեֆանովիշ : Հայ
 Ազգի կողմէն՝ Դէորդ Պարտիզպանեան, Յա-
 կոբ Մուպայիաճեան, Միսաք Վարդերեսեան,
 Սիմոն Պէյ, Մաքսուտեան և Հասի Մազար
 Մուրատեան :

Սուրթանը պատիւ բնելու համար՝ զրկած
 էր պալատական գինակիր բարձրատախճան
 կաթողիկէ անձեր :

Մէջ մեր ազգին և ոչ ալ ուրիշ սրեւէ
 քրիստոնէոյ ազգի մը մէկ հանդիսութեան
 պստան մեծ քանակութեամբ եկեղեցական-
 ներու հաւաքում տեղի չէ ունեցած : Ներ-
 կայ էին . Լատին Արքեպ. Պրուանի, Սուրիա-
 ցիներու Պատրիարք՝ Իգնատիոս Արքեպ. ,
 Լատին Եպիսկոպոսներէն Թրիտշ Եպ. , Հա-
 լւպի ասորի Արքեպ. Դիոնիսիոս , յոյն կա-
 թողիկէ Արքեպիսկոպոսներէն Մէլէցիոս Ար-
 քեպ. և Բենիամին Եպ. , Անթէքիոյ Ար-
 քեպ. և Անտանեան Միաբանութեան Արքայ՝
 Սուրբոս Գաղանճեան Գերապոյցճոս , Թեմա-

Կան Արքեպիսկոպոսներէն՝ Ամատիոյ Առաջնորդ Իգնատիոս Արքեպ. Ղալբազեան, Կեսարիոյ Առաջնորդ Յովհաննէս Եպ. Հաճեան, Կիպրոսի Առաջնորդ Բարսեպ Գառապարեան Գերապոյժառ, բուլղար կաթողիկէ կղերի Պետ՝ Ռաֆայէլ Արքեպ., լատին Մերաթիքներու կղերապետ Քրազնիկ, Սաեփան Աղաբեան Գերապոյժառ և լատին եկեղեցիներու Մեծաւորները, Վենետիկի, Վիեննայի և Լիրանոնի փարղապետները, և այլն, և այլն:

Եկեղեցւոյ օծումը սկսելու համար Գերապոյժառ Անտոն Արքեպ. Հասունեան Նախագահ հանդիսական մուտք գործեց՝ հաղուած Ֆրանսոյի Կոյսրուհիին կողմէ նախարուած ծանր և փառաւոր եկեղեցական զգեստները, ինչպէս նաեւ Մըսրրիեան Գերդաստանին բնծայած թանկագին եկեղեցական սպասաներով զարդարուն:

Նախ եկեղեցւոյ բակին մէջ թրքերէն լեզուով աղօթք և մաղթանք տեղի ունեցաւ Վէհ. Սուլթանի և կայսերական տան և ամբողջ երկրին համար. յետոյ 350 աղջիկ և մանչ զպրոցական ուղաք երգեցին եկեղեցական երգեր և աղօթքներ: Ասկէ վերջ Նախագահ Հասունեան հայկական ծէսով եկեղեցւոյ օծումը կատարեց, որ 2 ժամ տևեց: Յետոյ օծումին՝ սկսաւ հանդիսական Չայնաւոր Պատարագը Հասունեան Կաթողիկոսի հանդիսադրութեամբ:

Աւատարանէն վերջ՝ բնափր թրքերէնով

քարոյ մը տուտ Կղեմէս վ. Մարկոսեան ²⁸ :
Իսկ Պատարագէն վերջ՝ հոգեհանգստեան
պաշտօն կատարուեցաւ Պետրոս Մրսրբիանի
հոգեւոյն համար, որմէ յետոյ Հայրապետա-
նոցը ելլելով՝ նախ անօրհնէքի աղօթքներ
եղան եւ ապա բնդունելութիւն, շնորհաւո-
րութիւններ եւ պատուասիրութիւններ տեղի
ունեցան եւ բոլորը մեծ գոհունակութեամբ
բաժնուեցան :

Այս տարի Պօղոս Պէյ տատա նուէրներ
բաժնած է 350էն աւելի աղջիկ եւ մանչ գոգրո-
ցականներու, աղքատներու յատկացուած
սնակէն եւ իր կողմէ աւելցուած գումարով,
ոչ ոք, աղքատներու բաշխած է 5000 դրուշ՝
արտակարգօրէն գոհունակութիւն պատճա-
ռելով բոլորին :

Ամէն մարդ կը վկայէր թէ Տանկաստանի
մէջ այսպիսի կրօնական մեծ հանդէս տես-
նուած չէր : Հայ Կաթողիկէ Նախահայրերը
երեւակայել անգամ չէին կրնար թէ օր մը
այսպիսի բան մը կարելի պիտի ըլլայ :

Յայտնի է թէ այսպիսի գեղեցիկ գործի
մը այսքան յաջողութեամբ զլուխ ելլելը՝ կը
պարտինք թէ՛ Պօղոս Պէյի եւ թէ՛ իր երկու
հոյրերուն՝ Լուցիայի եւ Սոփիայի :

Նկարագրութիւն Եկեղեցւոյ

Եկեղեցւոյ ներքինը, աւանդատունը,
մկրտարանը եւ դռնիքը 1563 կանգուն է -

²⁸ Քարոզը տե՛ս Մէհմ. Հալ. 1806, №. 671 :

Ս. Աստուածածին եկեղեցի 1869ին

Եկեղեցւոյ լացնքը՝ 16½, Էրկայնքը 46½ և բարձրութիւնը 28 կանգուն է: Եկեղեցին շինուած է կորնքակաճ փարտարապետութեամբ: Աշխատատեղերու մէջ շատ մը մասնաշէտներ գտնուած են:

Աւազ խորանը շինուած է 4 բարձր սիւներով և իր աջ ու ձախ կողմը Էրկերկու խորան ունի: Ասոնց պատկերները ամէնքն ալ Հոսմի տրուեալապէսներու կողմէ նկարուած են:

Հոս կու տանք Ս. Աստուածածին Մայր-Եկեղեցւոյ Աւազ-խորանի պատկերը ճիշդ ա՛յն միջոցին, երբ — 1869ին — Թրանսայի Էօթէնի Կայսրուհին Պոլիս հիւր եղած առեն՝ կիրակի մը՝ Հասունեան Կաթ. Պատրիարքի հանդիսական Զայնաւոր Պատարագին ներկայ է: Այդ ատիւր Սուլթանը և Մայր-Քաղաւին ջանաջամ էին փառաւորապէս դար-դարել սյս Եկեղեցին: Անարատ Յղութեան Քոյրերու յանձնած էին բեհեղեայ պատառաներու, մանաւանդ Կայսերական դահաւորակի շքեղ տակդնադործութեան պատրաստութիւնը: Այդ Փահի մանաւանդ սեկեհուս զինանշանը Թրանսայի Կայսերական Տան՝ շքեղ գլխադործոց մ'եղած է նորահիւս տրեւելեան ձեւարուեստի (Յովհ. Արքեպ. Նաղլեան, Պատմական Տեսութիւն, անդ՝ էջ 69—70):

Եկեղեցին Ս. Աստուածածնի նուիրուած բլլալուն՝ աւազ խորանի պատկերն ալ Ս. Աս-

տուածածինը կը ներկայացնէ : Աջ կողմի առաջին խորանը ունի Պօղոս-Պետրոսի պատկերը . երկրորդը՝ Ս . Լուչիա եւ Ս . Սոփիա կոյսերու պատկերը : Զախ կողմի առաջին խորանը ունի Ս . Մարտիրոսի, իսկ երկրորդը՝ Ս . Վասվասէ եւ Ս . Աղանի կոյսերու պատկերը :

Ինչպէս կը տեսնուի՝ խորաններու սուրբերը կը կրեն Մըսրոյեաններու բնաւանդի ողջ եւ մեծած անդամներու անունները :

Աւագ խորանի նկարը գործն է Սունիէ-բայի . իսկ միւսները՝ Թէրիմէլիի եւ Մաննօ տնտեսոյ նշանաւոր վարպետներու :

Եկեղեցւոյ բակին մէջ մեծ եւ ամուր չբամբար մը կայ, որուն շինութիւնը 1865 Յունուարին սկսած եւ 1866 Յոգոսա . 15ին տարած է :

Հայրապետանոցը

Եկեղեցւոյ հաւեր եւ կից եղած շէնքը կը ներկայացնէ Հայրապետանոցը, որուն գեանի սմբողջական տարածութիւնն է 590 կանդուն : Վրայէ վրայ շորս յարկ ունի եւ բարձրութիւնը $2\frac{1}{2}$ կանդուն է : Առաջին յարկին մէջ է գրասենեակը եւ ստոր քովը ծառաներու սենեակները, սակնը միասին՝ 6 սենեակ : Երկրորդ յարկին մէջն են Աթոռակալը եւ իր Ընդհ . Քարտուղարը, ինչպէս նաեւ մեծ սեղանատուն մը : Ամբողջը՝ 8 սենեակ : Երրորդ

յարկը՝ բուն Հայրապետանոցն է. ունի 7 սենեակ: Բակ շարքորդ յարկը՝ կը բաժանուի ժողովարանը, 220 կանդուն տարածութեամբ, քովն ալ 4 սենեակ: Գեանայարկը, որ կամարածեւ շինուած է՝ զիւանական դրութիւններու յատկացուած սրահ մը կայ, առկէ դատ 200 կանդուն տարածութեամբ ուրիշ մասաններ շինուած են:

Հայրապետանոցի այս խոշոր շէնքը սկսած է շինուիլ 1865 Ապրիլ 4ին եւ աւարտած է 1866 Օգոստ. 15ին:

Վարդապետանոց, գրատուն, տպարան

Այս շէնքը Հայրապետանոցին քովը կը գտնուի եւ ունի 530 կանդուն տարածութիւն: Առ սլոժ 3 յարկ է եւ 15 կանդուն բարձրութիւն ունի: Առաջին յարկը կամարածեւ է, ուր կան խոհանոց, յուացարան եւ ուրիշ մասաններ: Երկրորդ յարկը՝ տպարան, գրատուն եւ ուրիշ 6 սենեակներ: Երրորդ յարկը՝ շահանաներու համար 10 սենեակներ ունի: Այս շէնքին շինութիւնն ալ 1865 Նոյեմբերին սկսած՝ 1866 Օգոստ. 15ին վերջացած է:

Կալուած

Ասիկա 260 կանդուն գեանի վրայ քարանշէն տուն մըն է, 5 յարկով, 25 կանդուն բարձր եւ 16 սենեակ ունի: Վարի յարկը կա-

մարտկապ՝ 2 մասան ունի: 1865 Նոյ. 15ին սկսած և 1866 Օգոստ. 15ին տարած է:

Այս բոլոր շէնքերուն տարածութիւնն եղած է 2100 կանգուն և 5—6 յարկի վրայ շինուած շէնքեր են, որոնք $1\frac{1}{2}$ տարւան ընթացքին տարած են:

Հարկ է շեշտել որ հակառակ այնքան տարածութեամբ ընդարձակ շինութեան և գեղեցիկ արուեստով շինուած բլլարուն՝ շատ աժան դնով եղած է և տախտակաւ պարտինք 3 յատկութիւններու. 1. Աւաղբուքեան, 2. Ճարպիկութեան և 3. Խղճմտութեան:

Աւաղբուքեան պատիւր կը վերաբերի Նախադաշ Հասունեանի. մէկուկէս տարիէ ի վեր իր հանդիսար, առողջութիւնը և օդափութութիւնը մոռցած՝ այդ խոչոր շէնքերուն առէն մէկ սղոյթի մանրամասնութեան ուշադիր եղած և յատկոյն յաջողութեան հասցուցած է: Ճարպիկութեան պատիւր կը վերաբերի Անտոն Թխլալէնաճեանի, որ Աղզին և մեր երկրին մէջ բնակի դործերու հեղինակ եղած է: Այս շէնքերուն գեղեցկութիւնը՝ իրենց մեծութեան մէջ և այնքան աժան բլլարու վարպետութիւնը իրեն ճարպիկութիւնն է, իրեն միայն յատուկ: Մեր Աղզին պատիւր կը բերէ այսպիսի արուեստագէտ և մասնագէտ անձ մը ունենալը: Խղճմտութեան պատիւր կը վերաբերի այն պաշտօնեաներուն, որոնք իրենց յանձնուած գրամները խղճամբաւորէն դործածած են:

Շինութեան վարպետները

Շէնքերու ձուլիչն է Հոնա Մազուս,
Հիւսններու փարպեար՝ Մ. Վուզալովիչ, քա-
րակոփներու գլուխը՝ Հոնա Էֆրատը ³⁹ :

1870 Մայիս 24ին Բերայի մեծ հրդեհէն
կ'սրբի Մըսրրլեաններու կառուցած Հայրա-
պետանոցը իր յարակից բոլոր շէնքերով.
միայն Ս. Աստուածածին Մայր-եկեղեցին
հրաշքով մը ազատ կը մնայ այն անուի
հրդեհէն ⁴⁰ :

1870 Օգոստոսին Փունջ ⁴¹ կը գրէ «ը
«Լուր կայ քէ Մըսրրլեան Պօղոս Պէյ իւր
անձնական զանձէն պիտի շինէ Պէյօղլուի
հռոմէական ազգայնոց հրկիզեալ պատրիար-
քարանք» :

Որչափ գիտենք՝ Պօղոս Պէյ երկրորդ
անգամ շինած չէ Պատրիարքարանը :

Այժմ յատաջ բերենք Բերա, Սաքրդ-
Աղաճի Ս. Աստուածածին Մայր-եկեղեցւոյ
մէջ եղած Մըսրրլեան Գերդաստանի Մահար-
ձան-Յիշատակարանները : Քօսեանի յիշած
4 մահարձաններէն մին Ագարեան Կաթողի-

³⁹ Մէնմուսլը Հալապիս, Կ. Պ. 1836, Թ. 671—
672 :

⁴⁰ Թորգոմեան, Երեմ. 2էլէպ. անգ. Բ., էջ 570—
571 : — Այրած էր միայն Մկրտարանը՝ ասանց ուրիշ
Քոստի : Կրակէն խնայուած էին Նաեւ. Դիւանի կամա-
րակապ 2 սենեակները, ուր կը պահուէր Ս. Գրիգոր
Լուսաւորչի մեծ մասունքը (Յովհ. Արքեպ. Նազչեան,
Պատմական Տեսութիւն Ամարտա Յղութեան Հոյ Քոյ-
րերու Միարանութեան վրայ, Պէյրութ 1948, էջ 75) :

⁴¹ Փունջ, Կ. Պ. 1870, Թ. 629 :

կոսի կը վերաբերի, զոր շէնք տար հաս: Քս-
տեան կը գրէ:

«Մ. Աստուածածին՝ Մայր Եկեղեցւոյ
մէջ կը դանուին հեռեւեալ մտաւրձանները,
որոնցմէ երկուքն Եկեղեցւոյն ներքին սրմե-
րուն մէջ հաստատուած են, և երկուքն ալ
սրտաքուտա աւաղ դրան աջ ու ձախ կողմը
հաստատուած:

Սրբ ոչ խնայեցին զգանձաւ երկրաւորս
ի կանգնել ի հիմանց և զարդարել զտաճարս
սուրբ

Նուիրեալ յանուն Անարատ Կուսին

Մարիամու Աստուածածնի

Ի 6 Նոյեմբ. 1866

Լուցիս և Սոփիա սրբաւէր Բորբ Մարկեան
Անուամբ նոցա և ննչեցելոցն ծնողաց և
բնասակաց

Արձանադրեալ աստէն յաւելում պարծանա

Բարեպաշտ տոհմին:

Լուցիս Մարկեան դուստր Մարտիրոսի

Մինն ի հիմնադրաց Եկեղեցւոյս

Վախճանեալ ի 19 Դեկտ. 1867 ամաց 60:

Հանգչի բնդ հովանեաւ սրբոյ տաճարիս:

Սոփիա Մարկեան դուստր Մարտիրոսի

Միում ի հիմնադրաց Եկեղեցւոյս

Վախճանեալ ի 14 Մարտի 1887 ամաց 76

Հանգչի բնդ հովանեաւ սրբոյ տաճարիս:

Յաւերժացի եւ յիշատակ Պետրոսի Մարկեան
որդւոյ Մարտիրոսի

Եւ Քեթց նորա եւ սոցին զառակաց որք ննջե-
ցին ի Տէր .

Պետրոս Մարկեան որդի Մարտիրոսի

յ30 Հոկտ . յամի 1862 ամաց 58 .

Սիմոն Հէֆիմեան որդի Մարեմայ Մարկեան
ի 15 Գեկտ . 1837 հնգամեայ .

Մարիամ Մարկեան դ . Մարտիրոսի ի 4 Յուլիս
1847 ամաց 45 .

Յովսէփ Հէֆիմեան որդի Մարեմայ Մարկեան
յ13 Յուլիսի 1848 վեցամեայ .

Աննա Մաղարեան դ . Ազաւնոյ Մարկեան յամ-
սեան Սեպտ . 1848 եռամեայ .

Հոխիսիմէ Մաղարեան դ . Ազաւնոյ Մարկեան
ի 24 Ապրիլի 1854 ութեւտասնամեայ

Լուցիա Մարկեան դ . Մարտիրոսի ի 19 Գեկտ .
1867 ամաց 60 .

Մարիամ Պիլէզիկեան դ . Վառվառեայ

Մարկեան ի 22 Ապրիլի 1869 ամաց 25 .

Տիրուհի Հէֆիմեան դ . Մարեմայ Մարկեան ի
15 Օգոստ . 1872 ամաց 48 .

Ազաւնի Մարկեան դ . Մարտիրոսի ի 14 Յու-
լիսի 1873 ամաց 59 կողակից Գ . Մաղա-
րեանի .

Գրիգոր Պիլէզիկեան որդի Վառվառեայ

Մարկեան ի 1 Յունիսի 1875 ամաց 27 .

Թազուհի Հէֆիմեան դուստր Մարեմայ

Մարկեան յ9 Նոյեմբ . 1875 ամաց 37 .

Իսկուհի Հէֆիմեան դուստր Մարեմայ

Մարկեան յ13 Գեկտ . 1879 ամաց 52 .

Վառվառե-Բուբուլ Մարկեան դուստր Մարտիրոսի ի 4 Մարտի 1881 ամաց 62.

Սոփիա Մարկեան դուստր Մարտիրոսի ի 14 Մարտի յամին 1887 ամաց 76.

Սուրբիկ Մաղարեան կողակից Անտոն Ազարեան ծնեալ 1843 չ 1909.

Մարիամ Մաղարեան կողակից Անտոն Ազնաւորեան ծնեալ 1849 չ 1912:

—

Վէմս անբարբառ կացցէ ի յիշատակ Մարտիրոսի Մարկեան.

Եւ սերնդոց նորա որք ի Տէր հանգեան.

Մարտիրոս Մարկեան ի 14 Դեկտ. յամի 1834 ամաց 63.

Սրբուհի Տէվրիշեան կողակից Մարտիրոսի Մարկեանց յ13 Դեկտ. 1841 ամաց 57.

Սրբուհի Մարկեան դ. Պօղոսի ի 10 Ապրիլի 1856 հնգետասան ամաց.

Մարտիրոս Մարկեան որդի Պօղոսի ի 6 Մարտի 1860 ուրամեաց.

Աննա Մարկեան դ. Պօղոսի ի 15 Ապրիլի 1865 միամեաց.

Վերոն Տաւուրեան կողակից Պօղոսի Մարկեան ի 27 Յունուարի 1872 ամաց 40.

Պօղոս Մարկեան որդի Մարտիրոսի ի 27 Ապրիլի 1873 ամաց 61.

Յովհաննէս Մարկեան որդի Պօղոսի յ3 Փետրուարի 1899 ամաց 46.

Եղուարդ Մարկեան որդի Պօղոսի ի 16 Մեղ-
տեմբերի 1908 ամաց 51 :

Մարիամ Մարկեան դ. Պօղոսի կողակից
Լեւոնի Տիգեան 1916 Հոկ. 17 .

Պօղոս Մարկեան որդի Յովհաննու 1917 Նոյ. 6
ամաց 42 .

Յովհաննէս Մարկեան որդի Եղուարդայ
յՅ Մարտի 1879 վեցամսեայ .

Ալիծ Մարկեան դուստր Եղուարդայ Մարկեան
ի 25 Դեկտեմբեր 1912 ամաց 27 ⁴² :

Զ. ՊՕՂՈՍ ՊԷՑ ՄԵՍԵՐԼԵԱՆԻ ՍԵՐՈՒՆՅԷ

Պօղոս և Վերոն Մարքրկեան ամուլլը մէծ
սերունդի մը նախածնողքն եղած է, բայց
կեանքի գծիւմ պայմանները արդէլք չանդի-
սացած են այդ բաղմանդամ սերունդի խաղաղ
կերպով աճումին ու յաւերժացումին: Ան-
չանդուրծելի միջավայրի պարտադրած փո-
փոխութիւններն ու մասնաւորապէս տար-
երկինքներու ոչ-տաճիկ պայմանները՝ ջը-
րուումի, ձուլումի և կորսուելու դառա-
պարտած են այդ սերունդը: Թուրքիայէն
չեւացած Մարքրկեաններ կը յիշուին Յունաս-
տան, Իտալիա և Ֆրանսա: Այնքան աւելի
ցաւալի է այս արնուական տաճին կորուստը,
կրր նկատի առնենք որ ան բացառիկ մէկ-
տեղում մը կը ներկայացնէր Հայ Կաթողիկէ

⁴² Հ. Յակոբ Ս. Վ. Քսենա, Դերեղմանատուն
Կաթողիկէ Հայոց Կ. Պոլսոյ, Վիեննա 1931. էջ 253—
254:

մեծագոյն եւ ազնուագոյն Գեորգաստաններու .
 — *Մարբրէաններուն* խնամիացած էին . Տիւ-
 ղեանք , Ալլահվէրտեանք , Տառտեանք , Թըն-
 կրքեանք , Գըլնեանք , Պիլէզիկեանք , Հա-
 տունեանք , Ազնաւորեանք , Հանիպիարեանք ,
 Ազարեանք , Նափիլեանք , Գասապեանք , Մա-
 րտեանք (*Եղիարաս*) , եւ այլն :

Պօղոս Պէյ ունեցած է 3 մանչ եւ 5 աղ-
 ջիկ . Սրբուհի , Մարտիրոս , Օննիկ , Պրինիա ,
 Յարութիւն-Նղուարդ , Սուրբիկ , Մարիամ
 եւ Աննա :

1. Սրբուհի . — Պօղոս Պէյի անդրանիկ
 դասակր՝ Սրբուհի ծնած է 1841ին եւ տասնու-
 չինոց տարեկան ծագիկ հասակի մէջ մեռած :
 Սրբուհի մեռած է 1856 Ապրիլ 10ին ⁴³ : Ինչ-
 պէս վերը բոխք՝ հաւանօրէն Պօղոսի տա-
 ջին կնոջմէն է Սրբուհի Մարբրէան :

2. Մարտիրոս . — Մնած 1852ին , հաղիւ
 Տամեայ՝ մեռած է 1860 Մարտ 6ին ⁴⁴ :

3. Օննիկ Պէյ . — Մնած է 1853ին եւ իր
 աղջկային ուսումն ու կրթութիւնը ստացած
 Պոլսոյ Վիեննական Միֆթարեան վարժարանի
 մէջ ⁴⁵ : 20 տարեկան էր , երբ Մայր Թաղուհիի
 սեղանաւոր կը կարգուի : Մասին ⁴⁶ կը տե-

⁴³ Քաւեան , անոյ՝ էջ 255 :

⁴⁴ Թոյ :

⁴⁵ Հիմա . կանոնադիր Ընկերութեան նախկին ու-
 չակերտաց Վարժարանին Հարց Միֆթարեանց Վիեննա
 1888 , էջ 14 :

⁴⁶ 1873 , Թ . 1380 :

դեկադրէ. «Հանգուցեալ Մըսրրլեան Պօղոս Պէյի որդի Օննիկ Պէյն՝ իւր հօրը տեղ Քարձր. Մայր Թագուհոյն սեղանաւոր անուանուելով՝ կիրակի օրը Վեհ. Սուլթանին ներկայանալու պատիւն ունեցաւ»։ 1875ին կը ստանայ Իւլայի Բ. աստիճանը ⁴⁷։ *Կ'անուանուի* Հաշուակալութեան Խորհուրդի անդամ (Conseiller à la Cour des Comptes)։ *Եւ ջիշ զերջ* կը ստանայ Պալայի աստիճան։

Օննիկ Պէյ, ջերմ ազգասէր, մասնակցած է ազգային գործերու իրրեւ ներառութեան, ներկատառանից Վարչութեան անդամ եւ այլն ⁴⁸։ Իւր շքեղ պարտէզը արամազրած է Աբարատեան Ընկերութեան կազմակերպած հանդէսներուն, ուր փայլած է իր աստատաձեւութիւնը ⁴⁹։

Նոյնպէս իւր Տիկինը, Տիկ. Թագուհի Հասօղասկար գործունէութիւն ունեցած է ազգային շրջանակներու մէջ։ 1880ի Հոյստաանի ահուկի սովին ասթիւ Պոլսոյ մէջ Հոյ Տիկնանց Յանձնախումբ մը կազմուած էր իրրեւ Օթանդակ Մարմին «Սովերոյ Խնամատար Կեդ. Մասնաժողով»ին։ Տիկին Թագուհի Մըսրրլեան գործօն անդամը կ'ըլլայ «Հոյ Տիկնանց»ին։ Ահա ցանկը «Հոյ Տիկնանց Յանձնախումբ»ին.

⁴⁷ Մասիս, 1875, Թ. 1641։

⁴⁸ Մասիս, 1879, Թ. 1270։ — Թէրնէժմանը Էփրիտը, 1879, Թ. 530-1883, Թ. 1622։

⁴⁹ ՀՃՏ. Մասիս, 1879, Թ. 2417, 2432։ — Փոսնը, 1879, Թ. 1410։

Տիկին Յովհ. Ալլաշիբաթ

Տիկին Ալիշան

Տիկին Գէորգ Աբալանեան

Տիկին Յակոբ Կէօշէեան

Տիկին Համամեան

Տիկին Յովհաննէս Մարքիան

Տիկին Շապուրօֆ

Տիկին Վահան ⁵⁰ :

Տիկին Թադուշի բարիք սփռած է մահաւանդ իբրեւ անդամ Հայ Կաթողիկէ «Գրասէր Տիկնաց» Ընկերութեան, որուն Ատեհապետ և Նախագահ եղած է Տիկին Տիրուհի Անտոն Մարքիան ⁵¹ :

Յենիկ Մարքիւր ամուսնացած է Անտոն Գրիգեանի դուստր՝ Թադուհի Գրիգեանի (ծն. 1857 թ. 1941) հետ և օրհնուած 7 զաւակներով, որոնք են. 1. Պօղոս Պէյ (1875 թ. 1917 Նոյ. 6), Քենիշ Թուրք Հանրային Պարտույ. 1914ին բնաւորւած է Հայ Կաթ. Երեւելեաց ժողովին անդամ ⁵² : 2. Պետրոս Պէյ (1882 թ. 1952), մեքենագէտ-նարտարագէտ. իր դուստրն է Ալինէ (ծն. 1921ին) : 3. Անտոն Պէյ (ծն. 1888) : 4. Վերոնիկա (ծն. 1879), ամուսնացած Յովհ. Պարսալեանի (Փառաւրան) հետ և ունեցած 2 աղջիկ. Ալիս (ծն. 1907) և Լիսի (ծն. 1909), որոնք այժմ

⁵⁰ Թէրնէմանը Էփէնք, Կ. Պ. 1880, Թ. 804 :

⁵¹ ՏԷ՝ Թէրնէմանը Էփէնք, 1880, Թ. 854 :

⁵² Ժամանակ, Կ. Պ. 1914, Թ. 1846, 1915, Թ. 2061 :

Պարխա կ'ապրին: 5. Ալինէ (ծն. 1880),
ամուսնացած Դոկա. Նափիլեան Փաշայի
որդւոյն՝ ճարտարագէտ Գասպար Նափի-
լեանի (1874 ի 1938) հետ: 6. Աննա (ծն.
1884), որ ամուսնացած Յովսէփ Գասպալեանի
հետ՝ ունեցած է 2 զաւակ. Արսէն (ծն. 1905)
և Եղուարդ (ծն. 1909): 7. Սոփիա (ծն.
1889), ամուսնացած Կարապետ Մարտեանի
(Եգիպտոս) հետ:

Օննիկ Պէյ Մըսրըլեան մեռած է 1899
փետր. 3ին, 46 տարեկան:

4. Պրինիտ. — Պօղոս Պէյի զուսար
Պրինիտ (1856 ի 1942) ամուսնացած է Անտոն
Հանիպիարի (1853 ի 1923) հետ, որմէ ունե-
ցած է 3 զաւակ. 1. Պօղոս (1873 ի 1923), որ
ամուսնացած Ֆիլոմէն Ազարեանի հետ՝ կ'ու-
նենայ մանչ մը (ծն. 1909) և սղջիկ մը (ծն.
1922). 2. Վերոն (1874 ի 1950), որ ամուս-
նացած Երուանդ Թընկերեանի (կոչուած՝
«Պաղտասայր» 1858 ի 1940) հետ՝ կ'ունենայ
2 զաւակ. Վահէ և Նուարդ. 3. Օննիկ (ծն.
1875):

5. Յարութիւն-Եղուարդ Պէյ. — Նշած
է 1857ին: Իր պետական պաշտօններէն ծա-
նօթ է Բարձ. Դրան իրաւագէտ-կորիւրդա-
կանի օգնական եղած ըլլալը: 1879—1881
եղած է Մ. Յակոբ Հիւանդանոցի Հոգարար-
ձաթեան Ատենապետ²³:

Եղուարդ Պէյ Մըսրըլը ամուսնացած է

²³ Հ. Ս. Սրապեան, Մ. Յակոբ, տեղ՝ էջ 140:

Յովհաննէս Ալլահվէրտիի *աղջկան՝ Աննա Ալլահվէրտեանի* (1861 ՝ 1940 *Ֆլորանս*) *Հեա, որմէ ունեցած է 4 զաւակ. 1. Պօղոս Պէյ (ծն. 1877), որ եղած է Պաշտօնատար Եկեղեցական Հաստատութեան*⁵⁴. 1917ին *Ս. Յովհ. Սահեբերան Էկեղեցւոյ կալուածոց Մատակարարութեան Մասնաժողովի անդամ է*⁵⁵. 1918ին *Հոյ Որրերու Համար կազմուած Յանձնաժողովի մէջ է*⁵⁶. 1919ին *Հոյ Կաթողիկէ Վարչական Խորհուրդի անդամ է*⁵⁷. 1919 Մարտ 19ին Գրիգոր Սինապեանի *Հեա Պարիս կը մեկնի՝ իրրեւ Պատուիրակ՝ Պարիսի մէջ դաւարուելիք Հայկական Խորհրդաժողովին*⁵⁸. 1924ին *ամուսնացած է Angélique Metaxasի Հեա եւ ունեցած զաւակ մը — Jacqueline (ծն. 1925): 2. Յովհաննէս (՝ 1879 8ին՝ 6 ամսեայ): 3. Լիւսի (ծն. 1880 ՝ 1939 Ֆլորանս), որ ամուսնացած Arthur, Comte Triange di Madernoի (Փոխ-Մովակալ եւ Յերակուտական) Հեա՝ ունեցած է երեք զաւակ — Conrad, Amalena եւ Sabine: 4. Ալիծ, ծնած 1885ին՝ մեռած է 1912 Դեկտ. 25ին, 27 տարեկան եւ մարմինը ամփոփուած է Ս. Առաքուածածին Աթոռա-*

⁵⁴ Ժամանակ, 1918, Թ. 3338:

⁵⁵ Տարեկան Տեղեկատւիք Ս. Յովհ. Սահեբերան Էկեղեցւոյ, Կ. Պ. 1918, էջ 1:

⁵⁶ Ժամանակ, անդ:

⁵⁷ Ժամանակ, 1919, Թ. 3439:

⁵⁸ Անդ՝ Թ. 3473:

նիստ *Մայր-Եկեղեցւոյ շրջափակին մէջ* եղած Ալլահվէրտեանց դամբարանին մէջ ⁵⁹ :

6. Սուրբիկ. — Սուրբիկ Մըսրըլեան (ծն. 1858) *ամուսնացած է Պօղոս Հասունեանի հետ եւ ունեցած 2 զաւակ*. Միիրան (ծն. 1891) *եւ Վերոն (ծն. 1875), որ ամուսնացած է Միիրան Սաւալունի հետ* :

7. Մարիամ. — Պօղոս Պէյ Մըսրըլեանի զուսար Մարիամ (ծն. 1861 Սեօյա. Տին ՚ 1916ին Հոկտ. 17) *ամուսնացած է Միիրան Պէյ Տիւզեանի որդւոյն՝ Լէոնա-Միֆայէլ Պէյ Տիւզեանի (ծն. 1856 Փետր. 22) հետ* : Հարսանիքը տեղի ունեցած է 1881 Յուլ. 22ին Ս. Յովհ. Ոսկերերան Եկեղեցին : Մարի եւ Լէոնա ունեցած են 2 զաւակ. Միիրան-Յովհաննէս (ծն. 1882 Յուլ. 14 ⁶⁰) եւ Պօղոս-Զաքի (ծն. 1884 Յունուար 27) :

8. Աննա. — Պօղոս Պէյ Մըսրըլեի կրտսեր զաւակը՝ Աննա ծնած 1864ին՝ 1865 Ապրիլ 15ին ժրամեայ մեռած է :

Է. ՅԱՎՀԱՆՆԷՍ ՄԸՍՐԵՐԸԻ ՏՈՀՄԸ

Ինչպէս վերը տկնարկեցինք՝ Մըսրըլեան Գերդաստանի երկրորդ տոհմէն թանի մը անձեր միայն ծանօթ են : Այս տոհմին հայրն եղած է Յովհաննէս Մըսրըլը, որ ապրած է իրր 1770—1820 : Անծանօթ են իր ծննդեան

⁵⁹ Ժամանակ, 1912, Թ. 1307—1309 :

⁶⁰ Հ. Գ. Յ. Վ. Մէլէգիշեան, Ազգարանութիւն Ազնուական Զարմին Տիւզեանց, Վիլննա 1890, Տաւ-մադիր-հաւանօրէն սխալ է ծննդեան թուականը :

և մահուան թուականները: Իսկ անունը, ինչպէս նաև իր սրբւոյն անունը մեզ հաղորդած է Արհապատիւ Քիւրէճեան Գերապոյծաւ:

Յովհաննէս Մրսրրլըի սրբին է Գրիգոր Մրսրրլը, որ 1828ի հալածանքի մամնակ թարագլը աքսորուած է⁶¹: 1830ին աքսորէն վերադարձած ըլլալով՝ մասնակցած է Հայ Կաթողիկէներու առաջին Ազգային ժողովին, որ տեղի ունեցած է Պոլսոյ Ֆէնէն թաղի մէջ 1830 Փետր. 15/27ին: Այս ժողովքին ընտրած 10 «Գործունեայ երեսփոխաններէն» (Գործադիր ժողով) մին է Գրիգոր Մրսրրլը, ինչպէս ցոյց կու տայ հետեւեալ ցանկը.

Կէօշէք Անտոն Աղա, Պիւղդիկճի Պօղոս Աղա, Խիտապերաի Պետրոս Աղա, Քըլճը Վիշէն Աղա, Թընկըս Կ. Անտոն Աղա, Սաքաւան Մելքոն Աղա, Ազնաւորեան Գէորգ Աղա, Մրսրրլեան Գրիգոր Աղա, Պօղոճու Խաչատուր Աղա և Արդար Յակոբ Աղա⁶²:

Ինչպէս կը տեսնուի՝ Հայ Կաթ. Հաճոյնքի Վարչական անձ և հետեւորար կաւոր որդի մըն է Գրիգոր Մրսրրլեան:

Գրիգոր Մրսրրլեանի անձնական գործն եղած է ժաղախնագործութիւն (շէրիթճի),

⁶¹ Հ. Գրիգորիս Յ. Վ. Գալէճթերեանի ձեռագրերուն մէջ:

⁶² Ասկէրեան, տեղ. էջ 23:

Ինչպէս կը յիշուի Հ. Գրիգ. Վ. Գալէմբրա-
րեանի ձեռագիր գրութիւններու մէջ, առանց
մանրամասնութեանց :

Գրիգոր փեսայացած է Հանրմ Օղլուի
(Անտոնի⁶²) եւ ունեցած 3 դուստի. Արուսեակ,
Անտոն եւ Լույսիֆա :

Գրիգոր Մըսրըրեանի մահուան տարին,
ինչպէս ծնունդինը՝ անձանօթ է :

Իր դուստներէն Արուսեակ ամուսնացած
է Մկրտիչ Թրնկըրեանի (ծն. 1808 ՚ 1848)
հետ եւ ունեցած 5 դուստի. Լուչիա, Յակոբ,
Անտոն, Մարիոնֆա եւ Սոփիա⁶³ :

Արուսեակ մեռած է 1844ին :

Գրիգոր Մըսրըրի կրտսեր դուստը՝ Լու-
ցիֆա ամուրի մնացած է ըստ Պր. Ղեւոնդ
Թրնկըրեանի :

Իսկ անոր որդւոյն՝ Անտոնի մասին ու-
նինք քիչ մ'ուէլի տեղեկութիւն : Մնած
1814ին՝ ամուսնացած է Տիւրիսի (Տիրուհի)
տոռոն Թաւուֆեանի (մեռած Պարիս) հետ :
Զուտի չեն ունեցած Անտոն եւ Տիրուհի,
բայց երկու որդեր որդեգրելով՝ խնամած են
դանօնք : Այդ որդերն են՝ Ռոզա եւ Միֆայէլ
(Միշէլ), քոյր եւ կորոյր : Օրիորդ Ռոզա
ամուսնացած է պրուսացի Յովակիմ Քէօ-
լէեանի որդւոյն՝ Տիրան Քէօլէեանի հետ՝
կնքաւորութեամբ Քերովքէ Շերպէրեանի :

⁶² Տես առանց մասին. Գալլումեան եւ Թրնկը-
րեան Գերգաստանները, Վրեհեա 1951, էջ 77—78 :

Պատկեր տեղի ունեցած է 1883 Փետր. 13ին⁶⁴։ Տիրան և Ռոզա ունեցած են զուտակ ժր — Տոլլի — օրուն մասին տեղեկութիւն կը պահար։ Տիկ. Ռոզա մեռած է Նիւ։ Միքայէլ (Միշէլ) իր զպրօքական շրջանը Վիեննական Միւթթարեան վարժարանի (Պոլիս) մէջ աւարակէ վերջ՝ մտած է թուրք պետական ծառայութեան մէջ։ Եղած է թուրք Հանրային Պարտույց Վարչութեան Ընդհ. Տնօրէնի Խորհրդական և ստացած Օսմանիէ երկրորդ և Մէնիաիէի երրորդ աստիճանի շքանշան (Ընդարձակ Օրացոյց Ազդ. Հիւանդանոցի, 1900, էջ 303)։ 1913ին Պատուոյ Նախագահ է «Վիեննական Միւթթարեան Հարց Նախկին Աշակերտաց Միութեան»։ 1920ին Հոյ Կաթ. Երեւոյթեան է⁶⁵։ Որքան կ'երեւայ՝ Միքայէլ ամուրի մնացած է։ Մեռած է Պարիս։

Անտոն Մըրըրլեան արտօնատէր եղած է Բէյրութի Մաքսատան՝ Պէյութեան աստիճանով։ Մաքսատան արտօնութիւնը յանձնուած էր իր քեռայր՝ Մկրտիչ Թընկերեանի։ Սա 40 տարեկան հասակին († 1848) տարածած մահանալով՝ գործը կը յանձնուի Անտոն Պէլ Մըրըրլեանի։

1865ին Անտոն Պէլ կը յիշուի իրրեւ սե-

⁶⁴ Թէրնէմանը Էֆֆլար, 1883, №. 1632։

⁶⁵ Ժամանակ, 1920, №. 3748։

⁶⁶ Մալիս, 1865, №. 632։

զանաւոր ⁶⁶։ Նոյն տարի Նապոլէոն Գ. իրեն
կը շնորհէ Պատուոյ Լէգէոնի Պաշտօնակա-
լութեան պատուանշանը ⁶⁷։

1869ին անգամ կ'ընտրուի Շիրէքըր Ռե-
մուսիէ Մալիէ Օսմանիէ Ընկերութեան, որ
Պարիս ալ ճիշդ ունէր։ Ընկերութեան գրա-
ժապուիտն էր 2,000,000 թրք. սակի։ Ընկե-
րութեան Պարսոյ կենդրոնը Ղալաթիա էր ⁶⁸։

Անտոն Պէյ Մըքրըլեան՝ Հոյ Կաթ. հան-
րային կեանքի մէջ ևս ստանձնած է պաշ-
տօններ և կատարած խոճամօքէն։ 1864—
1872 Աստեղագետն է Ս. Յակոբ Հիւանդա-
նոցի Հոգաբարձութեան, որուն ամբողջական
կազմը ահա տարիկ։

Մըքրըր Անտոն Պէյ Աստեղագետ
Զրբածը Գրիգոր
Ճարեան (Միսկճի) Յարութիւն
Կէօշէկեան Պօղոս
Ապատլլա՛ Պ. Միքայէլ
Ռեզուրլու Անտոն
Սանտարճեան (Քարաքճը) Գրիգոր
Կէօշէկեան Յովհաննէս
Սիւրմէլեան (Թօփաբլաք) Յովսէփ
Սինապեան Զրան (Ալա Պէյ)
Խարստանճեան Յովհաննէս
Թօփուղեան Պետրոս ⁶⁹։

⁶⁷ Մասիս, անգ.։

⁶⁸ Փունը, Կ. Պ. 1869, թ. 375։

⁶⁹ Հ. Ս. Վ. Մըքրըլեան, Ս. Յակոբ Աղղ. Հիւան-
դանոց, անգ.՝ 113։

«Կարի արդիւնաւոր է այս Հոգարարձու-
րեան պաշտօնաւարութիւնը, *կը գրէ Հ. Սա-
հակ Սրապեան*⁷⁰, *ժամն զի ոչ ծիայն իրեն
նախորդէն զոյացած պարտքը սոյգ. հանդա-
նակութեամբ մէկ տարուան մէջ մեծ մասամբ
կը հասուցանէ, սոյլ եւ մեծ զարկ կու տայ
Ս. Յակոբայ ներքին բարեկարգութեան եւ
անոր կարուածոց յաւելման»:*

*Հանդանակութեան մ'առթիւ Պօղոս Պէյ
Մարքըր 5500 դուրուշ, խակ Անտոն Պէյ 5000
դուրուշ նուիրատուութիւն կ'ընեն*⁷¹:

*Անտոն Պէյ 1865—1868 Հոյ կաթ. Ազգ.
ժողովի եւ Յանձնաժողովներու ալ ան-
դամ է*⁷²:

*Իր բարոք պաշտօնաւարութիւնն ու
անձնական աւատաձեւնութիւնը պատճառ
կ'ըլլան որ երկրորդ անգամ ալ ընտրուի Ատե-
նապետ Ս. Յակոբայ Հոգարարձութեան: Այս
պաշտօնը կը վարէ նա 1872—1874*⁷³:

*Մինչեւ 1874 Անտոն Պէյ եղած է նաեւ
Ղաթաթիւյ Հոյ կաթ. Ս. Փրկիչ եկեղեցւոյ
միւրէվէիին*⁷⁴:

*Անտոն Պէյ Մարքըրի ամուսին՝ Տիկ. Տի-
րուհի ալ բարերարուհի մ'եղած է Ս. Յակոբ
Հիւանդանոցի ազատաներուն ու խեղճերուն:
1879—1880ին ընտրուած Հոյ կաթնոյիկէնե-*

⁷⁰ Անդ. էջ 113—114:

⁷¹ Անդ. էջ 117:

⁷² Հժժա. Խաւիս, 1865, Թ. 81: — Հ. Ս. Վ.
Սրապեան, անդ. էջ 126:

⁷³ Հ. Ս. Վ. Սրապեան, անդ. էջ 129:

⁷⁴ Խաւիս, 1874, Թ. 151²:

բու. «Գրասէր Տիկնանց» անուանի եւ մեծ
Ընկերութեան Ասենապետ՝ այդ Ընկերու-
թեան միջոցաւ շատ բարեգործութիւններ
ըրած է։ 1892ին Հ. Սրապեան կը գրէ⁷⁵.
«Մըսրիւր Տիւրիւկ Տուտուն, նախագահ Շա-
փաֆար Կանանց Ընկերութեան (Գիթաւէր
Տիկնանց), Անկերածոցս դալով Նոյեմբերին
մէջ կը խորհրդակցի Հոգաբարձութեան հետ
աղբատաց ամուխ բաժնեւոր մասին»։ Տիկին
Տիրուհի Ընկերութեան Նախագահ բնաբուսած
է 1891ին. Ընկերութեան Վարչութեան մէջ
իրեն օգնական ունեցած է Տիկ. Թադուհի
Օննիկ Մըսրիւկանը⁷⁶։

Տիկին Տիրուհի Անտան Պէլ կեանքին
գերջին տարիները Պարիս անցուցած եւ հոն
ալ վախճանած է։ Մահուան տարին անծա-
նօթ։

Նախորդ գլուխին մէջ տեսանք Մըսր-
իւկան Տան Աղզին ըրած մէկ մեծ բարերարա-
կան գործը։ Մըսրիւկան Տունը Հայ Աղզին
ըրած ուրիշ բարեգործական արարքով մ'ալ
անմահացուցած է իր անունը։ Այս երկրորդ
բարեգործութիւնը ըրած են Մըսրիւկանք
Երեսօտադէմի նախնական վայրին վրայ —
Հայ Կարողիկէ Պատրիարքարանին համար
Նրոսաղէմի մէջ հող գնած եւ եկեղեցի կա-
ռուցած են։

Պաշայ Փունէ թերթը արդէն 1868 Օգոս-
տոս 24ին արձագանդ կ'ընէ Երմըրիւկանե-

⁷⁵ Անդ՝ չջ 219։

⁷⁶ Մէնմուսթր Այադար, Կ. Պ. 1891, Թ. 2252։

բու այս բարերարական ձեռնարկին: Թերթր
կը գրէ. «Հասովմէական ազդայնաց Պատ-
րիարք-Կաթողիկոս Գեր. Հասունեան Հինգ-
շարթի օրը մայրաքաղաքէս ուղեւորեցաւ
դէպ ի Լիբանան: Կ'ըստի քէ անկէց Ս. Երու-
սաղէմ եւ ապա Հոսմ պիտի երթայ եւ քէ
Ս. Երուսաղիմայ մէջ հոսմէական վանք մը
պիտի հաստատուի ծախիւք Մարտիկան Պո-
ղոս Պէյի⁷⁷»:

Թէ Պօղոս Պէյ այդպիսի մատդրութիւն
մ'ունեցած է՝ տրիշ կողմէ շէնք կրցած
ստուգել: Այնպէս կը թուի սակայն որ թերթր
շփոթութիւն մ'ունեցած է անուններու. —
ն'շ թէ Պօղոս Պէյ, այլ Անտոն Պէյ կ'ըսէ
Երուսաղէմի բարերարը: Իսկապէս ալ Ան-
տոն Պէյ Մարտիկան՝ ուղեւոր Հայ Կաթ.
Պատրիարքարանը ժամել Երուսաղէմի մէջ
սեպհական գետինով եւ եկեղեցիով մը՝
1881էն առաջ հոն հոգ մը գնած է:

Ժամանակակից Թերմէմանը Էֆֆիար
1881 Մեղտեմբեր 24 թուականով կը գրէ.
«Անտոն Պէյ Մարտիկան Երուսաղէմի մէջ
հոգ մը գնած եւ Պալսոյ Հայ Կաթ. Պատրիար-
քարանի նուիրած է: Այս հոգին միայն կը
գտնուի Կոստանդնուսի մօրը՝ Սրբուհի Հե-
ղինէի Դ. դարուն սկիզբը շինած մեծ եկե-
ղեցւոյ մը տերակը: Հրաման բրած են որ
այս տերակը պեղուի եւ թնշ հնութիւն որ

⁷⁷ Փետեք, 1888, թ. 200:

դանուխ՝ պահպանուի: Մկրտիչ Վ. Աշնեան պաշտօն կ'ընդունի այսօր մեկնելի նաւով Երուսաղէմ⁷⁸:

Անտան Պէյ Երուսաղէմի մէջ գնամ այդ հոգին զբայ յետոյ եկեղեցի մը եւ հասնօրէն նաեւ անհրաժեշտ բնակարան ժողովրդապետական կառուցած է: Հակասակ մեր պրպտօմներուն ու հարկ եղած տեղերը բրած գիծումներուն՝ շիրքանք սառնակէ եկեղեցոյ շինութեան թուականը եւ յարակից պարագաները:

Ներկայիս Երուսաղէմի Հայ Կաթողիկէ պատրիարքական փոխանարդութեան տեղապահ Պեր. Յովհաննէս Վրդ. Դույումնեան Մատիսի մէջ հեռեւեալ լուսարանութիւնը տուած է Մարբրէան Անտան Պէյի բարերարական գործի մասին. «Անցեալ դարու կէսին՝ Երուսաղէմի Կաթողիկէ Պատրիարքական փոխանարդութեան տեղապահ եղաւ Սիրոփրէ Մ. Վրդ. Դուրթեան, զոր տաքած էր Գրիգոր-Պետրոս Ը. փոխան՝ Միջոյէյ Արքեպ. Աղեքսանդրեանի, որ տիպոսաւորն է Երուսաղէմի: Հոգն ու առաջին եկեղեցին կը պարտինք Անտան Պէյ Մարբրիի բարերարութեան. . . ամենէն արդիւնաւոր ժողովրդապետան եղաւ Տ. Յովակիմ Մ. Վրդ. Թումայեան, որ շինել տուաւ նոր եկեղեցին⁷⁹»:

⁷⁸ Թէքնէմանը Էֆէնսը, Գ. Պ. 1881, թ. 1232:

⁷⁹ Մոսլիս, Պէյրուս, 1952, թ. 45:

Անտան Պէյ Մարբրեան 1888 Փետր. 14ին
կնքած է իր արդիւնաշատ կեանքը: Մարմինը
կը հանդէի Շիշլիի գերեզմանատունը, ուր
«Հանդստեան մատուռ»-ի մը հսկատար գրուած
է. Գերդաստան Մարբրեան, իսկ ներսը քարի
վրայ.

Անտան Մարբրեան

ծնեալ յամին 1814

վախճանեալ 14 Փետրուար 1888⁸⁰.

Մահէն երեք տարի առաջ, 1885 Յու-
նիս 11ին, Անտան Պէյ կտակ մ'ըրած է, որով
3000 օսմ. սակի կը յատկացնէ Ս. Յակոբի
վարժարանին եւ Անարատ Յղութեան աղբատ
սանուհիներուն: Կտակահատար նշանակած է
Գրիգոր Զրբանը, պայմանաւ որ կտակի
գործադրութիւնը բոլոր իր մահէն 2 տարի
վերջ⁸¹:

Բացի վերոյիշեալներէն՝ Մարբրեան
Գերդաստանի կը վերաբերին հետեւեալ ան-
ձերն ալ, որոնց մասին ոչ մէկ լուսարանու-
թիւն կրցանք գտնել.

⁸⁰ Հ. Յ. Վ. Քոսեան, Գերեզմանատուն, անդ՝
էջ 77:

⁸¹ Տեա նոյն մասին Հ. Ս. Վ. Սրապեան, Ս. Յա-
կոբ, Հիւ. անդ՝ էջ 210—213:

Մարի Կիզելեան

ծն. Մըսրրեան

1856 † 1923.

Եղբայրդ Գրիգոր

Ջերմ արցունքով լի

Դրնէ՛ գայս տապան

Հոգւոյդ անմահի՝⁸².

Ընտանիք ժ. Մըսրրեան

Էֆթիկ Մըսրրեան

1858 † 1923⁸³

⁸² Հ. Թ. Մ. Վ. Գրիգոր, անդ՝ էջ 77:

⁸³ Անդ՝ էջ 100:

7916

0003358

2013

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0003958

ᑭᓴᓂᓂ ᓴ ᓴ. ᓴᓂ. 1.20,
